

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

ПМУ ХАБАРШЫСЫ

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ПГУ

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 1811-1815

№ 2 (2020)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет, перечет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ 17027-Ж
выдано

Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс - 76131

Бас редакторы – главный редактор

Ахметова Г. Г.
доктор PhD

Заместитель главного редактора Бегимтаев А. И. *к.полит.н., доцент*
Ответственный секретарь Калиев И. А., *к.полит.н., доцент*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Арын Е. М.	<i>д.э.н., профессор;</i>
Арын Р. С.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Джунусов А. М.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор, (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Иватова Л. М.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Нурымбетова Г. Р.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ельмуратов Г. Ж.,	<i>к.полит.н.;</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Сабит М. С.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Билялова Г. К.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филос.н.;</i>
Уызбаева А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Джандарбек Б. А.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Жиренчин К. А.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Косанов Ж. К.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Батырбаева Ш. Д.,	<i>д.и.н., профессор (Кыргызстан);</i>
Торайгыров Е. М.,	<i>к.и.н.;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна

МАЗМҰНЫ

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Калиев И. А., Аширбаева В.

Бақылау мемлекеттік басқару функциясы ретінде:
түсінігі және мәні 9

Қоңырбай М., Елюбаева Л. К.

Саяси көшбасшылықтың батыс еуропалық үлгісі 22

Поломарчук Б. В., Қоңырбай М.

Қазақстандағы көшбасшылық институты қазақстандық қоғамды
жаңғыртудың басты құралы ретінде 28

Пряхин В. П., Чоговадзе К.

Билік органдары мен азаматтық қоғамның
саяси-коммуникативтік өзара іс-қимылы 36

Чоговадзе К., Урозалимова К. М.

Қазіргі заманғы саяси биліктің талабы ретінде
ақпараттық ашықтық қағидаты 48

Юсубова С. Р.

Исламдық радикализм қазіргі заманның қаупі ретінде 55

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Айтжанова Д. А.

Діни радикализмнің гендерлік мәселелері 62

Есбенбетова Ж. Х.

Қазақстан Республикасы кәсіпорындарындағы қолданыстағы
еңбекті қорғауды басқару жүйесіне талдау жасау 70

Сыздықова С. М.

Қазақстандағы отбасылық дауларды реттеу контекстіндегі
медиация технологиялары 76

Трушева Ш. А.

Қазақстандағы іскерлік туризм және
оның әлеуметтік-экономикалық дамудағы рөлі 86

Узақова С. А., Калиева Ж. А.

Мүгедектіктің әлеуметтік-урбанистік әл-ауқаты 101

Шорманов С. Т.

Қазақстан Республикасында ауыр, зиянды және (немесе)
қауіпті еңбек жағдайлары үшін жеңілдіктер мен өтемақылар
берудің жаңа тәсілдері туралы..... 115

Авторларға арналған ережелер..... 121

Жаияланым этикасы.....228

СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»****Калиев И. А., Аширбаева В.**

Контроль как функция государственного управления:
понятие и сущность 9

Қоңырбай М., Елюбаева Л. К.

Западноевропейская модель политического лидерства 22

Поломарчук Б. В., Қоңырбай М.

Институт лидерства в Казахстане как главный инструмент
модернизации казахстанского общества..... 28

Пряхин В. П., Чоговадзе К.

Политико-коммуникативное взаимодействие органов власти
и гражданского общества..... 36

Чоговадзе К., Урозалимова К. М.

Принцип информационной открытости
как требование современной политической власти..... 48

Юсубова С. Р.

Исламский радикализм как возможная угроза современности..... 55

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»**Айтжанова Д. А.**

Гендерные особенности религиозного радикализма 62

Есбенбетова Ж. Х.

Анализ действующей системы управления охраной труда
на предприятиях Республики Казахстан 70

Сыздыкова С. М.

Технологии медиации в контексте урегулирования
семейных споров в Казахстане..... 76

Трушева Ш. А.

Деловой туризм и его роль в социально-экономическом
развитии Казахстана 86

Узакова С. А., Калиева Ж. А.

Социально-урбанистическое благополучие инвалидности..... 101

Шорманов С. Т.

О новых способах предоставления льгот и компенсаций
за тяжелые, вредные и опасные условия труда
в Республике Казахстан 115

Правила для авторов 121

Публикационная этика 128

CONTENT**SECTION «POLITOLOGY»****Kaliev I. A., Ashirbaeva V.**

Control as a function of public administration: concept and essence 9

Konyrbay M., Elubaeva L. K.

Western European model of political leadership 22

Polomarchuk B. V., Konyrbai V.

Institute of leadership in Kazakhstan as the main instrument
of modernization of Kazakhstan society 28

Pryakhin V. P., Chogovadze K.

Political and communicative interaction of authorities and civil society 36

Chogovadze K., Urozalimova K. M.

Principle of information openness as a requirement
for modern political authority 48

Usubova S. R.

Islamic radicalism as a possible threat to modernity 55

SECTION «SOCIOLOGY»**Aitzhanova D. A.**

Gender characteristics of religious radicalism 62

Yesbenbetova Zh. H.

Analysis of operating control system for labor protection
on the enterprises of the Republic of Kazakhstan 70

Syzdykova S. M.

Mediation technologies in the context
of family dispute settlement in Kazakhstan 76

Trusheva Sh. A.

Business tourism and its role in the socio-economic development
of Kazakhstan 86

Uzakova S. A., Kalieva Zh. A.

Socio-urban well-being of disability 101

Shormanov S. T.

About new ways of giving benefits and compensation
for heavy, harmful and dangerous working conditions
in the Republic of Kazakhstan 115

Rules for authors 121

Publication ethics 128

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

ГРНТИ 11.01.13

И. А. Калиев¹, В. Аширбаева²

¹к.полит.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

КОНТРОЛЬ КАК ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ: ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ

Контроль как объект научного познания играет существенную роль в обеспечении режима законности и правопорядка в любом государстве, в совершенствовании функционирования государственного аппарата. Как и иные объекты научного исследования, контроль постоянно обогащается новым содержанием, новыми формами, приобретает свои характерные особенности, что позволяет по-новому анализировать его правовую сущность.

В статье исследуется контроль как функция государственного управления. Термины «контроль» и «управление» рассмотрены в контексте друг с другом применительно к государственному управлению. Выявлены особенности контроля как функции государственного управления и как стадии управленческого цикла через метод их сравнения друг с другом.

Ключевые слова: контроль, функции управления, государственное управление, теория управления, демократия, эффективность, контрольный процесс.

ВВЕДЕНИЕ

Демократия, власть, управления не могут быть эффективными и прогрессивными без соответствующего контроля. Сами по себе законы и иные правовые акты, какими бы они совершенными ни были, не способны гарантировать надлежащее их исполнение. Не допустить беззаконие и злоупотребление правом можно на основе хорошо поставленного контроля за состоянием дел и исполнением принятых законов и решений.

Ценность и значимость контроля как одного из средств искусства управления состоит не только в том, чтобы выявить факты беззакония и нарушения прав и законных интересов граждан, а в том, чтобы своевременно их предупредить и не дать им возможность проявиться.

Контроль как объект научного познания играет значимую роль в обеспечении режима законности и правопорядка в любом государстве, в совершенствовании функционирования государственного управления и аппарата.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Понятие «контроль» появилось несколько веков назад. Оно происходит от французского «contrerole», что означало «список, ведущийся в двух экземплярах». От него и возникло слово «controle», что дословно означает вторичная запись с целью проверки первой, т.е. проверка, а также наблюдение с целью проверки.

Первоначально это слово использовалось преимущественно в бухгалтерском учете. Однако, английское слово «controle» имеет совсем другой смысл: «господство», «власть», «насилие». Поэтому термин «контроль» довольно часто вызывает у человека отрицательные и негативные эмоции. Для многих он ассоциируется с насилием, командованием, со словами «поймать», «уличить», «схватить». Такая трактовка совсем не соответствует истинному пониманию контроля.

Также многие обыватели довольно часто ставят знак «равно» между понятием «контроль» и «надзор». Но это не равнозначные понятия. Сущность надзора заключается в обеспечении законности и правопорядка путем выявления и устранения допущенных нарушений закона, а также в их предупреждении. Однако надзор в отличие от контроля не содержит в себе административных функций.

Некоторые эксперты приводят более широкие критерии разграничения контроля от надзора

– между органом, осуществляющим надзорную деятельность, и наблюдаемым субъектом отсутствуют отношения непосредственной подчиненности (подведомственности);

– надзорный орган не имеет права на оперативную административно-хозяйственную и иную деятельность, а также издавать распоряжения о необходимости устранения выявленных нарушений;

– орган, осуществляющий надзорную деятельность, не вправе отменять незаконный правовой акт, применять меры дисциплинарной ответственности к определенным лицам;

– в процессе осуществления контроля может проверяться целесообразность и эффективность совершенных мер, а при осуществлении надзора – только законность совершенных управленческих действий или принятых нормативных правовых актов;

– для наблюдения – проведение таких проверок по мере необходимости, в случае выяснения нарушений положений нормативных правовых актов;

– субъекты контрольной деятельности имеют право оперативного вмешательства в осуществляемую деятельность, а надзорный орган вправе лишь фиксировать выявлены нарушения требований законности.

Со временем содержание и трактовка понятия «контроль» становились шире. «В словаре В. И. Даля под контролем подразумевается учет, проверка счетов, отчетности; присутственное место, занимающееся проверкой счетов. В словаре С. И. Ожегова это уже проверка, а также наблюдение с целью проверки» [1].

Анализ различной научной литературы показывает, что в определении сущности контроля среди ученых и экспертов нет единого мнения. Авторы определяют его по-разному: как средство, фактор, форму, элемент, функцию, деятельность, систему, обратную связь, условие, регулятор, гарант, явление, институт, метод, полномочие, атрибут и т.д. Следовательно, понятие контроля в науке неоднозначно. Контроль имеет сложную структуру и проявляется в различных аспектах, что и обуславливает различные характеристики соответствующего понятия.

Взгляд на контроль как лишь на проверку кого или чего-либо весьма распространен среди ученых. Так, польский философ Т. Котарбинский рассматривает контроль в связи с сочетанием информации и руководства, откуда вытекает зависимость отчетности и контроля. «Отчетность – это уведомление руководителей о выполнении поручения, контроль – это проверка выполнения поручения» [2].

Фундаментальной основой в теории социалистического контроля являлись труды К. Маркса, Ф. Энгельса и В.И. Ленина, которые теоретически обосновали место и роль контроля в общественной жизни, его значение для построения социализма и коммунизма. Так, немецкий философ Карл Маркс раскрыл социальную природу контроля как функции, непосредственно связанной с обобществлением производства [3], а В. И. Ленин рассматривал контроль не как чрезвычайную меру, а «...постоянный фактор развития социалистических отношений» [4].

В современных словарях и научных трудах существует множество трактовок понятия «контроль». Например, «Оксфордский словарь современного английского языка» насчитывает целых восемь определений

понятия «контроля». Но в то же время «Словарь современной политики» вообще не содержит какого-либо раздела, посвященного трактовке «контроля», хотя именно в политической сфере он применяется весьма часто.

В различных науках термин «контроль» трактуется в зависимости от определенных исследовательских задач и теоретических оснований. С развитием системного мышления в современно научном анализе контроль стал рассматриваться как одна из системных функций. Например, в современных социальных науках под влиянием теории социальных систем получила свое применение концепция «социального контроля», разработанная представителями функционализма. Один из основателей этой школы, американский социолог Т. Парсонс определял контроль как «особый механизм функционально существенный для обеспечения баланса социальной системы» [5]. Представители данного научного течения особенно подчеркивали, что интеграция общества как социальной системы «зависит от того, насколько социальный контроль формализован в институтах легитимной власти», он распространяет содержание этого понятия и на другие институты и процессы – религиозные, ритуальные, образовательные и т.д. [6].

Представители другого научного направления понимают под социальным контролем совокупность процессов в социальной системе (например, в обществе, социальной группе, организации и т.п.), посредством которых обеспечивается следование определенным «образцам» деятельности, а также соблюдение ограничений в поведении, нарушение которых отрицательно сказывается на функционировании системы. Другие эксперты контролем называют механизм, с помощью которого общество и его подразделения (группы, организации) обеспечивают соблюдение определенных ограничений, условий, нарушение которых наносит ущерб функционированию социальной системы. Третьи исследователи полагают, что социальный контроль – это целостная система всех социальных регуляторов (государственных и общественных институтов, права, морали, обычаев, традиций, установок). Другие специалисты в области социального управления исходят из того, что контроль – это система наблюдения и проверки процесса функционирования соответствующего объекта с целью устранить его отклонения от заданных параметров [7].

В целом, самой устоявшейся точкой зрения в научной литературе является взгляд на контроль как на завершающий этап управленческой деятельности, который позволяет сопоставить достигнутые результаты с запланированными.

Также распространено мнение, что контроль только способ, механизм, обеспечивающий сравнение результатов с поставленными задачами. В этом случае контроль сводится к сравнению фактических результатов с установленными показателями или нормами и к принятию в случае необходимости корректирующих мер. Но это довольно узкое понимание контроля, которое приводит к тому, что этот процесс не выполняет предназначенные ему роли. Например, контроль может сводиться к простой проверке правильности арифметических подсчетов (например, обоснованности итогов в кассовых отчетах, платежных ведомостях на выплату заработной платы и др.).

Также контроль некоторые эксперты связывают с организацией обратных связей: «Место и значение контроля определено тем, что он является способом организации обратных связей, благодаря которым орган управления получает информацию о ходе выполнения его решения» [8]. Но такой подход тоже неполон. Механизм обратной связи составляет центральный элемент контроля.

Довольно часто контроль рассматривается как деятельность: «Контроль – это труд по наблюдению и проверке соответствия процесса функционирования объектами принятым управленческим решениям – законам, планам, нормам, стандартам, правилам, приказам и т.д.; выявлению результатов воздействия субъекта на объект, допущенных отклонений от требований управленческих решений, от принятых принципов организации и регулирования. Выявляя отклонения и их причины, работники контроля определяют пути корригирования организации объекта управления, способов воздействия на объект с целью преодоления отклонений, устранения препятствий на пути оптимального функционирования системы» [9].

Множественность подходов, очевидно, не столько отражает стремление дать универсальную формулу понятия контроля, сколько является следствием рассмотрения данного феномена через призму интересов представителей различных научных направлений – философских, управленческих, политических, правовых, кибернетики и др. [10].

Истоки контроля довольно четко прослеживаются в его основных проявлениях как функции государственного управления. В научной юридической литературе подчеркивается, что понятие «функция» может употребляться в самых различных значениях. Наиболее широкое распространение получило его понимание в качестве основного направления деятельности, компетенции, задачи, назначения и т.д. [11].

Отметим, что по сравнению с советским периодом значительно возросло количество субъектов, реализующих контрольную функцию

государственного управления. Сегодня в контроле участвуют органы и должностные лица, представляющие не только все ветви государственной власти, но и специализированные государственные структуры (счетные палаты, органы прокуратуры, уполномоченные по правам человека и др.), а также институты гражданского общества. При этом объектом контроля выступают различные направления деятельности органов исполнительной власти.

В большинстве случаев контрольный процесс инициирован государственным органом или общественной структурой для реализации соответствующей управленческой функции. Его содержание составляют установленные законом или иным нормативным правовым актом позитивные контрольные процедуры, которые отражают специфику подконтрольного объекта и субъекта контрольной деятельности (например, парламентский контроль, финансовый контроль, государственный правозащитный контроль и т.п.). Юридическим результатом позитивного контрольного процесса является итоговый документ, содержащий предложения по улучшению управленческой деятельности, устранению выявленных недостатков и т.п. Однако на практике по итогам контроля зачастую выносятся правоохранительные предписания, направленные на устранение обнаруженных правонарушений, привлечение виновных к юридической ответственности.

Функция контроля состоит в том, чтобы установить соответствие или несоответствие фактического состояния управляемого объекта заданному состоянию с целью устранения отклонений от заданных параметров по возможности на более ранней стадии, с тем, чтобы иметь возможность принять корректирующие меры, в отдельных случаях – привлечь виновных к ответственности, получить компенсацию за причиненный ущерб или осуществить мероприятия по предотвращению или сокращению таких нарушений в будущем [12].

С помощью контроля обеспечиваются принцип обратной связи в управлении, дисциплина, ответственность за возложенное дело. Контроль помогает добиться правильного понимания подконтрольными органами и должностными лицами своих задач, их точной ориентации в стратегических и текущих делах, в выборе методов и форм достижения поставленных целей, развивает инициативу исполнителей, заставляет их активнее искать резервы, творчески подходить к делу.

Как и другие функции общеорганизационного характера (принятие решения, прогнозирование, планирование, учет, регулирование, координация и т.д.), функция контроля распределяется в порядке разделения труда по

управлению между различными частями политической системы общества в соответствии с их местом в этой системе и учетом особенностей сфер общественной жизни, в которых она осуществляется. Рациональное и эффективное распределение функции контроля между различными частями политической системы является важным условием ее эффективного осуществления и благополучного функционирования общества и государства.

Как функция государственного управления контроль объективно необходим. Это ни у кого не вызывает сомнения. Он направляет процесс управления по установленным моделям и образцам, государственным программам развития в определенной сфере общественной жизни, корректируя поведение подконтрольного объекта.

Сущность контроля в государственном управлении будет выражаться в заинтересованности субъекта контроля осуществлять учет и проверку выполнения предписания подконтрольным объектом. Содержание контроля – в процессуальной реализации последовательных стадий:

- установления фактического состояния дел;
- анализа фактического положения с заданными параметрами;
- оценки допущенных отклонений;
- разработки мероприятий по улучшению и корректировке управленческого процесса;
- принятия мер к реализации нового решения.

Такое понимание сущности и содержания контроля позволяет лучше понять его назначение, цели, место и роль среди управленческих функций.

Контроль как одна из основных функций государственного управления направлен, в первую очередь, на достижение главной цели – предупреждения и блокирования отклонений деятельности субъекта государственного управления от установленной управленческой программы, а при обнаружении ошибок и нарушений в деятельности, злоупотреблении правами – приведение управляемой системы в устойчивое и стабильное положение при помощи всех социальных регуляторов и механизмов воздействия.

Государственное управление и контроль – явления, которые тесно связаны между собой. Хотя они и являются относительно самостоятельными институтами, но во взаимодействии друг с другом образуют устойчивую систему. В процессе государственного управления контроль выступает соединительным элементом между управленческими циклами: принятие управленческого решения; его исполнение; контроль и проверка исполнения; оценки результатов. Таким образом, контроль является необходимой самостоятельной стадией управления.

Контроль и проверка исполнения принятого решения начинаются с анализа самого решения, его целесообразности, необходимости и эффективности для конкретной сферы и заканчиваются соответствующей его корректировкой. В полной мере контроль может быть проявлен или реализован на стадии фактического исполнения управленческого решения. Завершив первичный процесс управления, контрольная деятельность создает благоприятную перспективу для нового управленческого цикла. Таким образом, в процессе контроля выявляются:

- качество самого управленческого решения;
- эффективность тех организационных мер и действия, которые были приняты для его исполнения;
- соответствие организации объекта целям успешного выполнения предписаний, содержащихся в управленческом решении, а также качество подбора, расстановки и воспитания кадров, исполняющих решение.

Ко всему прочему, контроль как функция государственного управления имеет под собой более широкий охват управленческого механизма. В контроле как функции государственного управления ярко проявляются его информационная и коррекционная сущность. «Контроль является универсальным средством получения информации по каналу обратной связи. Без механизма обратной связи между субъектом и объектом процесс государственного управления потерял бы четкость и целенаправленность. Для того, чтобы успешно управлять, тот, кто управляет, должен знать результаты своего управленческого воздействия на объекты управления. Контроль позволяет получить оперативную информацию, объективно отражающую положение дел на подконтрольных объектах, соответствие их деятельности намеченной программе, выявить недостатки в содержании принимаемых решений, организации их исполнения, способах и средствах их реализации, изучить деловые качества работников. Если на информационном этапе осуществляется поиск и сбор информации о подконтрольном объекте, сопоставление фактического исполнения с намеченными целями, принятыми решениями, то на коррекционном этапе субъект контрольной деятельности, определяя способ устранения обнаруженных расхождений между фактическим положением и моделью, программой, формулирует решение для нормализации функционирования подконтрольного объекта. Сущность и характер коррекции зависят от субъекта контроля: в какой мере в его деятельности соединяются регулятивные и охранительные начала» [13].

Контроль как функция государственного управления проявляется в поддержании режима законности, общественной безопасности и правопорядка, что предполагает реализацию профессионального наблюдения

за выполнением стоящих перед государственными органами задач и строгому соответствию предписаниям законов и подзаконных актов, обеспечением прав и свобод граждан.

Все это реализуется через основные признаки контроля – непосредственность, оперативность, действенность, подчинение целям охраны права от нарушений, сопутствующий характер процессам управленческой работы, своеобразии процессуальной формы осуществления контроля и др. «Контроль дает информацию, позволяющую судить о состоянии законности в аппарате государственного управления. С помощью контроля за содержанием и направленностью деятельности аппарата управления в целом, отдельных его частей обеспечивается исполнение правовых актов, регулирующих общественные отношения в различных сферах организации общественной жизни. Регулярный контроль повышает ответственность государственных служащих за своевременное и высококачественное выполнение своих обязанностей. В процессе проведения контроля проверяется соответствие актов управления конституции и другим законам, а в необходимых случаях принимаются меры к восстановлению такого соответствия» [14].

Контроль также выступает важным фактором в укреплении государственной дисциплины в рамках осуществления органами исполнительной власти государственного планирования, реализации правотворческих, правоприменительных и правоохранительных полномочий. Контроль представляет собой одно из важнейших средств предупреждения нарушений закона, обнаружения незаконных действий или ошибок при применении закона государственными служащими, соблюдении ими должностных регламентов.

Процесс осуществления контроля в государственных органах включает следующие элементы:

- структура контроля в виде контролирующих органов (органы государственной власти и общественные организации, представляющие интересы населения);
- правовые инструменты (законодательство);
- методология контроля.

Методами контроля в системе государственного управления может являться:

- предоставление органами государственного управления отчетности об осуществлении отдельных государственно-властных полномочий;
- проверка осуществления органами государственного управления отдельных государственно-властных полномочий;

- выдача органами государственной власти предписаний об устранении нарушений;
- согласование проектов правовых актов и иных решений, принимаемых по вопросам осуществления отдельных государственно-властных полномочий;
- правовая экспертиза и анализ правовых актов, принятых по вопросам осуществления отдельных государственно-властных полномочий;
- отмена или приостановление действия правовых актов по вопросам осуществления отдельных государственно-властных полномочий;
- назначение уполномоченных должностных лиц органов государственной власти для постоянного наблюдения за осуществлением органами государственного управления отдельных государственно-властных полномочий;
- посещение представителями уполномоченного органа государственной власти органов государственного управления с целью ознакомления на месте с ходом осуществления отдельных государственных полномочий;
- рассмотрение жалоб граждан и организаций на деятельность органов государственного управления по осуществлению отдельных государственно-властных полномочий;
- обращение с жалобами на действия (бездействие) и решения органов государственного управления при осуществлении отдельных государственно-властных полномочий в судебные органы государства и прокуратуру;
- мониторинг и анализ деятельности органов государственного управления по осуществлению отдельных государственных полномочий и другие.

Кроме вышеуказанных методов существуют и другие разнообразные методы контрольной деятельности:

- заслушивание отчетов, информации и сообщений;
- проверки и экспертизы;
- наблюдение за действиями контролируемого органа (например, по вопросам государственной регистрации, лицензирования, сертификации);
- изучение деловых и личных качеств кандидатов на замещение должностей;
- координация деятельности контрольных органов;
- рассмотрение жалоб и т.д.

Особо значимы проверки, которые заключаются в установлении фактических данных и сборе информации о выполнении нормативных правовых актов по проверяемым вопросам. Использование различных

методов формирует инструменты контроля за деятельностью органов государственного управления.

Существует несколько подходов к выделению стадий процесса контроля как пространственно-временных качеств этого явления. Их анализ позволил экспертам выявить следующие стадии процесса контроля, которые представлены в Схеме 1.

Схема 1 – Стадии процесса контроля

ВЫВОДЫ

Таким образом, контроль как функцию государственного управления можно рассматривать через призму элементов научного управления обществом [15], так как контроль в функциональном аспекте отражает одну из сторон управления социальными процессами, в том числе выраженных посредством государственной деятельности. Контроль как функция

управления рассматривается как вид деятельности в целом, не связанный с контролем отдельно принятого решения, потому что в этом случае контроль будет выступать стадией управленческого цикла [16].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Кочерин, Е. А.** Основы государственного и управленческого контроля. – М., 2000. – С. 9.
- 2 **Котарбинский, Т.** Трактат о хорошей работе / Пер. с польск. – М., 1975. – С. 94.
- 3 **Маркс, К., Энгельс, Ф.** Соч. – Т. 23. – М., 1963. – С. 516.
- 4 **Ленин, В. И.** Полн. собр. соч. – Т. 33. – С. 101.
- 5 **Parsons, T.** Essays in Sociological Theory. – NY. The Free Press. – 1965. – P. 148.
- 6 **Parsons, T.** Essays in Sociological Theory. – NY. The Free Press. – 1965. – P. 148.
- 7 **Горшенев, В. М., Шахов, И. Б.** Контроль как правовая форма деятельности. – М., 1987. – С. 9.
- 8 **Годунов, А. А.** Социально-экономические проблемы управления социалистическим производством. – М., 1975. – С. 124.
- 9 **Афанасьев, В. Г.** Человек в управлении обществом. – М., 1977. – С. 125.
- 10 **Шохин, С. О., Воронина, Л. И.** Бюджетно-финансовый контроль и аудит. – М., 1997. – С. 7.
- 11 **Бачило, И. Л.** Функции органов управления: правовые проблемы оформления и реализации. – М., 1976. – С. 23–24.
- 12 **Пылин, С. В.** Муниципальный контроль : проблемы и пути правового регулирования. // Конституционное и муниципальное право. – 2006. – № 11. – С. 32.
- 13 **Горшенев, В. М., Шахов, И. Б.** Контроль как правовая форма деятельности. – М., 1987. – С. 23–24.
- 14 **Горшенев, В. М., Шахов, И. Б.** Контроль как правовая форма деятельности. – М., 1987. – С. 30.
- 15 **Афанасьев, В. Г.** Научное управление обществом. – С. 240.
- 16 **Студеникина, М. С.** Государственный контроль в сфере управления. – М., 1974. – С. 11.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

И. А. Калиев¹, В. Аширбаева²

Бақылау мемлекеттік басқару функциясы ретінде: түсінігі және мәні

^{1,2}С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,

Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

I. A. Kaliev¹, V. Ashirbaeva²

Control as a function of public administration: concept and essence

^{1,2}S. Toraighyrov Pavlodar State Univesity,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 18.05.20.

Бақылау ғылыми таным объектісі ретінде кез келген мемлекетте заңдылық пен құқық тәртібі режимін қамтамасыз етуде, мемлекеттік аппараттың жұмыс істеуін жетілдіруде маңызды рөл атқарады. Ғылыми зерттеудің өзге де объектілері сияқты, бақылау үнемі жаңа мазмұнмен, жаңа формалармен байытылады, өзінің өзіндік ерекшеліктеріне ие болады, бұл оның құқықтық мәнін жаңаша талдауға мүмкіндік береді.

Мақалада мемлекеттік басқару функциясы ретінде бақылау зерттеледі. «Бақылау» және «басқару» терминдері мемлекеттік басқаруға қатысты бір-бірімен контексте қарастырылды. Бақылау ерекшеліктері мемлекеттік басқару функциялары ретінде және оларды бір-бірімен салыстыру әдісі арқылы басқару циклінің сатысы ретінде анықталды.

Control as an object of scientific knowledge plays a significant role in ensuring the rule of law and order in any state, in improving the functioning of the state apparatus. Like other objects of scientific research, control is constantly enriched with new content, new forms, acquires its own characteristic features, which allows a new analysis of its legal nature.

The article explores control as a function of public administration. The terms «control» and «management» are considered in context with each other in relation to public administration. Features of control are revealed as a function of public administration and as a stage of the managerial cycle through the method of comparing them with each other.

М. Қоңырбай¹, Л. К. Елюбаева²

¹магистрант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

²магистрант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

**ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКАЯ МОДЕЛЬ
ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА**

Политический лидер представляет собой ведущее лицо политического процесса, осуществляет функции объединения и сплочения социальных сил, задает направление деятельности государственным и общественным институтам, политическим движениям, во многом определяет вектор политических преобразований в государстве. Поскольку политическое лидерство многограннее, чем любая другая форма лидерства, по этой причине оно представляет собой особый, персонифицированный род власти.

Статья посвящена изучению модели политического лидерства в западноевропейской политико-культурной традиции. Решающую роль в формировании содержания политического лидерства в рамках данной политической культуры сыграли соответствующие исторические, политико-культурные и религиозные традиции, а также особенности структурного устройства обществ и политических систем государств Западной Европы.

Ключевые слова: лидерство, власть, политический лидер, политическое лидерство, политическая власть, влияние, харизма.

ВВЕДЕНИЕ

Современный мир – это мир борьбы и соперничества, в том числе и в сфере политики. Поэтому изучение модели политического лидерства, особенно западного образца, задающего тон современным международным отношениям, требует постоянного мониторинга и квалифицированного политологического анализа.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Политический лидер представляет собой ведущее лицо политического процесса, осуществляет функции объединения и сплочения социальных

сил, задает направление деятельности государственным и общественным институтам, политическим движениям, во многом определяет вектор политических преобразований в государстве. Поскольку политическое лидерство многограннее, чем любая другая форма лидерства, по этой причине оно представляет собой особый, персонифицированный род власти.

Впервые серьезная попытка всестороннего изучения технологий завоевания господства и мотивации к обладанию властными полномочиями у политических лидеров была предпринята Н. Макиавелли в эпоху Возрождения. Согласно его трактовке, политический лидер – это одновременно государь, модератор и тиран, сплывающий и представляющий все общество, использующий для сохранения влияния и поддержания общественного порядка любые средства, иногда не соотносящиеся с общепринятыми нормами человеческой морали, действующий в так называемом «чисто технологическом поле власти» [1, с. 45]. Технология прочного и стабильного лидерства, по Н. Макиавелли, состоит в умелом сочетании средств поощрения и наказания подданных. Строя теорию лидерства на взаимоотношениях «правитель – подданные», Н. Макиавелли выводит из данного взаимодействия характер самого лидера. Мудрый лидер соединяет в себе качества льва (силу и честность) и качества лисицы (мистификацию и искусное притворство). Следовательно, сюда включаются как прирожденные, так и приобретенные качества.

В последующих исследованиях было рассмотрено стремление индивида к лидерству как некое проявление «творческого инстинкта» человека. Так, для Ф. Ницше любой человек обладает так называемой волей к власти. Для людей с лидерскими качествами жизнь представляется как некое выражение форм роста этой власти. Такие люди («хозяева», по терминологии Ницше) обладают негибкой волей и неистощимой энергией в достижении поставленной цели. Политический лидер с такими личностными качествами ближе всего, по мнению Ницше, находится на пути к «сверхчеловеку» как к идеалу человека, и поэтому он вправе игнорировать общепринятые моральные нормы, т.к. мораль – это оружие слабых членов общества [2, с. 240].

Человек по природе своей стремится к власти, его деятельность направлена на достижение результата путем трансформации своих убеждений, мотивов, стремлений в нужное русло. Возможно, из чувства одиночества, возможно, из осознания человеком своей незначительности он стремится к самовыражению. И одним из способов такого поведения является стремление к обладанию властью.

Однако не следует забывать, что политическим лидером оказывается лишь тот, кто способен возглавить массы, постоянно направлять и, в конечном итоге, повести за собой. Кроме того, в его руках должны быть сосредоточены

средства и методы, с помощью которых можно осуществить поставленные им цели (власть, сторонники, наличие организации, деньги и т.д.). В механизме политического лидерства, наряду с функциями осуществления руководства и управления, следует особо выделить способность лидера выражать общие интересы, стремления, ценности своих реальных и потенциальных сторонников.

Но объяснение природы политического лидерства исключительно наличием у личности мотивации к власти, а также обладанием психологических качеств, которые заставляют ее стремиться к политическому господству, не позволяет максимально полно ответить на практический вопрос, каким образом происходит «завоевание толпы» и реализация властных полномочий.

На наш взгляд, специфика понимания сущности политического лидерства и традиций властных отношений в каждой стране определяется главным образом своеобразием формирования политической культуры государства и общества. Впервые о влиянии политической культуры на политические процессы заговорили в середине 50-х гг. XX в. американские политологи Г. Алмонд, С. Верба, С. Пай и др. Они разработали политико-культурный подход в политической науке, с помощью которого попытались обосновать, почему традиционные институциональные исследования политики не в состоянии объяснить многие стороны политической реальности [3]. Новый политико-культурный подход, учитывающий национальную политическую психологию, идеологию и менталитет народа, дал возможность по другому посмотреть на мировые политические процессы. Политико-культурный подход позволяет понять не только действия различных субъектов политики, таких как правительство или государство, но и то, какова оценка и восприятие этих действий мировым сообществом, а также другими субъектами в рамках того или иного государства. Кроме того, данный подход дает возможность с новых позиций рассматривать формы реализации политики, включая стиль и поведение политических деятелей различного уровня.

Рассматривая модель политического лидерства в западноевропейских странах, необходимо, на наш взгляд, обратить пристальное внимание на три составляющие, которые играют ключевую роль в формировании любой политической культуры современного цивилизованного государства и общества [4, с. 303]. Это религиозная традиция, особенности культурно исторического развития народа, структурное устройство общества и политической системы.

Так, на Западе при конструировании модели политического лидерства ключевым детерминантом оказались ценности, сформировавшиеся в русле протестантской религии. Данный вопрос наиболее полно раскрыт и изучен в работах немецкого социолога М. Вебера. Согласно концепции Вебера,

легитимный способ проявления харизмы – это «получение харизмы за выслугу» [5, с. 139], что возможно в случае, если политический деятель будет добросовестно и на высоком профессиональном уровне выполнять свои должностные обязанности и таким образом приобретет статус избранности. Иными словами, политическое лидерство в такого рода системе ценностей носит рациональный характер, а харизма – есть обоснование легитимности деятельности политика.

Кроме того, веберовское понимание политики представило нам политического лидера нового типа, существующего в мире, где доминируют экономические принципы и законы, где происходит политизация всех сфер жизни общества. Деятельность политического лидера, по М. Веберу, базируется на протестантских морально этических принципах «духа капитализма»: культе предприимчивости и трудолюбия, безусловной деловой хватке и честности, верности слову и заключенному соглашению, личном аскетизме и вложении всей прибыли в дело.

Все это совершенно не противоречит особенностям структурного устройства западного общества, в котором исторически проектирующий характер имели частнособственнические отношения, доминировало товарное производство, отсутствовал принцип жесткой централизованной власти и существовало демократическое самоуправление общины, переросшее в структуру, ныне именуемую «гражданским обществом». Благодаря этому на Западе сформировалась особая модель демократии, в которой двигателем политических инноваций является индивид, гражданин, обладающий частной собственностью и, следовательно, определенным властным ресурсом.

Помимо этого, не стоит забывать и о характерных чертах политической системы данного региона, которая базируется на принципе разделения властей на исполнительную, законодательную и судебную ветви. Власть является выборной, осуществляется в интересах всего общества, регулируется конституционными правовыми нормами, которые обеспечивают подчинение как граждан, так и органов государственной власти букве закона. Поэтому власть такого рода в политической системе носит легитимный характер и считается эффективной. Политика общества западного типа – это «игра», основанная на равенстве шансов и неопределенности конечного результата.

Таким образом, западный политический лидер на уровне большой политики – это, прежде всего, хороший организатор, управленец, умеющий сформировать группу, объединить ее, определить цели, поставить перед обществом необходимые задачи, сформулировать программу и обеспечить ее успешную реализацию. В лидере такого масштаба необходимо учитывать не только его личностные качества, формирующие его потребность к управлению

и власти, но и способность формировать общие для всех политические требования, наличие высоких творческих качеств, а также навыков убеждения и общения с широким кругом людей.

В целом, в процессе исторической эволюции в западных странах сложилась так называемая «дуалистичность формирования и реализации политического процесса», т.е. сочетание в рамках современной модели демократии западного образца светского и духовного начал, основывающееся на рациональных компонентах протестантской религии с последующим вытеснением сферы духовного и преобладанием светского в политической культуре.

ВЫВОДЫ

Подводя итог, следует констатировать, что в западных странах политическое лидерство, несмотря на «дуалистичность формирования и реализации политического процесса», носит ярко выраженный светский характер. Вместе с тем особенности формирования, характер и форма политического лидерства непосредственно зависят от модели политической культуры, политического строя, аксиологического и религиозного факторов, которые существуют в том или ином государстве. При этом именно религиозный фактор играет основополагающую роль в процессе формирования политической культуры, а также, бесспорно, имеет большое значение и для эволюции особенностей содержания западноевропейского политического лидерства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Кравченко, А. И.** Макиавелли : технология эффективного лидерства. // Социологические исследования. – 2013. – № 6. – С. 45–17.
- 2 **Ницше, Ф.** Воля к власти : опыт переоценки всех ценностей. – М., 2015 – 455 с.
- 3 **Алмонд, Г., Верба, С.** Гражданская культура и стабильность демократии. [Электронный ресурс]. – <http://www.politstudies.ru/fulltext/1992/4/14.htm>
- 4 **Рогожина, Е. М.** Политическое лидерство в западной, исламской и российской политикокультурных традициях : сравнительный анализ. // Вестник Нижегородского государственного университета. – 2017. – № 3(1). – С. 303–308.
- 5 **Вебер, М.** Харизматическое господство // Социологические исследования. – 2014. – № 6. – С. 139.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

М. Қоңырбай¹, Л. К. Елюбаева²

Саяси көшбасшылықтың батыс еуропалық үлгісі

^{1,2}С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.
Материал 18.05.20 баспаға түсті.

M. Konyrbay¹, L. K. Elubaeva²

Western European model of political leadership

^{1,2}S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.
Matrial received on 18.05.20.

Саяси көшбасшы саяси үдерістің жетекші тұлғасы болып табылады, әлеуметтік күштерді біріктіру және біріктіру функцияларын жүзеге асырады, мемлекеттік және қоғамдық институттарға, саяси қозғалыстарға қызмет бағытын көрсетеді, көп жағдайда мемлекеттегі саяси өзгерістер бағытын анықтайды. Саяси көшбасшылық көшбасшылықтың кез келген басқа түріне қарағанда көп қырлы болғандықтан, осы себепті ол биліктің ерекше, дербестендірілген түрі болып табылады.

Мақала саяси көшбасшылық батысеуропалық саяси-мәдени дәстүрлерінің модельдерін зерттеуге бағытталған. Осы саяси мәдениет шеңберінде саяси көшбасшылықтың мазмұнын қалыптастыруда тиісті тарихи, саяси-мәдени және діни дәстүрлер, сондай-ақ Батыс Еуропа мемлекеттерінің қоғамдары мен саяси жүйелерінің құрылымдық құрылымының ерекшеліктері шешуші рөл атқарды.

The political leader is the leading face of the political process, performs the functions of uniting and rallying social forces, sets the direction of activity for state and public institutions, political movements, and largely determines the vector of political transformations in the state. Since political leadership is more multifaceted than any other form of leadership, for this reason it represents a special, personalized kind of power.

The article is devoted to the study of the model of political leadership in the Western European political and cultural tradition. The decisive role in shaping the content of political leadership within the framework of this political culture was played by the relevant historical, political, cultural and religious traditions, as well as the structural features of the societies and political systems of Western Europe.

ГРНТИ 11.01.61

Б. В. Поломарчук¹, М. Қоңырбай²

¹преподаватель, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²магистранты, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

**ИНСТИТУТ ЛИДЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ
КАК ГЛАВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ МОДЕРНИЗАЦИИ
КАЗАХСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА**

Политическое развитие Казахстана характеризуется особой значимостью субъективного фактора развития – политического управления, что обуславливает особую роль политического лидера как субъекта политического управления. В современном казахстанском обществе, несмотря на глубину произошедших в 1990-е годы социально-экономических преобразований и существенное изменение сложившейся в предшествующие годы модели лидерства, политический лидер по-прежнему является важнейшим фактором политического процесса. В Казахстане сегодня достаточно остро стоит проблема компетентности избранных в высшие эшелоны власти политических лидеров, которые зачастую оказываются неспособными решать поставленные перед ними политические задачи.

В статье рассмотрен институт политического лидерства в Казахстане, который в настоящее время приобрел свою уникальную специфику и обеспечивает стабильность всей политической системы страны.

Ключевые слова: институт политического лидерства, политическое лидерство, лидерство, президентская власть, элита, авторитет, модель лидерства.

ВВЕДЕНИЕ

Институт политического лидерства в стране приобретает уникальную специфику и носит характер стабилизатора системы, однако запрос общества на перемены может привести к акцентированию гражданских и политических свобод.

Политическое лидерство Н. А. Назарбаева было связано с необходимостью стабилизации государственной власти, повышения эффективности органов управления в условиях выхода из кризиса, затронувшего все сферы жизни общества и государства.

Институт лидерства в Казахстане стал главным инструментом модернизации казахстанского общества, гарантом национальной безопасности, целостности и суверенитета независимого Казахстана.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Политическое развитие Казахстана как было сказано ранее характеризуется особой значимостью субъективного фактора развития – политического управления, что обуславливает особую роль политического лидера как субъекта политического управления. В современном казахстанском обществе, несмотря на глубину произошедших в 1990-е годы социально-экономических преобразований и существенное изменение сложившийся в предшествующие годы модели лидерства, политический лидер по-прежнему является важнейшим фактором политического процесса. Более того в современном казахстанском обществе политический лидер возглавил процесс политического и демократического переустройства Казахстана, выступил гарантом стабильности государства и необратимости коренных реформ в стране.

Значительный интерес представляет проблема периодизации развития института лидерства в Казахстане. К сожалению, она не получила должного освещения в отечественной политической науке.

Из существующих разработок заслуживают внимания две периодизации, выделяются пять этапов [1].

Апрель-ноябрь 1990 года – с момента учреждения института президентства в Казахстане. Президент фактически обладал лишь статусом избираемого Верховным Советом главы государства в условиях партийно-советской системы государственной власти.

Ноябрь 1990 – январь 1993 годов. Всенародно избираемый президент республики стал одновременно и главой исполнительной власти.

Январь 1993 – август 1995 годов. В первой Конституции Республики Казахстан закреплено совмещение президентом статуса главы государства и исполнительной власти. Этап характеризуется смешанностью постулатов президентской республики и модели советского государственного устройства, что привело к известным кризисам.

С августа 1995 года по 2011 год. В Конституции, принятой на всенародном референдуме, закреплена президентская форма правления,

президент становится всенародно избираемым главой государства, утратив статус главы исполнительной власти, что дистанцирует его от всех ветвей государственной власти, что позволяет ему осуществлять арбитражные функции, обеспечивать ответственность и согласованное функционирование всех ветвей власти. Практика доказывает оптимальность избранного государственного устройства, близкого к «французской» модели президентской республики.

Преобразования казахстанского лидера в политической сфере способствовали переходу к демократическим институтам, к демократической системе правления. Политическое лидерство в Казахстане было связано с необходимостью стабилизации государственной власти, повышения эффективности органов управления в условиях выхода из кризиса, затронувшего все сферы жизни общества и государства.

Институт лидерства в Казахстане стал главным рычагом демократических преобразований, гарантом национальной безопасности, целостности и суверенитета независимого Казахстана. Определяющая роль политического лидера в современном Казахстане предопределяет теоретическую и практическую необходимость концептуального осмысления феномена лидерства в Казахстане как условия четкого анализа и прогноза развития политического процесса. Без исследования исторической составляющей этого процесса, а именно советской модели политического лидерства невозможна адекватная оценка современного состояния политического лидерства и его роли в преобразовательных процессах и формирования точных политических прогнозов.

Политическое лидерство в историческом прошлом вообще и в истории Казахстана, в частности, являло и ныне являет собой ключевой аспект феномена власти. Отсюда вытекает научная значимость скрупулезного анализа роли политического лидерства в структуре власти, поиска слагаемых данного феномена. Политическое лидерство и в советской и в западной системе играло структурообразующую роль в стихии общественных и личных интересов факторов политического процесса.

В развитии советской системы субъекты политического процесса предпочитали авторитарный, жесткий стиль политического лидерства, а в западной системе более гибкий, демократический тип. Реальная власть западного лидера определяется не просто формальными полномочиями, а способностью убеждать, добиваясь элитного консенсуса. Доминирующая роль политического лидера является существенным отличием России и Казахстана от западной модели развития, основными силами которого являются экономические потребности, инициированный «снизу» и

продиктованный частным интересом характер импульсов развития. В силу ограничителей и противовесов президентская власть в США не может превратиться в режим личной власти.

В подобной политической системе глава государства является результатом элитного консенсуса. Американский президент представляет собой воплощенный консенсус элит. Президент по американской Конституции наделен широкими и разнообразными полномочиями, но он действует лишь в пределах федеральной исполнительной власти и в силу конституционного принципа разделения властей не может единолично управлять всем государственным аппаратом. Несмотря на огромную власть, ни один президент не может монополизировать процесс формирования политики.

Функции президента ограничены установившейся элитарной системой, и он может осуществлять управление только в рамках этой системы. Мнение элиты – это могущественный ограничитель деятельности исполнительной власти. Избиратели выбирают, а элиты определяют, что должно быть сделано. Отставка Никсона – это самая драматическая иллюстрация зависимости президента от поддержки элиты.

Угроза импичмента Никсона и его последующая отставка были результатом полной изоляции от правящих элит, неспособностью принять гибкий политический стиль и пренебрежением традиционными «правилами игры». Угроза импичмента Никсону представляют пример отторжения американской политической системой директивного, жесткого стиля лидерства верховной власти. Отставка Никсона была обусловлена неспособностью принять гибкий стиль политического лидерства. Отмеченные различия политических систем американской и советской системы обусловили формирование разных типов политического лидерства – гибкий в условиях США и жесткий в пределах советской системы.

Таким образом, различия в условиях формирования политических систем обусловили различия лидерских практик. Следует принять во внимание, что своими историческими корнями современное политическое лидерство в Казахстане уходит в советское прошлое.

Институт лидерства Н. А. Назарбаева в Казахстане стал главным инструментом политической модернизации, системообразующим, интегрирующим фактором, влияющим на стратегический вектор развития казахстанской политической системы. В Казахстане сегодня достаточно остро стоит проблема компетентности избранных в высшие эшелоны власти политических лидеров, которые зачастую оказываются неспособными решать поставленные перед ними политические задачи. Налицо недостаток

политических кадров – прежде всего грамотных управленцев с устоявшимся политическим имиджем и соответствующим политическим опытом. В таких условиях исследование политического лидерства может определить эффективность и результативность принятия и реализации важнейших политических решений.

В Казахстане возникла острая необходимость интегрировать в систему методы и приемы информационно-технологического обеспечения политического лидерства. Сегодня имеет смысл подумать о сравнительных достоинствах традиционных и актуальных политических проблем политического лидерства и их информационно-технологической оснащенности, делать на этой основе конструктивные выводы в отношении дальнейшего развития политических процессов. На сегодня основная проблема исследования политического лидерства заключается в том, что его назначение, реализуясь в политико-властной деятельности конкретных лидеров, вступает в противоречие с индивидуально-личностными возможностями политических лидеров и их характеристиками. Динамические изменения в политических институтах требуют лидеров высокого качества деятельности и одновременно соответствия ожиданиям населения.

Выступая на расширенном заседании бюро Политсовета партии «Нур Отан» Глава государства подчеркнул, что практика зачастую показывает: региональные руководители не всегда готовы идти на контакт с народом. В подтверждение тому Глава государства напомнил о прямой линии, в ходе которой к нему поступило от казахстанцев более 40 тысяч обращений. «Я проанализировал характер поступивших вопросов и сделал вывод, что люди уже не надеются на местные власти, – констатировал Президент. Очевидно, человек прошел все возможные инстанции, нигде не нашел решения своей проблемы, не получил ответа и ему пришлось обращаться ко мне» [1]. В этом контексте к актуальной проблеме исследования лидерства можно отнести и исследование специфики региональных механизмов становления политического лидерства как института. В этом плане новым и перспективным является понимание политического лидерства как специфической формы взаимодействия участников политической жизни, выделение в структуре лидерства не только руководства, организации и властного воздействия, но и основанного на добровольном подчинении участников силе авторитета лидера.

Авторитет означает признание объективного превосходства лидера по качествам, полномочиям, способностям, видам деятельности и веру в лидера как государственного деятеля и публичного политика. Таким образом, для современного Казахстана проблема и явление политического лидерства

являются исключительно актуальными, требующие своего концептуального и практического обеспечения. Первый Президент Казахстана вносит значительный вклад в формирование новой архитектуры международных отношений, в укрепление региональной и глобальной безопасности, в решение глобальных проблем и налаживание межцивилизационного диалога. Институт политического лидерства стал необходимым условием в создании модели межэтнического и межконфессионального согласия. Одной из сильных сторон лидерства Н. А. Назарбаева является сохранение межэтнического, межконфессионального и гражданского согласия в республике.

Создание Ассамблеи народов Казахстана (далее АНК) придало национальной политике государства высокий институциональный уровень, позволивший эффективно разрешать этнические проблемы без излишней их политизации. Лично возглавив данный орган, Н. А. Назарбаев тем самым обозначил свою роль гаранта эффективности политики межнационального согласия. Для Казахстана при выработке новой модели власти существовало одна критерия: обеспечение ее высокой устойчивости, с одной стороны, и обеспечение эффективности воздействия власти на социально-экономические и общественно-политические процессы, с другой [2].

Благодаря работе АНК, возглавляемой и руководимой Президентом, удалось превратить полиэтничность в стратегическое преимущество, избежать радикализации межэтнических отношений и роста ксенофобии. В Казахстане благодаря усилиям Назарбаева создана модель, где реализован принцип свободы совести, государственного невмешательства в сферу убеждений граждан. Когда все конфессии получают свободу отправления религиозного культа и освобождаются от политических функций, межконфессиональный диалог становится действенным механизмом консолидации общества, укрепления духовного и гражданского согласия в обществе.

Модель Н. А. Назарбаева достижения и укрепления межэтнического, межконфессионального и гражданского согласия уникален и имеет международное значение, как пример здравого смысла решения проблем, в мультикультурной, полиэтничной и поликонфессиональной стране. Н. А. Назарбаев явился политическим лидером, возглавившим процесс политического и демократического переустройства Казахстана, выступив гарантом стабильности государства и необратимости коренных реформ в стране.

Преобразования Н. А. Назарбаева в политической сфере способствовали переходу к демократическим институтам, к демократической системе

правления. Политическое лидерство Н. А. Назарбаева было связано с необходимостью стабилизации государственной власти, повышения эффективности органов управления в условиях выхода из кризиса, затронувшего все сферы жизни общества и государства.

ВЫВОДЫ

Таким образом, особенностью политического лидерства в Республике Казахстан является то, что, как и во многих постсоветских республиках, конструкция политической власти выстраивалась под конкретную личность. Формирование сильной президентской республики в Казахстане связывается, прежде всего, с политическим лидерством Н. А. Назарбаева. Вышедший из «советской шинели» лидер смог воспринять модернизаторские демократические идеи, консолидировать общество, вывести его из кризиса. Его всесторонне обоснованная и системная реформаторская концепция соответствовала задачам нового исторического периода.

Введение поста президента в Казахстане свидетельствует о стремлении к демократическому пути развития, становлению цивилизованной политической системы. Вместе с тем, институту президентства в Казахстане изначально была присуща своя специфика, обусловленная особенностями развития страны, конкретной политической ситуацией.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Калиева, М. Ш.** Идеиная консолидация общества в процессе политической модернизации Республики Казахстан [Текст] : дисс. докт. полит. наук. 23.00.02. / М. Ш. Калиева. – Астана, 2015. – 342 с.

2 **Султанов, Б.** Премьера пропорциональной системы. // *Выборы-2007.* – новый этап в развитии политической системы Республики Казахстан [Текст] / Б. Султанов. – Алматы : КИСИ при Президенте РК, 2016. – С. 103.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

Б. В. Поломарчук¹, М. Қоңырбай²

Қазақстандағы көшбасшылық институты қазақстандық қоғамды жаңғыртудың басты құралы ретінде

^{1,2}С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

В. В. Polomarchuk¹, V. Konyrbai²

Institute of leadership in Kazakhstan as the main instrument of modernization of Kazakhstan society

^{1,2}S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 18.05.20.

Қазақстанның саяси дамуы дамудың субъективті факторының – саяси басқарудың ерекше маңыздылығымен сипатталады, бұл саяси басқару субъектісі ретінде саяси көшбасшының ерекше ролін білдіреді. Қазіргі қазақстандық қоғамда 1990-жылдары болған әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің тереңдігіне және алдыңғы жылдары қалыптасқан көшбасшылық үлгісінің елеулі өзгеруіне қарамастан, саяси көшбасшы бұрынғысына саяси процестің маңызды факторы болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстанда биліктің жоғары эшелондарына сайланған саяси көшбасшылардың құзыреттілік проблемасы жеткілікті өткір тұр, олар өз алдына қойылған саяси міндеттерді шешуге қабілетсіз болып отыр.

Мақалада Қазақстандағы саяси көшбасшылықтың институты қарастырылған, ол қазіргі уақытта өзінің бірегей ерекшелігіне ие болып, еліміздің барлық саяси жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

The political development of Kazakhstan is characterized by the special significance of the subjective development factor – political governance, which determines the special role of the political leader as a subject of political governance. In modern Kazakhstani society, despite the depth of the socio-economic transformations that took place in the 1990s and a significant change in the leadership model that prevailed in previous years, the political leader is still the most important factor in the political process. In Kazakhstan today there is a rather acute problem of competence of political leaders elected to the highest echelons of power, who are often unable to solve the political tasks assigned to them.

The article considers the institution of political leadership in Kazakhstan, which has now acquired its unique specificity and ensures the stability of the entire political system of the country.

ГРНТИ 11.15.84

В. П. Пряхин¹, К. Чоговадзе²

¹магистр социальных знаний, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²магистрант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

**ПОЛИТИКО-КОММУНИКАТИВНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
ОРГАНОВ ВЛАСТИ И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА**

Управление государственными делами с применением коммуникаций управленческого партнерства гражданского общества и структур публичной власти эффективнее информационной работы органов государственной власти среди неорганизованного населения в части создания устойчивого положительного отношения к власти у значительной части электората и участия населения в управлении делами государства и общества.

Автор связывает развитие политико-коммуникативной сферы с формированием гражданского общества в стране. В работе отмечается важность и ключевая роль государственных коммуникаций в процессе стратегического проектирования, создания площадки для общественного диалога.

Ключевые слова: политико-коммуникативные практики, государственная коммуникация, гражданское общество, связи с общественностью, общественный диалог.

ВВЕДЕНИЕ

На сегодня изучение социальных коммуникаций является одним из самых актуальных направлений в политологии, так как «...научно обоснованное и эффективное управление социальным развитием через организуемое адекватным образом коммуникативное пространство-время выдвигается сегодня в число наиболее перспективных предметных областей фундаментальной политологии» [1, с. 23].

В демократических странах коммуникация является важным и необходимым атрибутом деятельности государства, которая охватывает жизнедеятельность всех социальных субъектов, общественных сфер и процессов: «... свободное одобрение гражданами действий и политики

структур власти, поддержка властей конкретными действиями граждан является главной целью, критерием эффективности работы коммуникативных служб в демократическом обществе» [2, с. 45].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В современном мире от принятых в обществе моделей коммуникации зависит качество информационной среды – одной из важнейших составляющих жизни общества. Сегодняшние условия требуют, чтобы процесс государственной коммуникации рассматривался не как однонаправленные каналы информирования, которые навязывают определенные мнения и оценки населению, а как диалоговое взаимодействие равноправных.

В Казахстане коммуникативные связи в системе государственного управления по-прежнему отличаются монологичным характером, где определяющую роль играет коммуникатор-государство, использующее манипулятивные технологии.

Коммуникативная функция в деятельности органов государственного управления состоит в создании эффективной системы информационного обмена властных структур с обществом, в которой было бы сбалансировано использование прямых каналов информирования и каналов обратной связи.

Коммуникации регулируют и координируют взаимоотношения органов государственной власти и институтов гражданского общества, тем самым обеспечивая стабильность в общественном укладе: «... мощь и сила любой власти в XXI веке оценивается не мощью репрессивного аппарата и наличием богатства, а силой и широтой распространения технологий отношений с общественностью, то есть технологий общественных связей и их важнейшего элемента – коммуникации, управляющей культурой влияния начеловека» [3, с. 232].

Государство является субъектом управления общественными процессами и распространяет свои управляющие воздействия на все общество, выступающее объектом управления. В свою очередь, гражданское общество, призванное «...контролировать государство, которое в свою очередь призвано служить обществу» [4, с. 232] становится активным участником процесса государственной коммуникации. Причем институты гражданского общества выступают не только в качестве реципиента коммуникативного процесса, но и в качестве коммуникатора, предоставляющее государству информацию: «...на современном этапе исследования коммуникации подчеркивается ее не просто интерактивный, но трансактный характер, заключающийся в том,

что любой субъект коммуникации является отправителем и получателем сообщения не последовательно, а одновременно» [5, с. 162].

Для сегодняшней казахстанской практики коммуникативного взаимодействия властных структур и населения характерно определяющее значение государства-коммуникатора, которое обладает обширными властными и финансовыми ресурсами. Возможности государства несравнимы с ресурсами его контрагента – институтов гражданского общества, которые сегодня в Казахстане еще находятся в стадии формирования и не могут выступать с государством на равных: «...специфику коммуникативных связей и структур публичной власти в современных казахстанских условиях составляют фрагментарность структур гражданского общества, высокий уровень ожидания от государства при одновременном низком уровне доверия к структурам публичной власти, неразвитость форм участия населения в контроле государственной деятельности и принятии управленческих решений» [6, с. 16].

В условиях демократического общества управление понимается, прежде всего, как «... организационное сотрудничество органов власти с коллективными и индивидуальными членами общества для создания нормальных условий совместной жизнедеятельности» [7, с. 12]. В идеале государство стремится добиться согласия с его решениями, а общество старается выразить свои нужды и добиться, чтобы о них узнали. Это два взаимосвязанных аспекта процесса коммуникации в общественной сфере, основной целью становится достижение согласия между государством и населением. Результатом коммуникации должно стать достижение определенной степени согласия, представляющее из себя «...установление общей картины мира у тех, кто объединен в совместном действии: это непрерывный процесс, который состоит из последовательного ряда взаимодействий» [8, с. 120].

На сегодняшний день органы государственной власти в Казахстане выстраивают новую коммуникационную систему взаимодействия с институтами гражданского общества. Характер, направления и формы этого взаимодействия различны, что зависит от целого ряда факторов: готовности к такому взаимодействию со стороны органов власти; способности общественных объединений артикулировать интересы различных социальных групп и слоев; умения лидеров подчинять личные амбиции интересам дела и т.д.

Активный коммуникативный диалог органов государственной власти и гражданского общества в Казахстане может стать самым верным решением актуальных социальных проблем. Ведь в наступивших новых

информационных условиях гражданское общество получает «...гораздо большие (почти неограниченные) возможности контролировать действия власти и государства в целом, достигая за счет этого лучшей защиты интересов граждан, населения, а в сумме и относительного социального равновесия, снимающего кризисы и конфликты в обществе» [9, с.2].

Именно равноправное участие субъектов социального диалога делает общественную систему устойчивой, нарушение этого правила ведет к социальной напряженности, социальным конфликтам: «...неявные формы социального диалога (отсутствие конституционно-правовой упорядоченности) ведет к тенденции социальной деструкции. Система становится нестабильной» [10, с. 34]. По мнению Р. С. Кабжасарова, «...социология как наука должна не только показывать актуальное состояние общества, его отдельных сфер и институтов, но и проектировать его будущее, должна стать инструментом решения возникающих и еще не возникших социальных проблем» [11, с. 220].

В результате социального диалога появляется решение (консенсус), представляющее интересы всех субъектов коммуникации. И оно должно быть направлено к социальному комфорту не отдельных групп, а общества в целом: «...общественный диалог является функциональной характеристикой общества.это, прежде всего, диалог гражданского общества и государства ... как форма динамичной стабилизации общественной системы» [12, с. 45].

Таким образом, коммуникационный диалог государства и институтов гражданского общества на равных является важнейшим и обязательным условием стабильности в обществе. Однако меняющаяся социально-политическая и экономическая ситуация в нашей стране диктует иные приоритеты в области коммуникативной политики. Сама казахстанская политическая система и этапы ее становления в последние десятилетия способствовала возникновению новых способов политической коммуникации в постсоветском Казахстане.

Стоит отметить, что сегодня одним из наиболее востребованных направлений определения научно обоснованных вариантов решения актуальных проблем общественного развития выступает политическое проектирование. Возрастающий интерес к возможностям использования проектного менеджмента в политико-коммуникативной сфере обусловлен прежде всего стремлением к повышению степени эффективности управления социально-политическими процессами. Проектирование предполагает создание вполне конкретного образа будущего, обладающего некоторыми желаемыми свойствами и характеристиками.

Также отметим, что обратная связь от общества к государству приобрела весьма специфический характер в силу того, что различные группы влияния (как внутри страны, так и вне ее) получили возможность артикулировать свои интересы на уровне государственной власти опосредованно, через манипулирование общественным сознанием (посредством подконтрольных им средств массовой информации). Сформированный посредством интенсивной информационной манипуляции социальный запрос общества, по сути, являлся опосредованным запросом именно тех сил, которые активно использовали доступные им СМИ с целью получения возможности влияния на принятие решений на уровне государства, т. е. на процесс государственного управления в целом в собственных интересах. Формирование подобного рода механизма влияния на власть привело к тому, что информационные взаимоотношения между властью и обществом по большому счету перестали носить характер взаимодействия. Сформированные под влиянием средств массовой информации массовые установки и общественные запросы зачастую не имели ничего общего с объективными интересами общества.

За последнее десятилетие в Казахстане произошло формирование и становление новых политических реалий, связанных с деятельностью специалистов в сфере политических РИ-практик.

В процессе политической коммуникации значительные трансформации переживают сегодня и такие традиционные функции СМИ, как информационная и посредническая [13, с. 1]. Все чаще использовались ресурсы масс-медиа, например, для популяризации того или иного кандидата на выборах или политического деятеля. Происходит широкое внедрение коммуникативных политических технологий и механизмов манипулятивного информационного воздействия на массовую аудиторию в структуру СМИ.

Новые тенденции развития масс-медиа как элемента системы политической коммуникации прогнозировалось появление единого интегрированного комплекса массовых коммуникативных технологий в системе политической коммуникации. Задачей этого комплекса является не просто пропагандистское и информационное воздействие на аудиторию в целях политического влияния, традиционно осуществлявшееся через СМИ и носившее преимущественно тактический и фрагментарный характер. Главной задачей может стать реализация долговременной комплексной стратегии политического управления и влияния, конструирование с помощью СМИ новой политической реальности [14, с. 20].

Связующим звеном здесь являются политические партии, инициативные группы, некоммерческие организации, которые опосредуют взаимоотношения между политической системой и средой. Большое влияние

на государственную деятельность оказывают взаимодействие государства и общественных организаций и осуществление лоббистской деятельности. Государству и общественным организациям необходимо поддерживать систему постоянных сложившихся коммуникаций, пространство диалога между своими представителями в социальных коммуникациях страны [15, с. 10]. Снижение значения такой переговорной площадки, которую принято обозначать аббревиатурой GR (Government Relations – взаимодействие с органами государственной власти), может привести к нарастанию проблем в социальной и политической сферах. Особенно опасна подмена такой коммуникативной площадки системой взяток и директив, ведущей к разрастанию коррумпированности политической власти и общества.

Личные контакты кандидатов с избирателями уступают место широкомасштабному использованию, прежде всего, телевидения, которое более эффективно «продвигает» политический товар. Стилистика телевизионного жанра коренным образом меняет политический стиль. Актуальным становится не доминирование, а общение, умение расположить к себе людей, установить с ними контакт. В центр избирательных кампаний выдвигаются не политические идеи и дискуссии, а личность и имидж политиков; происходит то, что называют персонализацией и «депрограмматизацией» политической борьбы [16, с. 14].

Стоит отметить, что, помимо традиционных СМИ, в политических коммуникациях активно задействован Интернет, социальные сети, которые уже прочно вошли в круг инструментов РИ для политических структур. Способы применения сетевых технологий в политическом РИ постепенно эволюционировали от создания простого, презентационного веб-ресурса к конструированию комплексных интерактивных каналов интернет-коммуникации и виртуальных сообществ [17, с. 10].

Применение Интернета как инструмента политического РИ постепенно изменяло способы деятельности и рефлексии не только политиков, но и социально активной части общества. Использование киберпространства проявилось в широком распространении объединений и сообществ, альтернативных прежним формальным структурам гражданского общества. Сетевые формы активно распространяются в деятельности политических партий.

Мобилизация сторонников путем создания сообществ в Интернете стала основным трендом казахстанской политики последних лет [18, с. 10]. Степень политизированности контента в сети очень высока, возможно, это связано с тем, что в отечественной прессе высказать свои политические взгляды более затруднительно.

Как коммуникативный сервис социальные сети являются одной из популярных услуг широкополосного второго веба или веб 2.0, т. е. такой разновидности сайтов, на которых контент создают сами пользователи, доступ к контенту не зависит от количества пользователей и обновление контента происходит без перезагрузки компьютера [19, с. 10].

Популярность социальных сетей как коммуникативного механизма объясняется не только доступностью и дешевизной необходимого для его создания и функционирования программного обеспечения и простотой работы с ними, но также и их уникальной социальной ролью в различных коммуникативных практиках (политической, образовательной, научной, медийной и т.д.) [19], что, по мнению ряда ученых, позволяет говорить о новой форме социальной коммуникации [20, с. 10].

Социальные сети зачастую рассматриваются как мощные альтернативные и независимые источники информации и средство выражения общественного мнения. Сегодня ни одна крупная политическая акция не обходится без привлечения социальных сетей как средств получения и распространения информации и формирования нужного политического имиджа, а также в целях отбора и консолидации политических сторонников [21, с. 54].

Страница в социальной сети может служить испытательной платформой для тех или иных политических манипуляций или проверки определенных идей и концепций. Часто она служит альтернативной площадкой для выражения оппозиционного мнения, когда практически все другие виды медиа (телевидение, газеты, радио) становятся недоступны оппозиции.

К исключительно политическим функциям социальных сетей можно отнести следующие: политико-мобилизационную (включая консолидацию или организацию нужного электората, проведение флэш-мобов, разнообразных политических акций); политико-имиджевую и политико-рекламную, а также функцию политической социализации электората [22, с. 105].

Отметим, что имеются системные недостатки казахстанских государственных связей с общественностью: непрозрачность и закрытость государственной системы и, как следствие, отсутствие реальной управляемой связи между общественным мнением и приоритетами государственной политики в области РИ; неэффективное управление ресурсами, выделяемыми на государственную РИ-деятельность [23, с. 10].

Более того, по мнению М. А. Шишкиной, к недостаткам можно отнести сверх централизации управления государственными связями с общественностью и достаточно слабую гибкость и мобильность системы, «не технологичность» РИ-продукции (государственная система не обеспечивает

массовую реализацию РИ-программ), а также нерешенность проблем интеллектуальной собственности в сфере разработки программ управления общественным мнением.

По мнению исследователя А. И. Кадыровой, в государственной РИ-деятельности существует подход, указывающий на необходимость усиления роли государства в управлении общественными коммуникациями [24, с. 91]. При этом развитие отечественных связей с общественностью со стороны государства связывают в основном с увеличением бюджетного финансирования, предоставлением различного рода налоговых льгот.

Государственная политика в области управления связями с общественностью за последнее 10–15 лет, как считает А. И. Кадырова, представляла собой компромисс патерналистского (больше законодательного регулирования сферы коммуникаций со стороны государства) и либерального (саморегулирование) подходов, реализуемых ее субъектами – администрацией главы государства.

Целью государственной политики Казахстан в области связей с общественностью должно стать преодоление социально-технологического кризиса. Многие государственные программы выделяют государственную политику в области связей с общественностью как составную часть социально-экономической политики, которая выражает отношение государства к социально-коммуникационной и РИ-деятельности, определяет цели, задачи, направления и формы деятельности органов государственной власти в области управления массовыми коммуникациями и реализации достижений современных РИ-технологий.

Для государственного управления характерен особый стиль отношений с общественностью и средствами массовой информации, определяемый обоснованным стремлением общественности знать через СМИ все, что происходит в государственных учреждениях.

Подводя итоги, следует признать, что в органах государственной власти Казахстана РИ-службы имеют свои особенности в осуществлении коммуникативной деятельности, слишком велик соблазн опереться на чисто административные средства управления – распоряжения, приказы, указания [25, с. 52].

Отметим, что в целом в Казахстане еще предстоит сформировать и отладить механизм повседневной коммуникативной деятельности в органах государственной власти и в сфере гражданского общества, где работа специалистов станет эффективной лишь тогда, когда органы государственной службы или гражданские инициативные группы, получая полную информацию об общественном мнении, используют ее в качестве

органически встроенной части как в процесс принятия государственного решения, так и в деятельность органов государственной власти.

Проанализировав приведенные в подпункте характерные черты политико-коммуникативного взаимодействия власти и общества современного Казахстана, необходимо отметить, что многочисленные дискуссии на тему «Открытость политической власти» в нашей стране демонстрируют высокий интерес в целом к проблеме построения диалога между властью и обществом, а также его информационной составляющей. Государственная коммуникация является регулирующим и координирующим механизмом во взаимоотношениях государства и общества, обеспечивая стабильность и эффективность функционирования общественного уклада в целом. Если стратегические цели власти не соответствуют ожиданиям общества, власть рискует столкнуться с его сопротивлением, ростом социальной напряженности и потерей легитимности. В связи с этим необходимость расширения публичного диалога государства и общества актуализируется особенно с точки зрения использования политико-коммуникативных практик.

Казахстанская практика политического проектирования, к сожалению, показывает, что Интернет-технологии по-прежнему рассматриваются как органами власти, так и общественными объединениями преимущественно в качестве еще одного инструмента «вещания», информирования, распространения однонаправленного потока сообщений от коммуникатора к адресатам.

ВЫВОДЫ

В заключение хотелось бы отметить, что в мировой практике «успешных» государств процесс стратегического проектирования является публичным, предусматривающим институционализированное участие гражданского общества, и благодаря публичности он становится площадкой общественного диалога, в котором формируется консенсус относительно приоритетов и целей развития на долгосрочную перспективу³⁸. Без образа желаемого будущего как цели пропадает мотивация развития общества, теряется смысл самого существования нации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Дридзе, Т. М.** Социальная коммуникация в управлении с обратной связью // Социологические исследования. – 2015. – № 10. – С. 23–28.

2 **Кузнецова, Н. А.** Социально-коммуникативные аспекты взаимодействия в системе «Власть-общество» // Власть. – 2011. – № 4. – С. 45–46.

3 **Мединский, В. Р.** Особенности национального пиара. – М., 2017. – С. 232.

4 **Ирхин, Ю. В., Зотов, В. Д., Зотова, Л. В.** Политология. – М., 2016. – 240 с.

5 **Армер, Е. В.** Социальные коммуникации и картина социальной реальности : классический и современный подходы к пониманию связи // Фундаментальные науки. – 2013. – № 10–7. – С. 162–165.

6 **Воробьев, Ю. Л.** Коммуникативное взаимодействие гражданского общества и структур публичной власти как управленческий процесс : Автореф. дис. ... док. соц. наук. – М., 2011. – 330 с.

7 **Мирошниченко, А. А.** Publicrelations в общественно-политической сфере. Провинциальная практика. – М., 2014. – С. 450.

8 **Шибутани, Т.** Социальная психология. – Ростов-на-Дону, 2014.

9 **Воробьев, Ю. Л.** Коммуникативное взаимодействие гражданского общества и структур публичной власти как управленческий процесс : Автореф. дис. ... док. соц. наук. – М., 2013. – С. 20.

10 **Бородина, Т. В.** Социальный диалог : коммуникативные стратегии личностной репрезентации общественных отношений : Автореф. дис. ... канд. философ. наук. – Ростов-на-Дону, 2003. – С. 456.

11 **Филимонов, О. В.** Социальная сфера внутренних войск МВД России : современное состояние, концепция и модель управления. – М., 2011. – С. 350.

12 **Шкондин, М. В.** Журналистика как фактор освоения мира социумом // Социально-гуманитарные знания. – 2013. – № 5. – С. 45–48.

13 **Паулов, С. В.** Новые тенденции развития массмедиа как элемента системы политической коммуникации // PR-технологии в информационном обществе. Материалы IV Всеросс. науч.-практ. конф. – СПб., 30-31 марта, 2017.

14 **Чегин, Д. М.** Теоретические и прикладные аспекты государственной коммуникации // PR-технологии в в информационном обществе. Материалы IV Всеросс. науч.-практ. конф. – СПб., 30-31 марта, 2017. – С. 20–25.

15 **Зверев, А. Л., Юдельсон, А. В.** Обеспечение связей с общественностью и органами государственной власти : Конспект лекций / Национальный институт «Высшей школы управления». – М., 2047. – С. 107.

16 **Елисеев, С. М.** Политический процесс и политические технологии // PR-технологии в в информационном обществе. Материалы IV Всеросс. науч.-практ. конф. – СПб., 25 марта, 2018 г.

17 **Жукова, Е. Н.** Неклассические организации в PR политических структур // PR-технологии в информационном обществе. Материалы IV Всеросс. науч.-практ. конф. – СПб., 1 февраля, 2018 г.

18 **Herring, S, Scheldt, L. A., Kouper, I., Wright, E.** Longitudinal content analysis of weblogs // Tremayne M. (ed.) Blogging, Citizenship and the Future of Media. – L. : Routledge, 2014. – P. 3.

19 **Nardi, B., Schiano, D., Gumbrecht, M.** Blogging as social activity, or, would you let 900 million people read your diary? // Proceedings of Computer Supported Cooperative Work 2014; Drezner D, Farrell H. The power and politics of blogs // Proceedings of the annual meeting of the American Political Science Association. – Chicago, IL : American Political Science Association, 2014.

20 **Miller, C. R., Shepherd, D.** Blogging as social action : A genre analysis of the weblog // Gurak L., Antonijevic S., Johnson L., Ratliff C., Reyman J. (eds.) Into the Blogosphere : Rhetoric, Community, and Culture of Weblogs. – Minneapolis, Minnesota: Univ. of Minnesota, 2014.

21 **Киселев, А. А., Самаркина, И. В.** Интернет : модель и практики политического участия. – Краснодар : ООО Оттиск, 2014. – С. 203.

22 **Шишкина, М. А.** Паблик рилейшнз в системе социального управления. СПб., 2016. – С. 45.

23 **Кадырова, А. И.** Формирование государственной политики в области управления связями с общественностью : ключевые подходы и приоритетные направления // Мысль. – 2017. – № 5. – С. 91–93.

24 **Салихов, И.** Государственная политика в области управления связями с общественностью // Экономика Казахстана. – 2018. – № 5. – С. 10–12.

25 **Кабдынасыров, А. Ж.** Особенности РИ-службы общественностью // Экономика Казахстана. – 2019. – № 2. – С. 52–53.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

В. П. Прыхин¹, К. Чоговадзе²

Билік органдары мен азаматтық қоғамның саяси-коммуникативтік өзара іс-қимылы

^{1,2}С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

V. P. Pryakhin¹, K. Chogovadze²

Political and communicative interaction of authorities and civil society

^{1,2}S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 18.05.20.

Азаматтық қоғамның басқару серіктестігі мен әсария билік құрылымдарының коммуникацияларын қолдана отырып, мемлекеттік істерді басқару электораттың едәуір бөлігінде билікке орнықты оң қозқарас құру және халықтың мемлекет пен қоғамның істерін басқаруға қатысуы бөлігінде ұйымдаспаған халық арасында мемлекеттік билік органдарының ақпараттық жұмысының тиімділігі.

Автор елдегі азаматтық қоғамды қалыптастырумен саяси-коммуникативтік саланың дамуын байланыстырады. Жұмыста стратегиялық жобалау, қоғамдық диалог үшін алаң құру үдерісіндегі мемлекеттік коммуникациялардың маңыздылығы мен маңызды ролі атап өтіледі.

The management of public affairs through the use of communications of the managerial partnership of civil society and public authorities is more effective than the informational work of public authorities among the unorganized population in terms of creating a stable positive attitude to power among a significant part of the electorate and the participation of the population in managing the affairs of the state and society.

The author connects the development of the political and communicative sphere with the formation of civil society in the country. The work emphasizes the importance and key role of state communications in the process of strategic design, creating a platform for public dialogue.

К. Чоговадзе¹, К. М. Урозалимова²

^{1,2}магистранты, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

ПРИНЦИП ИНФОРМАЦИОННОЙ ОТКРЫТОСТИ КАК ТРЕБОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ

Принцип информационной открытости общества, обеспечивает внимательное наблюдение и контроль за субъектами государственной власти со стороны общества. Принцип информационной открытости и транспарентности общества обеспечивает механизм народовластия и функционирование демократии, эффективность и законность власти, гарантирует защиту индивида от государственного произвола.

В статье авторы рассматривают основные теоретические положения информационной открытости политической власти. Произведен анализ казахстанского законодательства на предмет осуществления принципов открытости и гласности в государстве.

Ключевые слова: информационная открытость, политическая власть, власть, гражданское общество.

ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях социальные связи усложняются, государство вынужденно вмешиваться в регулирование все большего числа вопросов из различных областей общественной жизни.

Развитие государственности с необходимостью требует разработки новых элементов в содержании теории демократии, определение гарантий ее функционирования. Одной из таких важнейших гарантий в условиях интенсификации информационных потоков выступает принцип информационной открытости и транспарентности общества. Однако исследованию данного явления, на наш взгляд, уделяется недостаточное внимание в правовой и политической науке. Принцип информационной открытости даже не определен явным образом, хотя теснейшим образом связан с обеспечением демократизма казахстанского государства и требует регламентации правовыми средствами. Такое положение вынуждает обратиться к анализу сущности и значения данного принципа для функционирования демократии.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Классическая теория демократии основывается на идее народовластия, что предполагает равенство прав и возможностей граждан в управлении общественными делами. Однако общественная практика свидетельствует, что реальное влияние отдельных граждан на принятие государственных решений невозможно. Поэтому формами реализации демократии оказываются механизмы обеспечения демократической ответственности и подконтрольности субъектов власти. К ним относятся процессы формирования государственных органов и воздействия на выработку и принятие решений посредством функционирования оппозиции. В настоящее время необходимо признать, что традиционные механизмы ответственности (выборы, оппозиция, свободная пресса) не являются адекватными сложным социальным и экономическим проблемам современности.

Существенный вклад в функционирование демократии может внести принцип информационной открытости общества, который обеспечивает внимательное наблюдение и контроль за субъектами государственной власти со стороны общества. По выражению Джеймса Мэдисона, «народное правительство без общедоступной информации или возможности ее получения это не что иное, как пролог к фарсу или трагедии, поскольку знание всегда будет управлять невежеством. Граждане, намеревающиеся самостоятельно руководить своею жизнью, должны вооружить себя властью, которую дает знание».

Возможность получения общественностью полной и достоверной информации о функционировании государства и его органов, за исключением сведений, отнесенных к категориям ограниченного доступа, приводит одновременно к нескольким социально значимым результатам. Во-первых, оно способствует формированию активного и информированного электората, осуществляющего политический выбор со знанием дела и в меньшей степени подверженному эмоциям и популистским настроениям. Усиливается зависимость государственных органов от населения в силу адекватной оценки их деятельности. Кроме того, при условии максимальной осведомленности граждане квалифицированно участвуют в общественной жизни и в обсуждении общественно значимых вопросов. Приходит понимание и принятие со стороны населения тех целей, которые ставят управляющие, что гарантирует легитимность принятых решений. Чем больше информации доступно общественности, тем меньше слухов и подозрений о деятельности власти, тем выше народное доверие и поддержки. Важно и то, что качество конечных решений будет зависеть не столько от конкретного вклада, который общественность может внести в принятие решения само

по себе, но, в большей степени, осознанием ответственными лицами того факта, что их деятельность осуществляется на глазах у широкой публики.

Атмосфера открытости и гласности дисциплинирует субъектов власти, в значительной степени способствуя предотвращению коррупции и других злоупотреблений, повышая эффективность управленческой деятельности. Напротив, официальная секретность развращает бюрократию и приводит к стагнации государственного и политического механизма.

Таким образом, можно утверждать, что принцип информационной открытости и транспарентности общества обеспечивает механизм народовластия и функционирование демократии, эффективность и законность власти, гарантирует защиту индивида от государственного произвола.

Понятие «информационной открытости» охватывает общий режим циркуляции потоков информации в обществе и, в то же время, особую характеристику деятельности управленческих органов, когда большая часть создаваемой и используемой этими органами информации находится в свободном для общественности доступе.

По-видимому, можно относить информационную открытость к общим требованиям демократической политической системы. В этом смысле она включает в себя три основных уровня. Элементарный доступ к социально-политической информации различного рода обеспечивает базовый уровень открытости системы. При этом существенное значение имеет «понятность» информации для получателя, легкость ее восприятия, поскольку иначе вряд ли она имеет какой-либо смысл. Именно поэтому информационная открытость обычно определяется как возможность получения сведений о деятельности органов государственной власти посредством гарантированного доступа к носителям информации (документам, другим аудиальным и визуальным носителям), на которых фиксируются решения, затрагивающие общественно значимые вопросы. Однако этим не исчерпывается содержание обсуждаемого принципа.

Более высоким уровнем информационной открытости общества оказывается уже не доступность информации как таковой, но и доступ к процессу принятия решений, их причин и предполагаемых результатов. Такое знание необходимо для реализации ответственности тех, кто непосредственно принимает решения в сфере общественных интересов. Данный более глубокий уровень открытости в значительной степени обусловлен первым, то есть свободным доступом к информации.

Наконец, третий уровень предполагает открытость процесса принятия решений для участия неправительственных и невластных групп. Именно

в этом заключается феномен демократического участия и народовластия. Естественно, что для эффективного участия население нуждается в адекватном знании происходящего.

Основными элементами информационной открытости как принципа демократии выступают доступ к официальным документам и доступ к заседаниям органов, реализующих властные полномочия. Причем первый выделяется как предпочтительный, поскольку закрытые заседания, безусловно, необходимы для обеспечения свободных дискуссий и достижения компромисса внутри органа власти. Однако открытость не исчерпывается доступом к достоверной информации. Она также означает наличие права знать «кто делает что», кого ругать и кого хвалить за законодательство, непосредственно затрагивающее граждан, облегчает понимание политического процесса в целом и суть законодательных инициатив. Более того, информационная открытость предполагает, в том числе, четкие и справедливые нормы и правила, точные границы власти.

Даже и при достижении общего согласия по принципиальным элементам открытости, остается не менее важная задача по гарантированию ее функционирования в общественной практике. Поскольку доступность информации, аккумулируемой органами государственной власти, выступает своего рода свидетельством «открытого» характера системы, постольку совершенно необходимо обеспечить наличие такого доступа. Это возможно в двух основных формах: гарантировании права граждан на информацию и правовой регламентации принципа открытости и доступности общественных учреждений и государственных органов. Причем гарантирование права на информацию равнозначно наложению конституционных обязанностей на управленческие органы раскрывать информацию [1, с. 42]. Признание только одной из этих форм может оказаться недостаточным для учреждения доступа к информации, представляющей общественный интерес.

Проблема реализации в социальной практике принципа информационной открытости в настоящее время широко обсуждается на международном и национальном уровнях под термином транспарентность.

В казахстанской правовой науке проблема информационной открытости не игнорировалась, однако разрабатывалась в большей степени под термином «гласность». Гласность как специфическая форма и проявление информации в общественно-политической сфере рассматривалась в качестве неотъемлемого элемента демократического общества, необходимое условие самоуправления народа, осуществления гражданами конституционных прав и обязанностей. Это доступность общественному ознакомлению,

обсуждению, контролю любой информации, публичность, общеизвестность, доведение информации до широкого круга граждан» [2, с. 27].

ВЫВОДЫ

Таким образом, можно сделать следующий вывод. О степени демократичности государственного органа и политической системы в целом можно судить по доступности для общественности информации о его деятельности. Однако тенденции концентрации значительной доли полномочий в руках исполнительной ветви власти при одновременном осуществлении государственной власти в обстановке конфиденциальности ведут к оторванности субъектов власти от населения. В условиях секретности демократия утрачивает свою сущностную основу.

В казахстанском законодательстве принцип информационной открытости провозглашен в статье 4 Закона Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V «О доступе к информации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.11.2019 г.) [3].

Согласно статьи 4 данного Закона обеспечение доступа к информации основывается на принципах:

- законности;
- открытости и прозрачности деятельности обладателей информации;
- достоверности и полноты;
- актуальности и своевременности;
- равного доступа к информации;
- неразглашения государственных секретов и иных охраняемых законом тайн;
- неприкосновенности частной жизни, личной и семейной тайны;
- соблюдения прав и законных интересов физических и юридических лиц.

Международный и зарубежный опыт законодательства и правоприменения, отечественная правовая мысль и законодательство признали и подтвердили значимость для функционирования демократии принципа информационной открытости. Поэтому важнейшей задачей сегодняшнего дня является нормативное определение и закрепление данного принципа. Правовое регулирование открытости должно отражаться в любых нормативных актах о статусе и деятельности государственных органов. В частности, важно предусмотреть соответствующую обязанность должностных лиц и органов государства. Необходимо также разработать целостную концепцию и механизм правового регулирования права граждан на доступ к общественно значимой информации, что является важнейшим условием и гарантией реализации принципа открытости.

В конечном счете, информационная открытость будет способствовать становлению гражданского общества и более четкому оформлению связей между обществом и государством, когда неправительственные организации и группы по интересам приобретут совершенно особую роль в реализации демократических принципов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Beers, T.** «Public Access to Government Information towards the 21st Century» in Altes, Dommering, Hugenholtz and Kabel (eds.) Information Law towards the 21st century. – Kluwer, Deventer, 2017. – P. 179.

2 **Безуглов, А. А., Кряжков, В. А.** Гласность работы Советов. – М. : Юрид. лит., 2012. – С. 27.

3 Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 401-V «О доступе к информации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.11.2019 г.).

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

К. Чоговадзе¹, К. М. Урозалимова²

Қазіргі заманғы саяси биліктің талабы ретінде ақпараттық ашықтық қағидаты

^{1,2}С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

К. Chogovadze¹, К. М. Urozalimova²

Principle of information openness as a requirement for modern political authority

^{1,2}S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 18.05.20.

Қоғамның ақпараттық ашықтығы қағидаты қоғам тарапынан мемлекеттік билік субъектілерін мұқият қадағалау мен бақылауды қамтамасыз етеді. Қоғамның ақпараттық ашықтығы мен транспаренттілігі принципі халық билігінің механизмін және демократияның жұмыс істеуін, биліктің тиімділігі мен заңдылығын

қамтамасыз етеді, жеке тұлғаның мемлекеттік еркіндіктен қорғалуына кепілдік береді.

Мақалада автор қарайды, негізгі теориялық ережелер ақпараттық ашықтық саяси билік. Мемлекеттің ашықтық пен жариялылық қағидаттарын жүзеге асыру тұрғысынан қазақстандық заңнамаға талдау жүргізілді.

The principle of informational openness of the company provides close monitoring and control of subjects of state power by the company. The principle of information openness and transparency of society provides the mechanism of democracy and the functioning of democracy, the effectiveness and legitimacy of power, and guarantees the protection of the individual from state arbitrariness.

In the article, the author considers the main theoretical provisions of the informational transparency of political power. The analysis of Kazakhstani legislation for the implementation of the principles of openness and publicity in the state.

ГРНТИ 11.01.67

С. Р. Юсубова

студент, 1 курс, специальность «Политология»,
Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

ИСЛАМСКИЙ РАДИКАЛИЗМ КАК ВОЗМОЖНАЯ УГРОЗА СОВРЕМЕННОСТИ

Исламский радикализм сегодня превратился как в фактор дестабилизации мировой политической ситуации, так и коснулся вопросов общей и военной безопасности. В статье раскрывается теологическая основа, идейные и базовые ценности, которые лежат в основе исламского радикализма и служат распространению его влияния в большом количестве стран. Анализ совокупности внутренних и внешних причин и условий, которые создают благоприятную почву для формирования и последующего развития религиозного экстремизма.

Ключевые слова: ислам, религиозный фундаментализм, экстремизм, радикализм.

ВВЕДЕНИЕ

Историческим центром зарождения и развития исламской религии является Ближний Восток. И сегодня он активно продолжает влиять на мусульманское население всех стран мира. Так, все ключевые нормативно-правовые мусульманские документы мирового уровня («Каирская декларация о правах человека в исламе», «Арабская хартия прав человека» и т.д.) и новые институты, которые в своей деятельности опираются на нормы ислама (Исламские банки) возникают и проходят стадию первоначального развития именно в странах Ближнего Востока и Северной Африки. Помимо перечисленного, влияние включает в себя распространение духовного наследия, культурных традиций, присущих каждой конкретной стране. Также между мусульманскими странами всего мира происходит обмен опытом относительно успехов или неудач каких-либо попыток политических и социально-экономических преобразований на основе исламской модели развития. Важной сферой взаимодействия также является совместное реагирование на новые вызовы, которые ставят под сомнение авторитет ислама и угрожают мусульманской общине.

ОСНОВНАЯ РАБОТА

Безусловно, рост уровня активности фундаменталистских и экстремистских сил – это одна из глобальных проблем современности, которая затрагивает национальные интересы каждого государства. Для того чтобы в какой-то конкретной стране возникли и развивались силы, исповедующие идеологию фундаментализма, необходимо наличие определённых внешних и внутренних факторов. Среди конкретных социально-экономических можно выделить: активное распространение западных монополий в регионах, катастрофический рост имущественного неравенства, заключение мира между Египтом и Израилем. Экономическая активность в Египте последней четверти XX в. ограничивалась, в основном, открытием новых банков (больше половины из которых – иностранные), созданием предприятий в сфере услуг, т.е. ростом тех сфер, в которых возможен быстрый оборот капитала. За счёт собственного производства страна только на 40–50 % удовлетворяла потребности в продуктах питания [1, с. 16–17]. Одной из важнейших социальной причиной роста активности экстремизма является отсутствие гражданского общества в ближневосточных странах. Этот факт остается принципиальным отличием восточного общества от западного. В силу исторических причин в странах Востока оно только начинает формироваться. Теоретики модернизации (А. Тойнби, С. Хантингтон) полагали, что механизмы модернизации должны согласовываться с цивилизационными особенностями той или иной страны [2, с. 432–434]. Но общие тенденции должны быть соблюдены. В этой связи фундаменталисты смогли предложить населению привычную для них и очень привлекательную исламскую модель построения общества, что не могло не найти отклик в умах некоторых групп общества. Однако национальные элиты этих стран «навязывают» глубоко традиционному обществу несовместимые с ним западные модели и стандарты развития, что приводит к полному отторжению всего западного, что в свою очередь порождает экстремизм и терроризм, и все происходит под лозунгами ислама, несмотря на то, что ислам не является религией, несовместимой с демократией и правами человека. Такая религия как ислам в своей основе предполагает функционирование демократических институтов, а современные улемы большую долю внимания уделяют проблеме прав человека, принимая соответствующие международные и национальные правовые акты. Тем не менее ислам очень легко использовать именно в этом смысле, эксплуатируя недовольство низших слоев общества и обездоленных народов, которые всей душой жаждут торжества справедливости.

На протяжении своей почти полуторатысячелетней истории исламский радикализм носил «внутрицивилизационный характер». С середины XX века исламский радикализм выходит на мировую арену, становится одним из факторов мировой политики и, как следствие, реальной угрозой, как для умеренных режимов мусульманских стран, так и для ряда стран Запада, а также в немалой степени для стран СНГ.

Активизация исламского радикализма происходит благодаря культивированию образа главного врага в лице иностранных государств, которые, продвигая свои внешнеполитические интересы в регионах распространения ислама, подрывают там, с точки зрения радикалов, традиционные ценности. Отношения по оси исламский Восток – Запад радикалисты стремятся представить как идейно-политическое противостояние – «конфликт цивилизаций». Восток, в их понимании, должен воплощать принципы «праведного ислама», а Запад воплощает чуждые идеи и принципы иудейского и христианского начала [1, с. 46]. Реальный порог популярности радикализма в среде простых мусульман, по оценкам исламских ученых, составляет порядка 0,5 % от числа всех верующих [2, с. 92]. Исходя из количественных показателей по составу мировой мусульманской общины, равной примерно 1,75 млрд. [3] мусульман, абсолютная цифра радикалов будет обозначена в пределах отметки в 8 млн., что сравнимо с населением такой европейской страны, как Болгария.

На сегодняшний день можно однозначно утверждать, что, хотя в рамках исследования исламисты и объединены под эгидой одного явления – исламского радикализма, на практике в полной мере они не являются сплоченным сообществом. Это, в свою очередь, говорит о том, что феномен радикального ислама – это классификатор некоего надвидового процесса, который имеет свои отличительные подвидовые направления и характеристики [4, с. 548]. Кроме того, с одной стороны, прослеживается влияние фактора исламского радикализма как бы изнутри на политические режимы арабских стран и их способность к адаптации к существующим политическим реалиям XXI века. С другой стороны, можно заметить немало внешних проявлений последних религиозного экстремизма – исламофобии, ужесточения иммиграционной политики и процедур адаптации иммигрантов. Актуальность данного вопроса особо возросла после террористических актов 11 сентября 2001 г., ведь на Западе по-новому начали представлять глобальную угрозу исламского экстремизма, когда Вашингтон в свою очередь, взял на себя роль лидера в борьбе с международным терроризмом. В связи с этим необходимо четко проявлять эволюцию американского подхода к проблеме радикализации ислама до терактов и после. Особое

значение данная тема приобретает в свете того, что Российская Федерация тоже соприкоснулась с проблемой исламского экстремизма. Последствия военного противостояния с исламскими радикалами в Чечне в последнее десятилетие прошлого века стали острой потребностью в переосмыслении сущности современного исламского радикализма и способов борьбы с ним. Эта потребность ощущается при концептуальном оформлении внутренней и внешней политики.

Поскольку выражение «исламский радикализм» становится все более популярным в сфере международных отношений, необходимо конкретизировать, что же именно оно означает. Большое количество словарей определяют слово «радикальный» как «решительный, коренной; придерживающийся крайних взглядов» [5, с.66]. В социально-политическом контексте «радикальный» означает «экстремальный», «фундаментальный»; существительное «радикал» – «человек, придерживающийся строгих убеждений или следующий крайним принципам, экстремист». Следовательно, «исламский радикал» это тот, «кто придерживается строгих [исламских] убеждений или следует крайним принципам». Это определение, вполне соответствующее тому, что большинство людей подразумевают под «исламским радикализмом», чревато, однако, проблемами и предвзятыми суждениями. Например, кто будет решать, какие мусульманские принципы и убеждения являются «крайними» и «радикальными», а какие нет? Те, кто считает, что понятие «радикализация» подразумевает нечто общепринятое, упускают из виду тот факт, что многое из считающегося хорошим или плохим, правильным или неправильным – а также умеренным или экстремальным – это отражение определяемого культурой взгляда на мир, производная их собственной эпистемологии.

Говоря об особенностях «религиозного радикализма по-казахстански», политолог Максим Казначеев утверждает, что «на протяжении первого десятилетия после распада СССР казахстанцы не были знакомы с исламским радикализмом и страна не сталкивалась с терактами, а наиболее громкие акции спецслужб по задержанию религиозных экстремистов были связаны с гражданами Узбекистана, северокавказскими и уйгурскими сепаратистами. Деятельность экстремистских групп на территории Казахстана в этот период сводилась к криминальной деятельности, вербовке рядовых активистов, лечению и восстановлению сил боевиков. То есть Казахстан, по сути, выполнял роль тыловой базы» [6].

Однако, «постепенно в начале XXI века радикальные исламские идеи стали находить отклик в стране, что было связано с несколькими причинами: 1) резкое социальное расслоение общества, падение качества светского

школьного образования, 2) увеличение числа неформальных исламских общин, не связанных с Духовным управлением мусульман Казахстана (ДУМК), в том числе – имеющих финансовую поддержку из-за рубежа (Саудовская Аравия, ОАЭ, Катар), 3) проявление низкого религиозного авторитета имамов-казахов среди других этнических групп (уйгуры, узбеки, татары, этносы Кавказа), 4) активизация «нетрадиционных религиозных» и близких к ним по своей структуре групп в попытках проникновения во властные структуры (кораниты, некоторые направления суфизма), использование религии в целях политической конкуренции, 5) по мере технологического развития возросли возможности для «самодеятельного экстремизма» с элементами религиозной окраски, который опирался на молодежную разочарованность, следование моде и стремление выделиться [6].

В региональном плане данный всплеск интереса к радикальным идеям связан с Западным и Южным Казахстаном. В северных, восточных и центральных регионах страны работа радикальных экстремистских групп пока не выходит за рамки агитации и вербовки сторонников. В этническом и демографическом плане в 2001–2016 годы также произошел коренной перелом – костяк обвиняемых по террористическим и экстремистским статьям теперь составляют не узбеки и уйгуры, а преимущественно казахская молодежь.

Особым риском для Казахстана может стать вхождение приверженцев радикальных религиозных идей и целых группировок в структуры государственной власти. Как показывает международный опыт, в том числе республик Средней Азии, что ряд религиозных организаций имеют новую особенность, а именно перенаправлять активность с маргиналов на молодых людей, способных осуществлять отличную экономическую и политическую карьеру, активно оказывая им поддержку для продвижения на государственную службу, в том числе и в силовые структуры. Именно поэтому страны СНГ, в частности Республика Казахстан, проводят активную политику по борьбе и выявлению радикальных организаций.

ВЫВОДЫ

Подводя итог, становится явно, что успех исламских фундаменталистских организаций в сфере достижения мощного влияния на мировой политической арене объясняется лишь социально-экономическими и политическими причинами. Сложная экономическая ситуация, которая сложилась в большинстве стран Ближнего и Среднего Востока к концу XX века, во многом остается неоднозначной и сегодня. Это дает возможность радикальным исламским группировкам благоприятную почву для завоевания симпатии

уязвимых слоёв населения. Именно они оказались способны выразить интересы части социальных слоёв и групп, стать мощной оппозицией правительству некоторых арабских государств и добиться существенного расширения своей зоны влияния. Расширение социальной базы есть одна из важнейших идеологических задач исламизма. Способы мобилизации также определены спецификой ислама. Рассмотренные внутренние и внешние причины (экономические проблемы, бедность, нищета, социально-политическая нестабильность, насаждаемые глобализацией западные культурные ценности и др.) способствуют расширению исламского радикализма с его идеологией, практикой и крайними формами проявления – экстремизмом и терроризмом, и это доказывает нам, что исламский радикализм способен серьезно дестабилизировать мировую политическую ситуацию в XXI веке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Кагерманов, А. С. С., Бидова, Б. Б.** Идеологические направления российского экстремизма конца XIX – начала XX вв // Научно-информационный журнал Армия и общество. – 2014. – № 2 (39).
- 2 **Дорохов, Ю. А.** Причины популяризации, развития и распространения исламского радикализма в Республике Дагестан // Вестник Астраханского государственного технического университета. – 2010. – № 2.
- 3 Всемирный исламский сайт. Сколько мусульман в мире? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.muslim-info.com/forum/viewtopic.php?p=2869>. (Дата обращения 10.06.2014).
- 4 **Бидова, Б. Б.** Профилактика национализма и ксенофобии в субъектах Северо-Кавказского федерального округа // Молодой ученый. 2014. – № 6 (65).
- 5 **Иванов, Н. А.** Ислам. Краткий справочник. – М. : Наука, 1983.
- 6 **Серенко, А.** Бумеранг радикализма в Казахстане – Традиционный ислам проигрывает на рынке идей. – 2018.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

С. Р. Юсубова

Исламдық радикализм қазіргі заманның қаупі ретінде

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.
Материал 18.05.20 баспаға түсті.

S. R. Yusubova

Islamic radicalism as a possible threat to modernity

S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.
Material received on 18.05.20.

Исламдық радикализм жаһандық саяси ахуал ретінде тұрақсыздық факторына айналды, сондықтан жалпы әскери қауіпсіздік мәселелеріне тоқталды. Мақалада ислам радикализмінің негізін қалайтын және оның әсерін көптеген елдерде таратуға қызмет ететін теологиялық негіз, идеялық және негізгі құндылықтар ашылады. Діни экстремизмнің қалыптасуы мен одан әрі дамуына қолайлы жағдай туғызатын ішкі және сыртқы себептер мен жағдайлардың жиынтығына талдау ұсынылған.

Islamic radicalism today has become a factor of destabilization as a global political situation, so touched on issues of general military security. The article reveals the theological basis, ideological and basic values that underlie Islamic radicalism and serve to spread its influence in a large number of countries. Analysis of the totality of internal and external causes and conditions that create favorable conditions for the formation and subsequent development of religious extremism.

«ЭЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

ГРНТИ 21.21.31

Д. А. Айтжанова

докторант, Академия государственного управления при Президенте РК,
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан
e-mail: dinara.alua@mail.ru

**ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
РЕЛИГИОЗНОГО РАДИКАЛИЗМА**

Миграционные процессы последних десятилетий вызвали обновление обществ многих стран, сделав их мультикультурными и многоконфессиональными. Многоконфессиональное общество предоставляет абсолютную свободу вероисповедания и приводит к росту количества различных религиозных течений. В таких условиях наряду с абсолютно толерантными религиозными течениями развиваются и радикальные, которые под религиозными лозунгами призывают к экстремизму. Нередко, в рядах радикальных религиозных течений встречаются и женщины.

В статье затрагивается вопрос феминизации экстремизма, условия и факторы, способствовавшие росту числа женщин в рядах радикальных религиозных течений.

Ключевые слова: женский радикализм, экстремизм, терроризм, религиозные течения, профилактика радикализма.

ВВЕДЕНИЕ

За последние десятилетия проблемы религиозного радикализма и экстремизма приобрели глобальный характер и известия о совершаемых террористических актах на этой почве сегодня не вызывают удивления.

Терроризм стал следствием искаженного понимания религиозных догм огромным количеством людей, вышел за рамки национальных границ и превратился в масштабную угрозу безопасности всему мировому сообществу.

Особенную тревогу вызывает процесс феминизации экстремизма, свидетельствующий о значительном росте числа женщин, придерживающихся радикальных взглядов. Если раньше при слове «экстремист» представлялось

лицо мужского пола, то сейчас это представление уже не претендует на такую однозначность.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Религия сопровождала человечество со времен, когда человек стал осмысливать себя в качестве неотъемлемой части природы до современной эпохи [1]. По определению П. Сорокина, все религии, возникли и являлись моральными и социальными движениями [2]. Однако происходящие в мире изменения требуют от любой религии определенной реакции, поиска ответов на возникновение новых социальных проблем, в том числе на взаимоотношения общества и государства.

С момента распада, в странах бывшего СССР, наблюдается увеличение роли религии в общественной жизни. Об этом свидетельствует бурный рост количества мечетей, церквей и других зданий религиозного культа, сопровождаемый резким увеличением количества религиозных организаций и учреждений, среди которых оказались и радикальные течения.

В период социальных потрясений радикализм наиболее опасен в своем религиозно-политическом воплощении, поскольку сознательным образом содержит в себе фундаменталистские элементы с насильственными призывами и, в конечном итоге, с реальными действиями. Росту популярности религиозных радикальных учений способствует утрата центральной идеи, которая могла бы объединить сообщество как в отдельно взятой стране, так и в мире. Отсутствие возвышающих императивов приводит к социально-психологическому вакууму общества [3]. Так, применительно к исламу мусульманский радикализм отождествляется с исламизмом, являющимся идеологией и реальной деятельностью, направленной на разрешение назревших социальных, политических, экономических противоречий, исключительно нормами Шариата с использованием различных средств вплоть до вооруженных действий по отношению к неверным.

Радикальный ислам, как и все радикальные явления, следует рассматривать в аспекте социально-политического подхода. В случае с исламскими радикалами сам по себе радикализм противопоставляет себя не только межгосударственному, но также межцивилизационному порядку.

Современный всплеск религиозного радикализма и экстремизма диктует исследование такового и по гендерным признакам. Если в отношении мужского пола как основного носителя религиозных радикальных настроений в основном не возникает особых вопросов, то в отношении женщин проблема связывается с их особой психологической спецификой. Немало женщин отправилось в зоны боевых действий на территории Ирака

или Сирии и такая проблема одинаково актуальна как для европейских, так и постсоветских республик. К примеру, в постсоветских странах этому способствовал резкий рост количества религиозных людей, что в условиях еще несформировавшейся религиозной культуры привело к отдалению части людей от светских ценностей и распространению радикальной идеологии.

Неправительственные организации и общественные объединения разных стран заявляют о значительном росте фактов участия женщин в деятельности радикальных течений. К примеру, киргизские правоохранительные органы, констатируют: «В последние годы отмечается активизация ряда экстремистских движений, которые вовлекают в свою деятельность женщин. Наблюдаются факты радикализации самих женщин, в том числе членов семей верующих, осужденных за экстремизм». По их сведениям, за десять лет количество женщин, вовлеченных в экстремистские движения выросло в 7 раз и большинство завербованных женщин готовы были пожертвовать своей жизнью ради экстремистской идеи [4].

Кроме того, европейские службы безопасности также зафиксировали резкий рост числа женщин, вовлеченных в деятельность радикального религиозного подполья в Европе. Особую тревогу у них вызывает тот факт, что потенциальные террористки-смертницы могут иметь вполне европейскую внешность и в этом случае предпринять превентивные меры для них практически невозможно. «Сейчас дамы в этих группах занимаются организационными вопросами, логистикой, пропагандой в Интернете. Как показывает практика исламисты довольно быстро распространяют успешный опыт на другие регионы, и Европа – не исключение», – рассказал британскому изданию «Guardian» офицер французской разведки, занимающийся данной проблематикой. «Женщин вовлекают в работу на подполье через родственников. Дальнейшие действия вербовщиков строго индивидуальны», – считает офицер [5]. Власти стран Европы, а также США, Австралии и Канады, постоянно сообщают о новых случаях с женщинами, которые подвергаются аресту в аэропортах по подозрению в попытке уехать в Сирию.

Многие исследователи говорят о большом, исчисляемом миллионами количестве женщин, вовлеченных в экстремистскую религиозную деятельность.

К сожалению, исследование данной проблемы наталкивается на дефицит необходимой объективной информации по поводу сущности религиозных культов и их влияния на женскую психику. Недостаточно исследованы социальные причины, особенности появления и последствий религиозного воздействия на личность женщины.

Ранее женщины находились в религиозных организациях радикального и экстремистского толка на второстепенных ролях, занимаясь в основном сбором информации или пожертвований, ведением разведывательной деятельности и прочее. Однако в настоящее время их роль меняется [6].

Сегодня практически все иностранные террористические организации используют женщин во время проведения боевых акций. Мировая статистика показывает, что во многих странах Западной Европы женщины составляют едва ли не основную часть террористических группировок: в Германии – 47 %, Италии – 44 %, Франции – 46 %, Испании – 21 % [7].

В Республике Казахстан в последнее время широко распространились идеи нетрадиционного ислама и протестантского христианства. В стране официально признается ислам ханафитского мазхаба и христианство православного толка. Однако действуют множество радикальных религиозных организаций, широко распространивших свою деятельность, часть из которых преследуют порой корыстные цели.

Анализ социальных показателей вовлечения женщин в радикальные религиозные структуры показывает, что наибольшее их количество находятся в возрасте от 16 до 23 лет. Многие из них (около 67 %) не имеют законченного специального образования и потому не имеют возможности работать по определенной квалификации. Уровень безработицы среди таких женщин крайне высок и составляет 80 % [8]. Многие из них относятся к казахской национальности. Выделяются женщины русской национальности, выбравшие нетрадиционное вероисповедание.

В основном женщинами выбираются направления христианской религии протестантского направления (баптизм, адвентисты седьмого дня и т.д.) и ислам вахабитского толка, по мотивам желая одобрения со стороны лиц уже вовлеченных в религиозные организации (братья и сестры). В особенности легко поддаются психологическому воздействию женщины, находящиеся в духовном поиске и легко поддающиеся внушению.

Имеются случаи любовной мотивации, когда молодые девушки поддаются влиянию своих мужчин, многие из которых, будучи членами религиозной радикальной организации, намерено втираются в доверие молодым девушкам, ставя затем перед ними условия: либо принять требуемые религиозные убеждения, либо расстаться.

Нередко значимой мотивацией является состояние здоровья, когда женщина страдает тяжелым заболеванием, теряя веру в традиционную медицину. Однако такие явления свойственны не только Казахстану и другим среднеазиатским республикам. Мировые СМИ изобилуют информацией о

побегах жительниц Европы (Великобритании, Франции, Германии) и России в ряды радикальных религиозных исламистов.

Таким образом, проблема вовлечения женщин в религиозные радикальные организации, независимо от возраста, социального положения и вероисповедания, остро стоит на повестке многих государств.

Религиозные радикалы успешно применяют современные технологии психологии, способные изменить мировоззрение женщины. Традиционный образ женщины, как матери и хранительницы очага, любящей жены и дочери превращается в запуганное и неспособное постоять за себя существо либо в вооруженного монстра в чадре, который будучи соответствующим образом зомбированным, способен на любые преступления.

Основными социально-психологическими факторами, отразившимися на росте числа женщин, попавших под влияние деструктивной идеологии и радикализации стали: низкая правовая и религиозная грамотность и как правило, низкий уровень образования и социализации. Многие из практикующих последовательниц деструктивных радикальных течений самостоятельно не читали Коран или другую традиционную религиозную литературу, не знают своих гражданских прав и обязанностей, отказываются работать. Их отличает закрытость и асоциальность поведения, ведомость и эскапизм сознания, оторванность от жизни общества, слабая информированность о политической ситуации в целом.

Активная пропагандистская работа последователей псевдорелигиозных течений в интернете и социальных сетях, недостаточные религиозные знания, нестабильный социальный статус в обществе, неустойчивость эмоционально-волевой сферы, склонность к дезориентации и психологической зависимости из-за постоянно оказываемого давления внутри семьи сделали молодых девушек наиболее уязвимой частью населения.

На определенную часть женщин с радикальными религиозными взглядами сильное влияние оказало чувство социальной несправедливости, отсутствия надежды на улучшение своего благополучия, реализацию своих конституционных прав через светские институты.

На другую часть женщин повлияла степень радикальности вероубеждений супруга. Так, в случае если муж верующей является сторонником радикальных идей, то, как правило, данное явление оказывает прямое влияние на супругу, поскольку религиозные знания, по требованиям шариата, жена получает от своего мужа, или близкого родственника.

Замужняя мусульманка, в большинстве случаев, не имеет возможности самостоятельно контактировать с посторонними мужчинами-проповедниками, богословами или имамами и не может получить

хорошее религиозное образование. Это подтверждается теми фактами, что подавляющее большинство жен задержанных и осужденных экстремистов имеют такие же радикальные взгляды что и их мужья.

ВЫВОДЫ

В настоящее время система религиозного образования построена так, что хорошее обучение проходят в основном мужчины. В целях преодоления теологической неграмотности женщин необходимо активизировать информационно-просветительскую работу с привлечением средств массовой информации, способную привить идеи традиционной религии и сформировать устойчивый иммунитет к радикальной идеологии.

Женский экстремизм имеет свои особенности, поэтому существует необходимость выработки со стороны государства отдельных мер, направленных на оказание адресной поддержки религиозным женщинам из наиболее уязвимых слоев населения и создание условий, при которых они могли бы реализовать свои социальные, экономические возможности и были бы ограждены от дискриминации по половому признаку.

Также очевидно, что нужно принимать меры по развитию проблемных регионов для решения социально-экономических проблем. Образование и занятость, экономические возможности и общественная активность – вот лучшая профилактика многих бед.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Осипов, Г., Тощенко, Ж. Т.** Современный мир и религия. // Россия и мусульманский мир. 2008. – № 9. – С. 145.

2 **Голосенко, И. А.** Питирим Сорокин как историк социологии // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – Вып. 4.

3 **Саватеев, А. Д.** Презентация проекта «исламские радикальные движения на политической карте современного мира». // Ислам в современном мире: внутрисоциальный и международно-политический аспекты. 2015. – Т. 11. – № 4. – С. 125–136.

4 Экстремизм в Киргизии все больше приобретает женское лицо. Иван Ларин. [Электронный ресурс]. – <https://www.ritmeurasia.org/news>. (Дата обращения 04.03.2020 г.)

5 Православное информационное агентство «Русская линия»: Спецслужбы ЕС обратили внимание на женщин-исламисток. [Электронный ресурс]. – <https://rusk.ru/newsdata.php?idar=177845>. (Дата обращения 04.03.2020 г.)

6 Викторов, В. Живые бомбы. Женский терроризм становится реальной угрозой / В. Викторов // Военно-промышленный курьер. – 2005. – С. 50–55.

7 **Ким, И. А.** Женское участие в терроризме // Журнал социологии и социальной антропологии – 2006. – Т. 9. – № 3. – С. 12–17.

8 **Журкабаева, Ж. А., Алина, К. Ж., Фесенко, Н. Ф., Сатбаева, Д. И., Демченко, И. А.** Социально-психологический портрет женщины, вовлеченной в нетрадиционную религиозную организацию, на примере работы КГУ «ЦАРМО». // Личность в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности. – 2015. – № 5. – С. 212–222.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

Д. А. Айтжанова

Діни радикализмнің гендерлік мәселелері

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы,
Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы.
Материал 18.05.20 баспаға түсті.

D. A. Aitzhanova

Gender characteristics of religious radicalism

Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan,
Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 18.05.20.

Соңғы бірнеше онжылдық аралығындағы көші-қон процестері көптеген елдерде қоғамның жаңаруына әкелді, оларды көпмәдениетті және көпконфессионалды етті. Көпінді қоғам дінінің абсолютті бостандығын қамтамасыз етеді және әртүрлі діни ағымдардың көбеюіне әкеледі. Мұндай жағдайда, толеранттылыққа ие діни ағымдармен қатар, діни ұрандар арқылы экстремизмге шақыратын радикалды ағымдар да дамуда. Мұндай радикалды діни ағымдардың қатарында әйелдер де кездесіп жүр.

Мақалада экстремизмнің феминизациясы, радикалды діни ағымдар қатарындағы әйелдер санының өсуіне ықпал еткен жағдайлар мен факторлар туралы айтылады.

Migration processes of recent decades have caused the renewal of society in many countries, making them multicultural and multireligious. A multiconfessional society provides absolute freedom of religion and leads to an increase in the number of different religious movements. In such conditions along with absolutely tolerant religious movements radical ones also develop, which under religious slogans call for extremism. Often women are also found in the ranks of radical religious movements.

The article addresses the issue of feminization of extremism, conditions and factors that contributed to the increase in the number of women in radical religious sects.

ГРНТИ 86.01.00

Ж. Х. Есбенбетова

жаратылыстану ғылымдарының магистрі, «Кәсіби тәуекелдерді зерттеу» зертханасының басшысы, «Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбек қорғау бойынша Республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы
e-mail: nauka@rniiot.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНДАҒЫ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ЕҢБЕКТІ ҚОРҒАУДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНЕ ТАЛДАУ ЖАСАУ

Мақалада Қазақстан Республикасы экономикасының түрлі салалары отандық кәсіпорындардағы қолданыстағы еңбекті қорғауды басқару жүйесіндегі ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері негізінде алынған мәліметтер қарастырылған.

Сонымен қатар, еңбек қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың маңызды құралы ретінде еңбекті қорғауды басқарудың жаңа жүйесін құру және оны қазіргі уақытта Халықаралық стандарттарға сай (Халықаралық еңбек ұйымының стандарттары мен ұсынымдары, дамыған елдердегі еуропалық стандарттар, Евразия экономикалық одағының техникалық стандарттары және т.б.), кәсіби тәуекелдерді басқару негізіндегі еңбекті қорғауды басқарудың кешенді жүйесін дамытудағы проблемаларды шешудің жолдары ұсынылған.

Ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерінде жүзеге асырылатын кешенді іс-шараларды кәсіпорындарға енгізу бойынша қажетті толық құжаттардың пакеті жасалады және оларды сол кәсіпорындарға сәйкестендіру мақсатында түзетулер іске асырылады.

Кілтті сөздер: еңбекті қорғауды басқару жүйесі, ішкі бақылау, инновациялық әдіс, кәсіби тәуекел, кәсіби тәуекелді бағалау.

КІРІСПЕ

Әрбір кәсіпорын мен ұйымдардың негізгі міндеті, бірінші кезекте, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің талаптарын орындау, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласындағы ережелер мен нұсқаулықтарды

сақтау және қамтамасыз ету болып табылады. ҚР Еңбек кодексінің 201-бабына сәйкес, еңбек қауіпсіздігі мен қорғау еңбекті қорғауды ішкі бақылауға, еңбекті қорғауды басқару жүйесін (бұдан әрі – ЕҚБЖ) құру және енгізу, тәуекелдерді бағалау және жұмыс берушілердің жұмыс орындарында қауіпсіздік пен еңбекті қорғау талаптарының сақтамауына жол бермеу үшін қабылдаған шаралары кіреді [1].

Қазіргі уақытта, еңбекті қорғауды басқарудың қолданыстағы ұлттық жүйесіне сәйкес, жұмыс беруші өндірістік объектілерді еңбек жағдайларын аттестаттауға, өндірістік жабдықтарды жаңасына ауыстыруға, жұмысшыларды оқыту және қайта даярлауға, зиянды және қауіпті жұмыс орындарында еңбек ететін жұмыскерлерге кепілдіктер беру арқылы кез-келген қауіп-қатерді болдырмауға алдын-алу шараларын жүргізуге және басқа да шараларды жүргізуге міндетті т.б. [2].

Кәсіпорындарда ерікті негізде енгізілетін еңбекті қорғауды басқару жүйесінің халықаралық стандарттары (OHSAS-18001, MOT-CUOT 2001 ILO-OSH2001 және т.б.), Қазақстан Республикасы өндірісінің ерекшеліктеріне бейімделмеген, өндірістің салалық ерекшелігін ескермейді, көп шығынды талап ететін сипатқа ие және оларды міндетті түрде енгізуге заңнамалық талаптардың болмауы тежеуші фактор болып табылады [3,4].

Сонымен, еңбек қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың маңызды құралы ретінде еңбекті қорғауды басқарудың жаңа жүйесін құру, еңбекке қабілетті халықтың өмір сүру сапасын арттыру және денсаулығын сақтау үшін өзекті мәселелер болып табылады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

«Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК (бұдан әрі – «ҚР ЕХӘҚМ РҒЗИ» ШЖҚ РМК) ғылыми-техникалық бағдарлама шеңберінде «Қазақстан Республикасы экономикасының басым секторларында қауіпсіз еңбекті қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеу» бойынша ғылыми-зерттеу жұмысын жүргізді.

Зерттеу бағыты бойынша басылымдарды жалпылау және талдау мақсатында проблемалық, аспектілік, салыстырмалы, талдаулардың әдістері қолданылды.

Теориялық зерттеу нәтижелері бағдарламаны іске асырудың эксперименталдық кезеңінің ғылыми міндеттерін орындау үшін қолданылды.

Ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу кезінде Қазақстан Республикасы экономикасының әртүрлі салаларының пилоттық кәсіпорындарында еңбекті қорғауды басқарудың қолданыстағы жүйелері талданды.

Талдау нәтижесінде анық болғандай, зерттеу жүргізілген пилоттық кәсіпорындарында Халықаралық талаптарға сәйкес, барлық нормалар белгілі бір дәрежеде орындалатынын көрсетті.

Алайда, еңбекті қорғауды басқару кезінде кәсіби тәуекелдерді бағалауды енгізу және оларды басқару ішінара орындалалып жатқанын атап өту қажет, мысалы:

- республиканың шағын және орта кәсіпорындарындағы еңбек жағдайларын жақсартуға бағытталған қосалқы тетіктер әзірленбеген;

- еңбек қауіпсіздігі және гигиенасы ұлттық бағдарламасы жасалмаған.

Сондай-ақ, зерттеу барысында Қазақстанда еңбекті қорғауды басқару жүйесін дамытудың стратегиялық бағыттарын анықтау үшін, Институт қызметкерлері стратегиялық менеджменттің аса тиімді құралы-SWOT-талдауды пайдаланды, оның нәтижесі бойынша осы саладағы кәсіпорындардағы ішкі және сыртқы факторларын, тәуекелдерін және бәсекеге қабілеттілігін бағалау болып табылды. Талдау нәтижелері көрсеткендей, Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы «Еңбекті қорғау» жүйесінің артықшылықтары болып төмендегілерді атап айтуға болады:

- еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласындағы заңнамалық база жақсы дамыған;

- деректерді статистикалық есепке алу арқылы еңбек жағдайларын мониторингілеудің жүйесі енгізілген;

- алдын алу шаралары және әлеуметтік қорғау шаралары түрінде кепілдіктер беру, сақтандыру, өндірістегі жазатайым жағдай, зейнетақымен қамтамасыз ету қолданылады.

Әлсіз жақтары:

- еңбекті қорғаудың компенсаторлық тетігі және оны басқаруда тізімдік тәсілі кеңінен қолданылады;

- зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында қызметкерлердің саны жылдан-жылға көбеюі белең алған.

Жоғарыда аталған мәселелердің шешімін табу мақсатында зерттеу нәтижесінде, еңбекті қорғауды басқару жүйесін жасап шығару үшін, төмендегі инновациялық әдістер анықталды, оларға:

- еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғауды қамтамасыз етудің ең төменгі стандарттарын салалық ерекшелікті, кәсіпорынның мөлшерін ескере отырып жасау;

- еңбекті қорғауды басқару жүйесін халықаралық стандарттардың талаптарын сай интеграциялау;

- еңбекті қорғауды басқару жүйесін енгізуде әдістемелік сүйемелдеу және кеңес беру;

- тиісті мамандарды оқыту және даярлау.

Айта кететін жайт, Халықаралық талаптарға сәйкес, еңбекті қорғауды басқару жүйесін кәсіби тәуекелді басқаруды енгізе отырып жасау мақсатында, Институт тарапынан кәсіпорында кәсіби тәуекелдерді басқару жүйесін енгізу бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірледі [5], онда әр мамандық бойынша тәуекел дәрежесін жеке бағалау жүргізілді. Жеке кәсіби тәуекел қызметкердің жеке алған кәсібі үшін бес көрсеткіш негізінде есептелді:

- өндірістік орта факторларының зияндылық дәрежесі;

- еңбек процесінің жарақат алу қаупі;

- өндірістік жабдықтардың қауіпсіздігі;

- жеке қорғану құралдарымен қамтамасыз етуі;

- жұмыскерлердің сырқаттануына еңбек жағдайларының әсері.

Тәуекелдер 5 дәреже бойынша анықталады: рұқсат етілген, төменгі, орташа, жоғары, өте жоғары. Әдістемелік ұсынымдар бойынша тәуекелдер анықталғаннан кейін, оларды жою немесе азайту және алдын-алу шаралары ұсынылды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда айтылғандарды есепке ала отырып, «ҚР ЕХӘҚМ РФЗИ» ШЖҚ РМК қызметкерлері саны 50 адамнан асатын және 50 адамға дейінгі кәсіпорындар үшін кәсіби тәуекелдерді басқару негізіндегі еңбекті қорғауды басқару жүйесінің жаңа моделінің жобасын әзірледі.

Қазіргі уақытта еңбекті қорғауды басқару жүйесінің жаңа моделі бес басым саланың 20 пилоттық кәсіпорындарында апробациядан өтуде, олардың ішінде:

- саны 50 адамға дейін 4 кәсіпорын (шағын кәсіпкерлік);

- саны 150 адамға дейін 6 кәсіпорын (орта);

- саны 150 адамнан асатын 10 кәсіпорын (ірі) бар.

Апробациялау кезінде жаңа жүйе енгізу бойынша қажетті құжаттардың толық пакеті жасалды, семинарлар өткізілді және оларды сол кәсіпорындарға сәйкестендіру мақсатында түзетулер іске асырылды. Ғылыми-техникалық бағдарламаның келесі кезеңінде апробациялаудан өткізіп жатқан жүйенің экономикалық тиімділігін анықтау жоспарлануда.

Осылайша, ғалымдардың, жұмыс берушілердің, еңбекті қорғау қызметі мамандарының, жеке кәсіпкерлердің еңбекті қорғауды басқарудың

жаңа жүйесін сынақтан өткізу кезіндегі ынтымақтастығының нәтижесі интеграцияланған еңбекті қорғауды басқару жүйесінің түпкілікті нұсқасы әзірленетін болады, ол болашақта Қазақстан Республикасының барлық кәсіпорындарында енгізілу жоспарлануда.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 ҚР Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ.

2 **Абикенова, Ш. К., Есбенбетова, Ж. Х.** Интеграция процедур аттестации производственных объектов и оценки профессиональных рисков в Республике Казахстан // Наука и мир: Международный научный журнал. – 2018. – Т. 1. – № 2 (54), февраль Импакт-фактор журналы «Наука и мир» – 0, 325 (Global Impact factor, Австралия, IF 0,325; Open Academic Journals Index, Россия, IF 0,350). – С. 21–24.

3 **Рассыпкин, А.** О пользе обучения по стандарту OHSAS 18001:2007 / «Охрана труда : просто и понятно» № 2, февраль, 2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e.otruda.ru/>

4 Guidelines on occupational safety and health management systems, ILO-OSH 2001 (ISBN 92-2-111634-4, Geneva) // [Site «International Labour Organization»]. [Электронный ресурс]. – Access mode: <http://www.ilo.org>

5 Методические рекомендации по внедрению системы управления профессиональными рисками на предприятии / Бисақаев С. Г., Абикенова Ш. К., Есбенбетова Ж. Х. – Астана : РГКП «РНИИОТ МТСЗН РК», 2017. – 84 с. – ISBN 978-601-06-4724-4.

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

Ж. Х. Есбенбетова

Анализ действующей системы управления охраной труда на предприятиях Республики Казахстан

РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан»,

г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

Zh. H. Yesbenbetova

Analysis of operating control system for labor protection on the enterprises of the Republic of Kazakhstan

RSE on REM «Republican Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan», Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 18.05.20.

В статье приведена информация по результатам исследований действующей системы управления охраной труда на отечественных предприятиях различных отраслей экономики Республики Казахстан.

Кроме того, создание новой системы управления охраной труда как важного инструмента реализации государственной политики в области охраны труда и ее соответствия международным стандартам (стандарты и рекомендации Международной организации труда, европейские стандарты в развитых странах, технические стандарты Евразийского экономического союза и др.) пути решения проблем при разработке интегрированной системы управления охраной труда на основе управления профессиональными рисками.

В результате исследовательской работы будет разработан полный пакет документов, необходимых для осуществления комплексных мероприятий на предприятиях, и внесены коррективы для приведения их в соответствие с этими предприятиями.

Based on the studies results the article provides information on the current labor protection management system at domestic enterprises in various sectors of the economy of the Republic of Kazakhstan.

In addition, the creation of a new OSH management system as an important tool for implementing state policy in the field of labor protection and its compliance with international standards (standards and recommendations of the International Labor Organization, European standards in developed countries, technical standards of the Eurasian Economic Union, etc.) ways to solve problems in developing an integrated OSH management system based on occupational risk management.

As a result of the research a full package of documents, which are necessary for the implementation of comprehensive measures at enterprises, will be developed, and adjustments will be made to bring them into line with these enterprises.

С. М. Сыздықова

докторант, 2 курс, «Әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс» кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050033, Қазақстан Республикасы
e-mail: sauleshka-sm@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУ КОНТЕКСТІНДЕГІ МЕДИАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Мақала Қазақстандағы қалыптасып келе жатқан медиация, оның ішінде отбасылық дауларды реттеудегі медиация технологиясы тақырыбы бойынша теориялық-әдістемелік негіздерді әдеби шолуға арналған. Ең алдымен, қазіргі шетелдік медиация үлгілеріне тоқтала отырып, қазақстандық қоғамның ерекшелігін ескере отырып, дәстүрге сай жүйелеуді ұсынады.

Автор бірнеше ғалымдар тәжірибесін пайдалана отырып, зерттеу барысында отбасылық дауларды реттеуде мына технологияларды жіктейді: фасилитаторлық, эхо-техника, кокус, экстернализация, деконструкция, қайта келісу, тағдыр үйбұрышы. Демек, отбасылық медиацияның технологиясы тәжірибеде де неғұрлым қолайлы екенін көрсетеді.

Сонымен бірге, мақалада ҚР Медиация туралы Заңындағы медиацияның маңыздылығы мен сотқа дейінгі отбасылық медиатордың қызметін талқылаумен қатар, еліміздегі отбасылық медиация технологиясындағы кемшіліктер мен жетістіктерге, дауда кездесетін кейбір әлеуметтік мәселелерге де тоқталады.

Кілтті сөздер: медиация, отбасылық медиация, медиатор, дауды реттеу, екі тарап, ерлі-зайыптылар, медиация технологиялары, медиаторлықтың тиімділігі, стратегия, медиация рәсімдері.

КІРІСПЕ

Қазіргі кезде отбасылық медиация технологиясының түрлі тәсілдері қарқынды дамуда. Теориялық тұрғыдан алып қарасақ, егер белгілі бір адам қажеттіліктері қанағаттандырылмаса, онда дау пайда болады. Дауды кез-келген бәсеңдетуші құралдар тежей алмайды. Оны басу әрекеті, керісінше, қақтығыстың экспоненциалды өсуіне әкеледі. Одан әрі толық апатты болжауға болады.

Әсіресе, даулы мәселелерде азаматтар «менің отбасыма қатысы жоқ», «менің жанұямда бәрі түгел» деп қарап отыратын болса, қоғамды жайлаған бұл дау кез-келген отбасына да кері әсерін тигізуі мүмкін. Бір мысалды келтіріп өтейік: былай қарағанда ешқандай мәселе емес боп көрінері анық, бірақ оны да айтып өткен жөн. Қарапайым мысал: екі көрші дауласады, дауласуларының себебі, олардың бір-біріне деген ішкі қайшылықтары мен шиеленісі болуы мүмкін. Дегенмен, даудың себебі сотқа келіп жүтінгенде, арыздың негізінде бір көршінің ауласында өсіп тұрған ағаштың көлеңкесі мен жапырағы, келесі көршінің ауласына түсті деген мәселемен талқыланады. Сөйтіп жүріп, екі жақта өбден соттасып, әрқайсысы қорғаушыға жарты миллионнан ақша жұмсап, нәтижесінде ағашты кесумен аяқталады [1]. Бұл жерде кім ұтты, кім ұтылды?! Бұл жерде ешкімде ұтқан жоқ. Біріншіден, адамдар уақыты мен жүйкесін жоғалтты, денсаулығынан айырылды. Екіншіден, бұл отбасына берілетін бала-шағасына беретін нәпақасын былай қарағанда, басқа адамға жұмсады. Сондықтан да, біздің дауларымыздың көбі, кейде осындай бір мәселелердің айналасында болатыны жасырын емес және оның жақсылыққа апармайтынын да айтып өткен жөн шығар.

Бүгінде соттан гөрі дауды медиация арқылы реттеу біртіндеп қолға алынуда. Мақсаты – жеңіліс емес, екі тарапты бірдей жеңіске жеткізу, дауды оңтайлы, тиімді түрде келісім арқылы медиациялық реттеу. Олай болса, мақалада медиацияның бір тармағы – отбасылық медиацияның технологиялық тәсілдерін талдайық.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Соңғы жылдары медиацияның мүмкіндіктеріне деген қызығушылық күрт өсуде. Бұл қоғамдық өмірде келіссөз процестерінің түрлі нысандарының кең таралуына, сондай-ақ халықаралық дауларды реттеуде медиаторлықты табысты қолдану фактілеріне байланысты. Мәселен, қазіргі уақытта әлемдік тәжірибеге сүйенсек, ғалымдар медиативті технологияның дамуына үлкен үлес қосуда. Оған дәлел, американдық зерттеушілер Kressel & Pruittтің айтуынша [2], қоғамдық өмірдің түрлі салаларында медиация технологиясын пайдалану «нағыз революция» болмақ.

Қазіргі уақытта медиация түрлі салада дауларды реттеудің маңызды құралы ретінде қарастырылады. John Burtonның пікірлерінше [3], медиация әртүрлі қоғамдық проблемаларды (муниципалдық және экологиялық қақтығыстар, кәсіподақтар мен әкімшілік арасындағы келіспеушіліктер және т.б.) шешуде, заң практикасында, мүліктік және неке бұзу процестерін шешуде кеңінен қолданылады.

Медиаторлықтың тиімділігіне әсер ететін фактор – бұл медиативтік процестің, медиаторлар қызметінің пайдаланатын тактикасының сипаттамасы. Бұл ретте, бір жағынан, осы фактордың рөлі айқын деп танылады, екінші жағынан – табысты медиаторлықтың ахуалдық детерминанты саласындағы зерттеулер басталады. Мамандардың пікірінше, осы тақырып бойынша зерттеулер саны аз емес, оларды зерттеудің әдістемелік қиындықтарымен байланысты. Көптеген жұмыстар медиатордың өзіндік ерекшеліктеріне арналған, өйткені практикалық психологияда «психологтың тұлғасы әдістің ажырамас бөлігі» [4]. Олай болса, американдық ғалымдар К.Кressel & D.Pruitt медиаторлықтың тиімділігін қолдау және қарсылықтан (Effectiveness of mediation: pros and cons) тұрады деп [5], тиімділіктің оң әсерінің дәлелдері ретінде мынадай деректерді келтіреді:

1 Пайдаланушылардың қанағаттануы (User satisfaction).

Жеке және әдеби деректерді пайдаланатын авторлардың пікірінше, медиацияға қанағаттанушылық әдетте 75 % және одан жоғары. Бұл ретте медиаторлар әртүрлі төрешілік рәсімдеріне (судья процедураларына) немесе арбитражға қарағанда пайдаланушылар арасында қанағаттанудың жоғары деңгейін жасайды.

2 Келісім мөлшері (Size of consent). К. Kressel & D. Pruitt дәлел ретінде медиаторлықтың көмегімен келісімге қол жеткізілген жағдайлардың пайызы туралы деректер келтіреді.

3 Мәміле дәрежесі (Degree of compromise).

Қолда бар деректер бойынша, медиаторлық процесс заңды рәсімдермен салыстырғанда ымыралы шешімдердің үлкен пайызын және «бәрі-немесештеңе» (all-or-nothing) түріндегі шешімдердің аздығын береді.

4 Құнның төмендеуі (The reduction of the cost). Дәстүрлі сот рәсімдерімен салыстырғанда неке бұзу процесіндегі медиация мүдделі тараптардың да, тұтастай алғанда қоғамның да шығындарын төмендетеді; алынған ұтысты ақшалай түрде есептеуге әрекет жасалады.

Сот жүйесіндегі медиаторлар ретінде судьялардың мінез-құлқын талдай отырып, J. Wall & D. Rude олардың логикалық стратегияларын [6] атап өтеді:

1 Жағдайларды талдау, алшақтықтарды талқылау, келісімдерді дайындау;

2 Агрессивті стратегия: мәжбүрлеу, келісімді жасамау қаупі;

3 Патерналистік стратегия: тараптардың атынан өкілдік ететін әрбір заңгерлермен келісімді жеке талқылау, олардың әрқайсысына кеңес беру кіреді.

Жоғарыда көрсетілген стратегияларға сай, медиаторларда қолданылатын техника тактикалары да әртүрлі. Олардың бірі медиатордың жұмысы үшін ерекше болып саналады, бірі кез-келген сөйлесу процесінде пайдаланылса,

ал енді бірі коммуникативтік жағдайлардың кез-келген түріне жатады. Оны жапон медиаторлары пайдаланатын медиациялық техника арқылы түсіндіреміз (1-кесте).

Кесте 1 – Жапон медиаторлары пайдаланатын медиациялық техника [7]

Техникасы	Сипаттамасы
Даулы тараппен бөлек кездесу	Дауға қатысушылармен жеке кездеседі.
Көзқарасты тыңдау	Медиатор диспутанттардан олардың ұстанымдары туралы ақпарат алады.
Эмоционалдық қарым-қатынас	Медиатор диспутанттарға қалай ойлауға немесе іс-әрекет жасауға кеңес береді немесе түсіндіреді.
Диспутанттарды жинау	Медиатор кездесуге диспутанттарды жинайды.
Ақпарат жинау	Медиатор диспутанттардан немесе айналасындағылардан ақпаратты жинайды немесе сұратады.
Басқаларды талқылау	Медиатор нақты жеңілдіктер немесе келісім тармақтарын талқылайды немесе ұсынады. Келісім мүмкіндігі де талқыланады.
Жағдайды түсіну	Себептерін сезінеді (жағдайды талдайды).
Объективті деректерді қамтамасыз ету	Медиатор дауға немесе жалпы жағдайға қатысты объективті деректерді қамтамасыз етеді (мысалы, инфляция 20%).
Басқа көзқарасты ұсыну	Медиатор екінші тараптың көзқарасын білдіреді немесе дәлелдейді. Қатысушыларға басқа позицияға мұқият болу өтінішін жібереді.
Сыни көзқарас	Медиатор диспутанттың жеке басын, мінез-құлқын сынайды немесе арнайы дәлелдерді пайдаланады (мысалы, «сіз өрескел дәрежелісіз», т.б.)

Осыған орай медиациялық технологияларды алдымен ерлі-зайыптылар арасындағы отбасылық дау кезінде қолдану аясын қарастырайық. Дау қандай да бір нысанда ерлі-зайыптылық қатынастарға тән, бірақ ол, әдетте, ажырасқан кезде дәлме-дәл жетеді. «Отбасы медиациясы көбінесе ата-ана мәртебесін сақтауға көмектесу және жұп өз ата-ана міндеттерін орындауды олардың партер ретінде өзара қарым-қатынасын тоқтатумен байланысты эмоциялардан ажырату үшін ажырасу жұптар қажет. Медиация ата-аналарға олардың балаларының жеке қажеттіліктері мен сезімдеріне тоғысуға және олардың балаларымен қарым-қатынасы одан әрі қалыптасатын ережені жасауға

көмектеседі [8]. Өз кезегінде, бірқатар мысалы, эхо-техника және кокус [9], сондай-ақ отбасылық дауларды реттеу кезінде пайдалануға болатын басқа да бірқатар технологиялар бар. Олардың ерекшелігі – даулардың сипатына ерекшеленіп отырады. Медиатордың бірнеше негізгі тәсілдері бар, оларға медиация рәсімі барысында қолданылатын тәсілдер: трансформативті, түсіну, нарративті және бағалау тәуелді.

Трансформативті медиация (transformative approach) – бұл тәсілде медиатордың міндеті клиентпен жұмыс істеу.

Түсінуге негізделген (understanding-based approach) – медиациялық тәсілде медиатордың басты міндеті медиациялық процеске қатысушылардың түсінігін арттыру.

Нарративті медиация (narrative approach) – экстернализация, мәселелерді айшықтайтын нарративті техника, қайта ұқсату арқылы өзара түсіністік пен ынтымақтастық туралы бірінші жоспарға шығатын қарым-қатынас контекстің құру үшін қолданылады.

Бағалау медиациясы (evaluative approach) – «нұсқаларды ұсыну». Мұнда медиатор болып жатқан жағдайды бағалай отырып, медиация процесіне әсер етеді және қажет болған жағдайда қақтығысты шешудің өзінің нұсқаларын ұсына отырып, диалог нәтижелеріне әсер етеді.

Ерлі-зайыптылар арасындағы отбасылық дауларды шешуге арналған үш медиациялық техника нарративті медиацияның арсеналынан алынды.

Нарративті медиация (Narrative mediation) – адамдар мен институтталушылардың өзара іс-қимылында жасалған модельдерде, нақтылық сипаттамаларында өмір сүреді және әрекет етеді деген болжамдарға негізделген медиацияға деген көзқарас және осы сипаттамалардың бірде-бірі «шынайы» болып табылмайды.

Нарративті техниканы қолдану үшін «нарратив» идеясын түсіну қажет. Оның негізі адам өз өмірін шағын әңгімелер (нарратив) ретінде өзі үшін итермелейтін шағын тарихтың кендігі ретінде сезінеді деген болжам болып табылады. Отбасы медиациясы нарративті техниканы барысында үш рет қолдануға болады: *экстернализация, деконструкция және қайта келісу.*

Экстернализация (externalization) – әңгімешінің өз нарративінен шеттету рәсімі, яғни нарратив авторы өзінің әңгімесінен шығып, әңгімеге қатысушы рөлінен сыртқы өкіл рөліне көшуі тиіс. Медиатор, мысалы, жұбайына: «Егер сіз оны сырттан байқайтындай жағдайыңыз туралы айтып беріңізші» немесе «сіз не туралы айтасыз, кинотеатр экранында болып жатқанын елестетіңіз». Экстернализация – ерлі-зайыптыларды қашықтықтан дау туралы әңгімеге тартатын нарратив. Бірнеше кезеңдерде өтетін экстернализация: нарративті батыру, нарративті шығару, нарративті дербестендіру.

Деконструкция (deconstruction) – ерлі-зайыптылар дауы туралы әңгімеден тұратын нарратив негізінде жатқан нанымдарды идеализациялау, жұмсарту және өзгерту. Рәсімнің бірінші кезеңі дауды алудан, шығарудан, қолданудан, әрекет қабілеттілікке ие болудан және бағалаудан тұрады. Бағалау кезеңінде нарратив құрылған сенімнің бағасын тексеру бойынша жұмысты бастауға болады. Мұндай сенімділікті «пресуппозиция» (алдын-ала) деп атауға болады. Бұл тұспа-тұс емес, нарратив салынған наным. Мысалы, «маған қысым жасау» деп жорамалдауға болады, демек, ерлі-зайыптылар бір-бірімен сөйлескен кезде эмоциялар көрсетуге міндетті деген ойға негізделген.

Сондықтан да, деконструкция процедурасының келесі кезеңі – тергеу. Тергеу – нарративтің негізі жатқан пресуппозицияны іздеу және вербализациялауы. Бұл медиатор үшін өте күрделі міндет. Бұл жерде адамдардың пресуппозицияларды анықтау тәжірибесі айтарлықтай жоқ. Бірінші факторда, әңгіме барысында пресуппозиция айтылмайды, яғни әдеттегі сөйлеуде оны есту мүмкін емес. Екінші фактор нарративаны жасыру құбылысынан тұрады. Осыған орай, негізгі «тосқауылдарды жабу техникасы» қолданылады. Олар былай жіктеледі: агрессия – тараптың бірінде медиатор пресуппозицияға шыққаннан кейін эмоциялық фон күрт жоғарылайды, ол агрессивті болады, медиаторға шабуыл жасауға ауысады. Өз кезегінде, медиатор осындай құбылысты сәйкестендіргеннен кейін, тараппен ортақ тіл табуға ұмтылады.

Деконструкция рәсімінің келесі кезеңі – *пресуппозиция (алдын-ала) бағалау сатысы*. Мысалы, тарапқа өзінің жеке бастың ұстанымы ретінде медиатордың бірқатар сұрақтарына жауап беру ұсынылады, мәселен: «неге өз эмоцияларыңды әрдайым жақсы көрсете алмайсың?», «Бұл мәселеде кім кінәлі?» деген сұрақтардың орнын «қалай?» деген сұрақпен орнын ауыстырса, шешім де табылып, тығырықтан шығудың жолын іздейді. Медиатор екі тарапқа сұрақ қою арқылы олардың жоғары эмоциясын төмендетеді. Сонда олар мәмілеге келеді, дау асқынып барып, орнына келеді. Осыған орай, медиаторды психолог десек болады, олар эмоциямен қоса қарым-қатынас тәсілдерін жетік меңгерген. Отбасылық дауды реттеуде қарым-қатынасты жақсарту ерлі-зайыптыларды, отбасы мүшелерін жетістікке жеткізері сөзсіз.

Расында ең дұрысы, *деконструкцияны (ұғыну)* қабылдау ерлі-зайыптылар арасындағы даудың жоғалуына алып келуі мүмкін.

Қайта келісу (Intersection) – ерлі-зайыптылар арасындағы отбасылық дауды реттеу кезінде қолдануға болатын нарративті медиацияның тағы бір тәсілі. Мәселен, түсінбеушілік туындаған жағдайда дауыс көтеріп дауласу мен ұрыса кету, эмоцияға беріліп, жағдайға эмоция қосу сізді жеңіске жеткізбейді.

Дау-дамай туындап бара жатқанын сезген сәтте қарсы тарапқа сұрақ қойып үйренген жөн.

Отбасы дауларын реттеудің медиативтік технологиялары субъективті және ол ең жақсы жағдайда даудың аз ғана бөлігін ғана құрайды. Нарративті медиацияның лексиконындағы жеке тарих – жеке тұлғаның қандай да бір оқиғасының өзекті қыры. Өзекті мәселе, яғни қазір де бар. Қайта қабылдау, келісу – бұл жұмысты қажет етеді, мәселен, бір даулы оқиғаларға басымдылық тұрғысынан баға беру (қандай да бір жағдайларда ерлі-зайыптыларды шоғырландыру көзі). Медиатор ерлі-зайыптылармен біріге отырып, жекелеген ерекшеліктерді мағыналы бірізділікке, даудың шығуын бәсеңдетуге, болдырмауға көмектеседі.

Отбасылық медиациядағы *эхо-техника (echo-technique)* белсенді тыңдау қызметін атқарады. Мұндай жағдайда даулы тарап, яғни ерлі-зайыптылар, әдетте үнсіз, бір-бірін естімейді. Эхо-техника медиаторға осы мәселені шешуге көмектеседі. Осындайда, ерлі-зайыптылар арасында эмоциялық шекараны ұстап тұру – медиатордың міндеттерінің бірі.

Отбасылық медиациядағы *кокус (caucus)* тараптардың бірімен жеке әңгімелесуден тұратын медиациялық техника. Кокус техникасында медиатор ерлі-зайыптылардың біреуімен жеке әңгімелесу жүргізудегі қажеттілігін анықтайды. Ол бұл туралы даулы тараптарға хабарлайды және олардың бірінен екінші тараптың есту аймағынан тыс жеке үй-жайға шақырылады. Отбасылық медиацияға қатысты кокустың қызметтерін қарастырайық.

1 *Жұбайының эмоциялық аясының төмендеуі.* Ерлі-зайыптыларды әртүрлі бөлмелерде қабылдап, медиатор оларды тыныштандыруға ықпал етеді.

2 *Жұбайының ескертуі.* Мысалы, медиатор ерлі-зайыптылардың біріне басқа жұбайын жазалау үшін медиацияны пайдаланғысы келетін сияқты өзін ұстайтынын көрсете алады. Егер бұл туралы екінші тараптың қатысуымен айтар болсақ, бұл коммуникацияны тоқтатуға ықпал етуі де мүмкін.

«*Тағдырдың үшбұрышы*» (*triangle of fate*) ұғымын отбасылық медиацияда Э. Берннің [10] трансактілі талдау дәстүрінде жатыр, бұл қарым-қатынас кезінде адамдар қандай да бір әлеуметтік рөлге ие болады. Тағдырдың үшбұрышына сыпайы, дау кезінде оның қатысушысы үш рөлдің бірін тандайды: агрессор, *құрбандық немесе құтқару*.

Медиация технологияларын өмірлік тәжірибелерде байқағанымыздай, отбасылық даулар мына субъектілерде пайда болады: ерлі-зайыптылар, бала-ана, бала-әкесі, бала-ата-ана (отбасы мүшелерінің арасында). Көбінесе отбасындағы даулар түсінбеушіліктен, қаржы тапшылығынан туындайтынына тағы көз жеткіздік. Шынында да, отбасылық даулар, отбасы мүшелері арасындағы тұрмыстық жағдайға, балаларды тәрбиелеу мен жыныстық

қатынас мәселесінде туындайтыны белгілі. Дау – эмоционалды құраммен жүреді, әсіресе отбасы-тұрмыстық дауларда көбірек кездеседі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Отбасылық дауларды реттеуде медиациялық, яғни балама тәсілдерді тәжірибеге енгізу қоғамның дамуына тын серпін береді, осыған байланысты медиациялық технологиялар өзгеріп, түрленіп отыратына тағы да көзіміз жетті. Қорыта келгенде, медиативтік техникалық тәсілдер өмір салты, коммуникация мәдениеті және даму ресурсынан туындайды. Жалпы АҚШ-та медиация рәсімін реттеуге байланысты 2,5 мыңнан астам нормативтік актілер бар. Осы елде медиаторға жүгіну – 75–85 %, 9 жанжалды жағдай мен келісім медиация негізінде қол жеткізуге жол ашылған, демек, даудың 90 % бітімгершілікпен аяқталады. Ал, Қазақстанда медиация институты 2011 жылдан бері жұмыс істейді, алайда көптеген азаматтар үшін оның мәні түсінікті емес, кейбіреулері әлі де білмейтіні жасырын емес. Ең алдымен, Қазақстандағы медиаторлардың құқықтық статусын көтеруіміз қажет. Ол үшін, отбасылық медиацияны кеңінен түсіндіріп, құқықтық сауаттылықты арттыру мақсатында алдымен мемлекеттік әлеуметтік саясаттың негізінде БАҚ-мен насихат жұмыстарын тиянақты, нақты жүргізуіміз керек.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 YouTube: Мінбер бағдарламасы: Медиация – мәміле алаңы, 10.03.2019 жыл. [Электронды ресурс]. – / <https://qazaqstan.tv/videos/58908>

2 **Kressel, K., Pruitt, D. G.** Mediation research: The process and effectiveness of third-party intervention. – San Francisco : Jossey-Bass, 1989. – P. 394–435.

3 **Burton, J.** Conflict : Human needs theory. – London, Basingstoke : Macmillan, 1990. – 358 p.

4 **Донцов, А. И., Жуков, Ю. М., Петровская, Л. А.** Практическая социальная психология как область профессиональной деятельности. // Введение в практическую социальную психологию : Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьевой. – М., 1996. – С. 7–21.

5 **Kressel, K., Pruitt, D.** Themes in the Mediation of Social Conflict //Journal of Social Issues. – 1985. – Vol. 41. – No. 2. – P. 179–198.

6 **Wall, J., Rude, D.** Judicial Mediation: Techniques, Strategies and Situational Effects //Journal of Social Issues. – 1985. – Vol. 41. – No. 2. – P. 47–63.

7 **Callister, R., Wall, J.** Japanese. Community and Organizational Mediation //Journal of Conflict Resolution. – April, 1997. – Vol. 41. – No. 2. – P. 311–328.

8 **Костина, О. В., Овсяникова, Е. А., Долженко, Н. И., Савельева, И. В.** Семейная медиация как одно из ведущих направлений государственной семейной политики. // Наука и образование : хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2014. – № 10 (53). – С. 42–46.

9 **Мельниченко, Р. Г.** Медиация : Учебное пособие для бакалавров. / Р. Г. Мельниченко. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2018. – 192 с. – С. 148.

10 **Берн, Э.** Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – / Э.Берн. – М. : АСТ, 1998. – 397 с.

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

C. M. Сыздыкова

Технологии медиации в контексте урегулирования семейных споров в Казахстане

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
г. Алматы, 050033, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 18.05.20.

S. M. Syzdykova

Mediation technologies in the context of family dispute settlement in Kazakhstan

Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, 050033, Republic of Kazakhstan.
Material received on 18.05.20.

Статья посвящена литературному обзору теоретико-методических основ формируемой в Казахстане медиации, в том числе технологии медиации в урегулировании семейных споров. В первую очередь, говоря о современных зарубежных моделях медиации, предлагается систематизировать их по традиции с учетом специфики казахстанского общества.

Автор, используя опыт нескольких ученых, в процессе исследования классифицирует следующие технологии в урегулировании семейных споров: фасилитаторный, эхо-техника, кокус, экстернализация, деконструкция, переуступка, треугольник судьбы. Следовательно, технология семейной медиации показывает, что она благоприятна и на практике.

Кроме того, в статье говорится о важности медиации в Законе РК «О медиации» наряду с обсуждением деятельности семейного досудебного медиатора, а также о проблемах и достижениях в технологии семейной медиации в нашей стране, о некоторых социальных проблемах, возникающих в споре.

The article is devoted to a literary review of the theoretical and methodological foundations of mediation being formed in Kazakhstan, including mediation technology in the settlement of family disputes. First of all, speaking about modern foreign models of mediation, it is proposed to systematize them according to tradition, taking into account the specifics of Kazakhstan's society.

The author, using the experience of several scientists, classifies the following technologies in the settlement of family disputes: facilitation, echo technique, cocus, externalization, deconstruction, assignment, triangle of fate. Therefore, the technology of family mediation shows that it is favorable in practice.

In addition, the article talks about the importance of mediation in the Law of RK «On Mediation» along with a discussion of family activities pretrial mediator, and also about the problems and achievements in the technology of family mediation in our country, some social problems arising in the dispute.

Ш. А. Трушева

PhD докторант, «Экономика» факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан
Республикасы
e-mail: trusheva750@gmail.com

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ІСКЕРЛІК ТУРИЗМ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ**

Бүгінде іскерлік туризм көп елдерде қарқынды дамушы экономикалық сектор ретінде өзін берік орнатты. Ол шет ел валютасының ағылуын және жұмыс орындарын ашу, туризм индустриясының әр түрлі секторына сұранымның жоғарлауы, экономика саласының дамуы, ғылым, мәдениет және денсаулық сақтау салаларына үлесін қосуда. Халықаралық іскерлік туризм елдің әлемдік-экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады.

Кілтті сөздер: іскерлік туризм, іскерлік турист, әлемдік іскерлік туризм Орталықтары, туристік ағын, конгресті-көрмелік туризм, дестинация, инсензив-шаралар.

КІРІСПЕ

Туризм, жаңа жұмыс орындарын, шағын және орта бизнесте кәсіпорындар ашу, қызметті экспорттау, инфрақұрлымды дамыту арқылы көп елдерде әлеуметтік-экономикалық дамудың драйвері болып табылуда.

БҰҰ, Бүкіләлемдік туристік ұйымының (UNWTO) бағалаулары бойынша 2030 жылға қарай танымал курорттарға және тарих пен мәдениет ескерткіштеріне шамамен 1,8 млрд. адам барады деп күтілуде, қонақүй-туристік қызметтерден түскен табыс шамамен 2 трлн. АҚШ долл. құрайтын болады, туризм саласында 550 млн. жұмыс орындары ашылады.

Іскерлік туризм индустриясы (MICE) заманауи ұғымында экономиканың ең перспективалы секторларының біріне айналды. Бүгінгі күні ірі шетел компаниялары іскерлік сапарларына жылына шамамен 2 трлн. АҚШ долл. жұмсайды, бұл шығындар кадрлық қамтамасыз етуден, салықтан, жалға алудан, IT және байланыстан кейін шығындардың басты баптарында қарастырылған.

WorldTravel & TourismCouncil (WTTC) мәліметтері бойынша 2015 жылы іскерлік туризмнің әлемдік нарығының көлемі 1,106 трлн. АҚШ долл. асты.

2016 жылдың қорытындылары бойынша бизнес-сапарларға кеткен шығындар 1,150 трлн. АҚШ долл. дейін өсті, ал 2017 жылы бағалау мәліметтері бойынша 3,7 %-ға ұлғайды және 1,192 трлн. АҚШ долл. дейін жетті.

2026 жылға қарай іскерлік туризмнің жаһандық нарығы 1,658 трлн. АҚШ долл. бағаланады, ал жылсайынғы өсім орташа есеппен 3,7 %-ды құрайтын болады.

Туризм, Қазақстанда үкіметтің жобалық офис тізіміне қосылған және елдің даму бағыттарының кілтті басымдақтарына енген. Туристік сала 2022 жылға дейін Ұлттық экспорттық стратегия қатарына қосылған, үкімет тапсырмасы бойынша бірінғай туристификация картасы жасалды, жергілікті әкімдіктер туризмнің дамуына белсенді ат салысуда, барлық өңірлерде туризмді дамыту бойынша Жол карталары дайындалды.

Осыған орай, ең маңызды туристік нысандарды Қазақстанның Туристтендіру Картасына іріктеу жұмысы атқарылды.

Туристік магнит ретінде нысанның бірегейлігі мен туристік ағынның әлеуетті өсуі іріктеу критерийлері ретінде пайдаланылды. Сондай-ақ нысандардың тарихи-мәдени маңыздылығы да ескерілді. Мысалы – ЮНЕСКО ескерткіштері немесе Ұлы Жібек жолы нысандары тізбесіне енген нысандар, сондай-ақ «Рухани Жаңғыру» бағдарламасының Киелі нысандары. Осы нысандардың әлеуетін, болжанатын экономикалық әсерді, сондай-ақ республикалық деңгейде негізгі мәселелерді шешу қажеттілігін назарға ала отырып, Туристтендіру Картасының нысандары екі деңгейге бөлінді: біріншісі – республикалық деңгейдегі ТОП-10 басым нысан; екіншісі – өңірлік деңгейдегі нысандар. Топ – 10 басым нысан қатарына: Нұр-Сұлтан қ. MICE туризмін дамыту – әлеуеті бір жылда 1 000 000 турист. Бүгінде іскерлік туризм көп елдерде қарқынды дамушы экономикалық сектор ретінде өзін берік орнатты. Ол шет ел валютасының ағылуын және жұмыс орындарын ашу, туризм индустриясының әр түрлі секторына сұранымның жоғарлауы, экономика саласының дамуы, ғылым, мәдениет және денсаулық сақтау салаларына үлесін қосуда. Халықаралық іскерлік туризм елдің әлемдік рейтингінің көтерілуінде маңызды рөл атқарады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

«Турист – ол нақты бір шарттарды сақтай отырып саяхаттайтын жан, дәлірек айтқанда: демалу және бос уақытын өткізу мақсатындағы еңбек демалысы, денсаулықты сақтау, білім беру т.б. мақсатындағы коммерциялық іс-әрекетті жүргізуге бағытталған іскерлік демалыс».

Туристік өнім – алуантүрлі компоненттер арасындағы күрделі жүйемен сипатталатын заттай және материалдық өнімге жатпайтын (қызмет көрсету

түрі) тұтынушылық құн жиынтығы (ДСҰ мамандарының бағалауына, туризм бойынша қызмет көрсету үлесі 75 %, тауарлар үлесі – 25 % құрайды).

Туристік қызмет көрсетуге авторлар түрліше анықтама береді:

– адамдардың қажеттілігін қанағаттандыратын және олардың бос уақыттағы істерін, яғни, демалысын, қыдырысын, саяхатқа шығуын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін қызмет көрсету аясының бөлігі;

– қызмет көрсету орындаушысы мен оны тұтынушы (турист) арасындағы тікелей қарым-қатынас нәтижесі, сондай-ақ тұтынушының саяхат барысындағы қажеттіліктерін қанағаттандыру және оны жүзеге асыру бойынша, сонымен қатар осы қажеттіліктермен байланысты басқа да істерді атқару үшін қызмет көрсетуді орындаушыға тиесілі іс-әрекеттер нәтижесі;

– тауарлардың нақты саны мен сапа жиынтығы және нақты бір жағдайда тұтынушының қажеттілігін өтеуге лайықталған қызмет көрсетудің рекреациялық сипатына басымдылық берілуі;

– туристердің қажеттіліктерін өтеу мен қанағаттандыруға бағытталған, туризмнің талаптарына жауап беретін және қоршаған орта мен қоғам заңдылықтарына қайшы келмейтін қызмет көрсету саласындағы іс-әрекеттердің жиынтығы;

– туристердің қажеттіліктерін қанағаттандыру бойынша туристік фирмалардың пайдалы, өнімді іс-әрекеті; туристік мақсаттағы тұтынушылардың қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған қызмет көрсету аясының бөлігі.

Қызмет көрсетуге тән сипаттамалардан басқа (материалдық емес, бөлінбеу, өзгермелі және сақтау мүмкін еместігі (қысқа мерзімді)), туристік қызмет көрсетудің мынандай ерекшеліктері бар:

– өндірілген орыннан тұтынуға қолдануға арналған орынға әкелінген кезден бастап қана қолдануға берілетін тауарға қарағанда, туристік қызметтер мен тауарлар тұтынушы өндіріс орнына жеткізілген сәттен бастап қолданыла беріледі; стандарттау мен сапасын бақылаудағы қиындықтар, өнімдер сақталатын қойманың болмауы т.с.с.;

– туристік қызмет көрсету және тауарлармен қамтамасыз етуге жұмсалатын тұтынушылардан түсетін кіріс тұрақты мекен етуші елдердің шарттарымен реттеледі, алайда қызметті тұтыну уақытша келген елдің шарттарымен немесе әлемдік бағамен жүргізіледі;

– туристердің тұтынушылық қажеттілігі тегін қолданылатын, сондай-ақ сол мезетте жүзеге асырылатын қолайлы қызметтерді қамтиды;

– туризм барысында тұтынушы үйден тыс жағдайда, сол сияқты саяхат барысында орын алатын қажеттіліктерін қанағаттандыруға шығындалады;

– туристің тұтынушылық қабілеті уақытпен (саяхат уақытымен) шектелген.

Туристік қызметтер:

– туристік қызмет туристің мақсатына сай оның уақытша нақты мекенді жерде және нақты уақыт аралығында жүзеге асырылады және тұтынылады;

– қызмет көрсетуді орындаушы мен оны тұтынушы – турист арасындағы мақсатқа сай, тікелей өзара байланысының нәтижесі болып табылады;

– жалпыадамшылық моралдық ережелерге және тәртіпке қайшы келмеуі тиіс;

– тұтыну үрдісі туризм мақсаттарын жетілдіруге бағытталған;

– турист кешенді не жеке түрде қолдана алады;

– бос уақытта жүзеге асырылады;

– материалды (орналасу, тамақтану, транспорт), сондай-ақ әлеуметтік-мәдени (экскурсия және сол сияқты іс-шаралар) болуы мүмкін.

Әлемнің 83 % елдерінде туризм бес негізгі кіріс көзінің бірі болып табылады, ал 38 % үшін – кірістің негізгі көзі болып табылады. Туризмнен шағын елдермен қатар, АҚШ, Франция, Испания т.б. ірі дамыған мемлекеттер де табыс табады. Туризм бұл елдерге 10 % жиынтық (валдық) ұлттық өнім береді, оларды біршама бюджеттік кіріспен қамтамасыз етеді. Кейбір елдерде туристік саладан түсетін үлес ЖІӨ-нің 10 % асады (Турцияда – 10,9 %, БАӘ – 14,3 %, Қазақстан – 0,9 %).

Алайда, осы елдердің тәжірибесі көрсеткендей, сырттан келу туризмі өздігінен ұлттық экономиканың өркендеуі мен әлеуметтік экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ете алмайды.

Өйткені

– туристер әрдайым жаңа әсер алады қалайды, олардан «нақты бір туристік аймаққа тұтынушылық қызығушылыққа қол жеткізу күрделі», сондықтан сыртқы туризмнің кезкелген ұлттық индустриясы белсенділік танытпайды;

– туристер экономикалық жағдайы тұрақты, тұрғындардың басым бөлігі еңбек демалысына арнап табыстың көлемді бөлігін жинай алатын елдерге ғана көп барады – сондықтан сырттан келу туризмнің кезкелген ұлттық индустриясы басқа елдердің экономикалық жағдайына қатты тәуелді.

Туризм индустриясы құрылымының негізгі компоненттері

– туристік өнімді жасау мен таратуға арналған туроператорлар мен турагенттер сияқты фирмалар;

– көлік кәсіпорындарына жататын авиакомпаниялар, теміржол ведомстволары, өзен және теңіз көліктері сияқты көлік өнеркәсібі;

– қонақ үй, мотелдер, кемпингтер тәрізді орналастыру қызметін ұсынатын орындар;

– ресторан, асхана, кафе, бар т.б. сияқты тамақ өнеркәсібі;

- пансионаттар, демалыс үйі, курорт сияқты емдеу-сауықтырғыш орындары;
- киноконцерттік залдар, театр, музей сияқты мәдени-көңіл көтеру орындары;
- жарнама агенттігі, жарнама бюросы, ақпараттық-туристік орталықтар секілді жарнама-ақпараттық мекемелер;
- сауда орындары;
- қоғамдық туристік ұйымдар мен бірлестіктер;
- туриздегі ұлттық, аймақтық және муниципалдық деңгейдегі үйлестіруші және реттеуші ұйымдар.
- туристік қызметке деген сұраныс турөнімнің бірегейлігіне, немесе турөнім-субституттердің болуына, екіншіден, саяхаттаудың түрі мен қызығушылығын оятуға байланысты артады.

Дәстүрлі немесе алдын-ала жоспарланған саяхаттар табыс бойынша икемді сұраныс төмен болады. Мысалы, жыл сайынғы отбасылық саяхаттың немесе іскерлік іс-сапардың табыс көлемінің азайуы әсерінен кейінге шегерілуі сирек кездеседі. Және маркетингтік қарым-қатынастар туристтердің демалу немесе демалмау шешіміне әсер етпейді, керісінше таңдау барысында белсенділігін арттырады. Табыс көзі бойынша үлкен мөлшердегі икемді сұраныс – шағын топқа арналған турорталықтарына көзделген. Баға бойынша икемді емес сұраныс жоғары бірегей турөнімдерге тән немесе этникалық басымдылықпен (маркетинг теориясында «нық сенімді клиенттер» деп аталатын) өзінің таңдауының жоғары құндық бағасына қарамастан, басқа туристік дестинацияға баруды ұсынатын агенттің маркетингтік қарым-қатынасына түсуі қиын. Баға бойынша максималды икемді сұранысқа «теңіз-күн-жағажай» сияқты турөнімдер ие.

Іскерлік туризмнің жылдам дамуы оның тиімділігімен шарттасылған, өйткені елдегі қазіргі тур іс әрекеттер түрлерінің еш бірі туристік салаға, бүкіл ел экономикасына маңызды мультипликативті әсер тигізбейді. Іскерлік туристтер, бизнес туристтер мен тең қаражат жұмсау арқылы конференция, конгресс ұйымдастырушыларына және мемлекет кәсіпорындарына қомақты табыс әкеледі. Іскерлік туризмді дамыту арқылы өзекті мәселелер де өз шешімін табады. Туризмнің инфрақұрылымдық объектілерінің қызметі, яғни шекаралардың, мейрамханалардың, мейманханалардың, көліктік және басқа ұйымдардың толық және тең жүктелімі сипаттайды.

«Іскерлік туризм» және «туризм» түсініктерінің негізгі критериілері бірдей болып келеді. Бірақ, іскерлік туризм айқын көрінетін өзгешіліктерге ие.

Кесте 1 – Туризм мен Іскерлік туризм арасындағы салыстыру

	Іскерлік туризм	Туризм
Түсініктерді салыстыру	Туризм - жеке тұлғалардың уақытша болатын елде (жерде) жиырма төрт сағаттан бір жылға дейін не жиырма төрт сағаттан аз уақытқа созылатын, бірақ түнейтін, ақылы қызметпен байланысты емес мақсаттағы саяхаты (ҚР туристік қызмет туралы Заңы 2001 ж. 13 маусымда қабылданды)	
Сапар мақсаты	Іскерлік және кәсіби мақсат. Қосымша бағдарлама ретінде мәдени-бос уақыттағы шаралар	Демалыс, бос уақыт
Сапар уақытының категориясы	Жұмыс уақытындағы сапар	Жұмыс уақытынан бос мезгілдегі сапар
	Сапардың ұзаққа созылмауы	
	Сапар шегіп барған жерде табыс көзінің болмауы	
Сапар шығынын өтеу	Қызметтік іс сапар шығыны өтеледі	Жеке қаражаты есебінен
Сезонға тәуелділігі	Сезонға тәуелсіз	Сезонға тәуелді
Болжамдылығы	Жоспарланады, кейбір шараларды 2-5 жыл бұрын болжам жасауға болады	Жалпы тенденцияларға ғана болжам жасауға болады
Мамандандырылған инфрақұрылым қажеттігі	Іскерлік шараларды өткізу үшін арнайы инфрақұрылымның болуын талап етеді, іскер туристтерге қызмет көрсету және орналастыру	Туристтерге қызмет көрсету және орналастыру үшін арнайы инфрақұрылымның болуын талап етуі
Клиенттердің табыс деңгейіне бағытталуы	Жоғарғы немесе орташа табыс деңгейі бар клиенттерге бағытталған	Әртүрлі табыс деңгейідегі клиенттерге бағытталған

Іскерлік туризмге қатысушылардың алты тобы қамтылған:

- туристтер;
- туристік қызметті атқарушылар (орналастыру құралдары және тамақтану, көлік өндірісі, іс-шаралар, сауықтар өткізу нысандары);
- кездесулерді басқарушылар немесе жоспарлаушылар: іс-шараларды жоспарлайды және ұйымдастырушылық мәселелерді шешеді;
- бағыттаушы менеджерлер немесе кездесулерді кәсіби ұйымдастырушылар: қабылдауларды ұйымдастырады және делегацияларға қызмет етеді;
- іс-шараларды кәсіби ұйымдастырушылар- әртүрлі кездесулер (конгресстер, көрмелер, конференциялар) түрлерін ұйымдастыруға мамандандырылған компаниялар, олар «конференц-пакеттерді» жеткізушілер мен делдалдардың қызмет көрсету пакетін жасайды және оны іскерлік туристке (клиентке) ұсынады;
- әр түрлі қызметтегі делдалдар, оларға іскерлік туризмді ұйымдастыруда үлкен қызмет жүктеледі. Делдалдық операцияларды туризм индустриясындағы

классикалық делдалдар (туроператорлар және турагенттер) мен мамандырылған делдалдар орындайды.

Іскерлік туризм дамуындағы негізгі рөлді конгресс-бюро-мамандырылған компаниялар орындайды, олар туристік аймақты саяхат нарығына ұсынады және алға жетелейді, басқа туризм түрлеріне қарағанда бүкіл ел экономикасына оң әсер тигізетін туризм түрі.

Іскерлік туризм – ол кәсіпкерлермен арадағы ерекше және аса шеберлігі қажет ететін жұмыс, бұл кәсіби консалтинг және менеджмент. Сондықтан бұл салада іскерлік саяхаттарды ұйымдастыруды аса шеберлікпен меңгеріп қана қоймай, бизнес саяхатшылардың қажеттіліктерін, іскерлік іс-шараларды және көптеген басқада істерді ұйымдастырудың барлық нюанстарын меңгерген кәсіби мамандар жұмыс істеу керек.

Саяхат және туризм (WTTC), Туризм бойынша Бүкіләлемдік ұйымның (UNWTO) заманауи тәжірибесінде туризм индустриясының даму тиімділігі саяхат және туризм секторының бәсекелестігінің индексімен анықталады. Бүкіләлемдік экономикалық форумның (БЭФ) Сапарлардың және туризмнің бәсекеге қабілеттілігінің жаһандық индексіне 2017 жылы Қазақстан 136 елдің ішінде 81-ші орын алды, 2015 жылғы 85-ші орынмен салыстырғанда позицияларын шамалы ғана жақсартты (рейтинг 2 жылда бір рет жарияланады, 2019 ж. көрсеткіштері үстіміздегі жылы жарияланады деп күтілуде).

Кесте 2 – Қазақстанның туризм индустриясының дамуын орташа әлемдік деңгеймен салыстырмалы талдау

Көрсеткіштер	Жылдар				
	2013	2014	2015	2016	2017
Қазақстанның ЖІӨ-де туризм индустриясының %-дық үлесі	0,80	0,84	0,90	0,80	0,95
Әлемдік құрлым ЖІӨ туризмнің үлесі	10%				
Қазақстанның туризм саласындағы жұмысшылардың үлесі жалпы жалдамалы жұмысшылар санынан, %	1,14	1,16	1,12	1,15	1,30
Әлемдік туризм индустриясындағы жұмыспен қамтылғандар үлесі	8%				
141 ел арасындағы саяхат және туризм секторының бәсекелестік индексі бойынша Қазақстанның орны (бәсекеге қабілеттілігі)	88		85		81
Ескерту – Зерттелген ақпараттар негізінде автормен құрастырылған: [101] [102] [4]					

ICCA мәліметтері бойынша 2018 жылы Қазақстанда жалпы жиыны 9 MICE – халықаралық ассоциация іс-шаралары өткізілді, нәтижесінде Қазақстан әлем бойынша 99-шы орынды иеленді. Әлемдегі жеке елдер бойынша ICCA рейтингі төменде көрсетілген.

Кесте 3 – Жеке елдердің іскерлік туризм бойынша халықаралық шараларды өткізуде ICCA рейтингі

Рейтингтегі орны	Ел	MICE іс-шаралар саны	Қатысушы делегаттар
1	АҚШ	947	384035
2	Германия	642	293337
3	Испания	595	296825
42	РФ	83	22947 адам
45	Эстония	67	14694
48	Латвия	62	13666
60	Литва	41	10 мың ад. кем
75	Грузия	18	10 мың ад. кем
82	Украина	14	10 мың ад. кем
85	Азербайджан	13	10 мың ад. кем
99	Қазақстан	9	10 мың ад. кем
110	Беларусь	5	10 мың ад. кем
Әлем бойынша халықаралық ассоциациялардың MICE шараларының жалпы көлемі		12951	

Дереккөз: ICCA Statistics Report, Country and city rankings 2018

Ұсынылған мәлімет көрсеткендей Қазақстан негізгі бәсекелестерге, постсовет кеңістігінің Ресей Федерациясы, Эстония, Литва, Латвия Грузия, Украина және Азербайжан елдерінен қалыс қалған. Осымен қатар Қазақстан Орталық Азия өңірінде MICE шараларының өткізілу көлемі бойынша алдыңғы орында. 2018 жылы Қазақстан, 12951– әлем бойынша халықаралық ассоциациялардың MICE шараларының жалпы көлемінен 0,07 % өткізген. ICCA-ға мүшелік Қазақстанның MICE туризмін дамыту бойынша жоспарының бөлімі. Осы ассоциациямен серіктестік құру әртүрлі халықаралық ассоциациялардың шараларын елде өткізу бойынша конкурстарға (биддингтерде) қатысуға мүмкіндік береді.

Туризмнің әрбір түрі үлкен не аздау дәрежеде әртүрлі факторларға тәуелді. Демалыс және ойын-сауық мақсатындағы туристік ағымдар ең көпшілікті болады және жалпы алғанда халықаралық туризмнің географиялық құрылымын анықтайды. Сондықтан, іскерлік туризммен демалу және ойын-сауық мақсатындағы туризмді дамудың сол немесе басқа факторлардың маңыздылығы тұрғысынан салыстыру қисынды болып есептеледі.

Факторлар үш топқа бөлінеді: табиғи-климаттық, мәдени-тарихи және әлеуметтік-экономикалық. Өңірлердің іскерлік туризмге әсер етуші факторлары келесі 1-суретте жинақталған.

Сурет 1 – Өңірдегі іскерлік туризмнің дамуына әсер етуші факторлар сыныпталуы

Заманауи экономика үшін кездесулер индустриясының маңызына баға жетпейді. Іскерлік туризмнің маңыздылығы оның өңірді және оның рейтингтік бағасын ілгерілетуде ғана емес. Индустрия өңірдің дамуына барынша әсер етеді, өйткені өңірлік ортаны жобалауға қатысады, осылайша бүгінде іскерлік туризм өңірқұраушы функцияны атқарады деп айтуға болады.

Шетелдің туристердің жұмсаған шығыстары тауарлар мен қызметтерді ұлттық өндірушілердің кірістері ретінде болады. Алайда, келушілердің ақшалай қаражаттарының бір бөлігі импорттық тауарларды сатып алуға жұмсалуды да мүмкін, осылайша ұлттық экономика үшін шығын болады (2-сурет). Тиісінше, шетелдік қонақтар легінен болатын таза экономикалық әсерді айқындау үшін шетелдік туристер тұтынатын тауарлар мен қызметтер үшін жұмсалатын төлемнен келетін түсімнің көлемінен кейіннен келушілерге сату үшін жергілікті кәсіпорындар сатып алатын импорттық өнімнің сомасын шығарып тастау керек.

Сурет 2 – Халықаралық туризм мультипликаторының циклы

Бұдан әрі отандық шаруашылық етуші субъектілердің кірістері де өндіріс процесін одан әрі ұйымдастыру үшін қажетті тауарларды, қызметтерді немесе ресурстарды сатып алуға жұмсалатын болады. Бұл жағдайда таза экспортты айқындау үшін жергілікті кәсіпорындардың туристерге арналған өнімдерді дайындау процесінде қолданылатын жартылай фабрикаттарды сатып алуға жұмсаған сомаларынан импорттық құрамдауыштар құнын шығарып тастау керек. Осылайша цикл қайталанып отырады.

Экономикаға қайталанып отыратын үздіксіз ағындар мен ақша қаражатының кету ағыны тән, онда бір шаруашылық етуші субъектінің шығыстары келесі біреуінің кірісіне айналады. Яғни, шығыстар көлемінің бастапқы өсімі тізбектелу реакциясын тудырады, ол әрбір келесі цикл сайын өше келе кірістің бернеше рет өзгеруіне алып келеді (2-сурет). Халықаралық туризм мультипликаторы шетелдік туристердің бір бірлік

үшін жұмсайтын шығыстарының өсуі кезінде жергілікті тұрғындар кірісінің ұлғаюы мөлшерін көрсетуге арналған:

$$K = \frac{\text{жергілікті тұрғындар кірістерінің өсімі}}{\text{шетелдік туристердің бастапқы шығыстары}} \quad (1)$$

Түпкілікті әсерді өлшеу үшін мынадай белгілеулерді енгізу талап етіледі:

E – шетелдік туристердің уақытша келген еліндегі бастапқы шығыстары (expenses);

In – отандық шаруашылық етуші субъектілердің кірістері (internal income);

P_n – отандық өндірістің өнімін сатып алуға икемділік (propensity to national products);

P_{im} – импорттық өнімді сатып алуға икемділік (propensity to imports);

n – мультипликативтік кеңею циклының саны;

k – халықаралық туризм мультипликаторы (International tourism multiplier, Multiplier of international tourism).

Егер шетелдік туристердің туристік орталықта жүзеге асырған барлық шығындары отандық өндірістің өнімін сатып алуға жұмсалған болса, онда шығыстар көлемі толығынан жергілікті тұрғындар кірісінің өсімін құрайтын болады: $E = \Delta In$. Екінші циклда жергілікті тұрғындар кірістерінің көлемі тұтынушылардың импорттық өнімді сатып алуға икемділігіне сәйкес сатып

алынатын импорттық өнімнің сомасына қысқарады: $\frac{E}{P_n}$.

Үшінші циклда ұлттық экономика шеңбері айналымындағы ақшалай қаражаттың қалдығы осыған ұқсас азаяды және $\frac{E}{P_n^2}$ құрайды; $\frac{E}{P_n^3}$ төртіншіде – және т.б. шетелдік туристер жұмсаған шығыстардың нәтижесінде болатын жергілікті тұрғындар кірісінің қорытынды өсімі болжамды түсімдер сомасын құрайды:

$$\Delta In = E + \frac{E}{P_n} + \frac{E}{P_n^2} + \frac{E}{P_n^3} + \dots + \frac{E}{P_n^n} \quad (2)$$

Осы келтіріп отырған тұжырым үздіксіз азайып отыратын геометриялық прогрессия болып табылады, тиісінше теңестіру (2) түрі мынадай болады:

$$\Delta In = \frac{E(1 - P_n^n)}{1 - P_n} \quad (3)$$

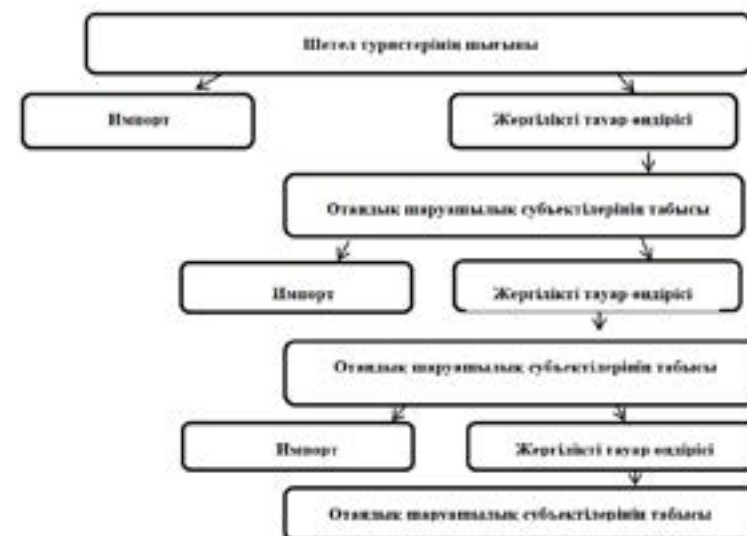
Алынған тұжырымды (3) формулаға (1) салғанда мынау шығады:

$$K = \frac{\Delta In}{E} = \frac{E(1 - P_n^n)}{(1 - P_n)} \cdot \frac{1}{E} \cdot \frac{1}{1 - P_n} \quad (4)$$

Үздіксіз азайып отыратын геометриялық прогрессия үшін көлем $P_n^n \rightarrow 0$, яғни, оны елемуге болады. Нәтижесінде халықаралық туризм мультипликаторы мынадай түрді қабылдайды

$$K = \frac{1}{1 - P_n} \cdot \frac{1}{P_{im}} \quad (5)$$

Халықаралық туризм мультипликаторы керісінше осыған тең импорттық өнімді сатып алуға икемді. Тиісінше, шетелдік тауарлар мен қызметтерді сатып алуға икемділік аз болған сайын мультипликатор барынша көлемді болады. Шетелдік туристер шығыстарына қатысты аз ғана өзгерістер туристік орталықтар тұрғындарының кірістерінде елеулі өзгерістерді тудыруы мүмкін.

Сурет 3 – Шетел туристерінің шығындарынан туындаған, туристік орталық тұрғындары табыстарының мультипликативтік кеңеюі

Халықаралық туризм мультипликаторы туристік орталықтың жергілікті тұрғындарының кірістері мен осы кірістердің өзгерісіне алып келген шетелдік туристердің бастапқы шығыстарын білдіреді. Мультипликатор шетелдік туристердің шығыстары бір бірлікке ұлғайған кезде жергілікті тұрғындар кірістерінің неше есеге ұлғайғанын көрсетеді.

Мультипликатор осы ұсынылған түрінде (сурет-3) қарапайым санатқа жатады, өйткені ол экономиканың барынша қарапайым түріне негізделген. Осы мультипликатор келуші туристер және жергілікті тұтынушылар мен өндірушілердің импорттық өнімді сатып алуға жұмсаған сомасын ғана қайтарып алуды қарастырады. Іс жүзінде салықтар мен басқа да төлемдер түрінде жүзеге асырылатын алып қоюлардың салдарынан азаюы мүмкін.

Кейбір авторлар осындай көрсеткішті шығыстар немесе кірістер мультипликаторы ретінде айқындайды, ал экономикалық ауыспалылық саяхатшылардың тауарлар мен қызметтерді сатып алуларына арналған жалпы шығындарымен айқындалатын жиынтық өңірлік кірісті немесе шығынды білдіреді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Іскерлік туризм әлемнің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің институционалдық құрылымына өзгерістер енгізеді, өйткені ол жаңа мемлекеттік немесе өңірлік ұйымдардың пайда болуына ықпал етеді. Іскерлік кездесулер индустриясы өнімді жобалау стратегиясынан бастап ақпаратты ілгерілету, ойын-сауық бағдарламаларын жасау немесе кездесулердің мазмұны мен техникалық қамтамасыз етілуіне дейінгі кең ауқымды әртүрлі қызметтерді қамтиды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының заңы 13 маусым 2001 года №211/11 О Қазақстан Республикасында туристік қызмет туралы (22.12.2019 жылға өзгертулер мен толықтырулармен)

2 Қазақстанды жаңғыртудың үшінші кезеңі: жаһандық бәсекеге қабілеттілік «Қазақстан Республикасының стратегиялық дамуының 2025 жылға дейінгі жоспары». ҚР Президенті Жарлығымен бекітілген 15.02.2018 № 636 // ҚР Премьер-Министрі Баспасөз - қызметі, 2018. – URL: https://primeminister.kz/ru/page/view/strategicheskii_plan_razvitiya_kazahstana_do_2025_goda

3 Қазақстан Республикасында келу және ішкі туризмді дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан

Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің ресми сайты. 26.09.2019. [Электронды ресурс]. – https://mks.gov.kz/rus/press-sluzhba/novosti_ministerstva/?cid=0&rid=3862

4 Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2025 жылға дейінгі тұжырымдамасы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 406 қаулысы // ИС Параграф. [Электронды ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39370590#pos=0;0

5 Қазақстан Республикасында келу және ішкі туризмді дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің ресми сайты, 26.09.2018 https://mks.gov.kz/rus/press-sluzhba/novosti_ministerstva/?cid=0&rid=3862

6 **Александрова, А. Ю.** Международный туризм: учебник / А. Ю. Александрова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2010. – 464 с.

7 «Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің стратегиялық жоспары туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 23 желтоқсандағы № 1208 қаулысы ((31.12.20019 ж. жағдай бойынша өзгерістерімен бірге) // ИС Параграф. [Электронды ресурс]. – <http://online.zakon.kz/>

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

Ш. А. Трушева

Деловой туризм и его роль в социально-экономическом развитии Казахстана

Экономический факультет,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 18.05.20.

Sh. A. Trusheva

Business tourism and its role in the socio-economic development of Kazakhstan

Faculty of Economics,
L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 18.05.20.

На сегодня деловой туризм во многих странах позиционирует себя как интенсивно развивающийся сектор экономики. Он способствует развитию экономических секторов: наука, культура,

здравоохранение; привлечению инвестиций, открытию новых рабочих мест, а так же в разных отраслях индустрии туризма наблюдается рост спроса. Международный деловой туризм играет важную роль в социально-экономическом развитии страны.

Today, business tourism in many countries positions itself as an intensively developing sector of the economy. It contributes to the development of economic sectors: science, culture, health; attracting investment, opening new jobs, as well as in various sectors of the tourism industry, there is an increase in demand. International business tourism plays an important role in the socio-economic development of the country.

FTAMP 04.15.21

С. А. Узақова¹, Ж. А. Калиева²

¹зерттеуші, оқытушы-зерттеуші, «Транс» ғылыми-зерттеу институты жеке мекемесі, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы;

²зерттеуші, оқытушы-зерттеуші, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Орал қ., 090000, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹Salima.1966@mail.ru; ²Kalieva_@mail.ru

МҮГЕДЕКТІКТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-УРБАНИСТІК ӘЛ-АУҚАТЫ

Мақалада қалалық кеңістіктегі объектілерде орын алған әлеуметтік теңсіздік мәселелері талданады. Мүмкіндіктері шектеулі азаматтардың мобильділік кедергілерін қарастыру ортаның қолжетімділік тұстарын, әмбебап дизайнды және қоршаған орта тәжірибесіндегі инклюзивті тәсілдерді салыстыру үшін жаңа негізде қарастырылады. Қаладағы мүмкіндігі шектеулі азаматтардың құқықтары әлеуметтік білім негізінде қарастырылып, әлеуметтік зерттеу мәліметтері көрсетілді. Жұмыс қалалық деңгейдегі тәуелсіз сараптаманың деректері, қалалық форумдар шеңберінде дайындалған мамандандырылған мерзімді басылымдар мен есептерге, классикалық социологиялық теорияға негізделген. Зерттеудің нәтижелері инклюзивтік дизайнның құрылымдық бастамасын, оның қалалық тәртіпті қайта құрудағы ролін, әлеуметтік кемсітушіліктің және эксклюзияның маңыздылығын атап көрсетеді. Мақала сәулеттің, әлеуметтік саясат пен мүгедектік мәселелерінің өзара байланысы әлеуметтік тұрғыдан қарастыруға арналған.

Кілтті сөздер: Қала азаматтығы, мүгедектігі бар адамдар, қалаға құқық, қолжетімділік, инклюзивті дизайн.

КІРІСПЕ

Қаланың отандық зерттеу алаңында әртүрлі жобалар ұсынылған, өз кезегінде мүгедектіктің әлеуметтік мәселелері байыпты зерделенді, бірақ урбанизм контекстінде мүгедектігі бар адамдардың әлеуметтік эксклюзиясының тәжірибесі мен қалалық азаматтықты зерттеу жеткіліксіз.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың қалалық азаматтығын бағалау саласы бүгінгі таңда қол жетімді органы құруға бағытталған мемлекеттің назарын аударудың жаңа түрі.

Бұл мақаланың орталық концепциялары қалалық қоғам және мүгедектік болып табылады. Мүгедектігі бар адамдар кейде «бөтен» адамдар болып қабылданады, ал олардың әлеуметтік әлемі көбінесе мобильділік мүмкіндіктеріне байланысты. Мүгедектікті анықтау бүгінгі күні БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясында жазылған үлгіге қарай халықтың физикалық және әлеуметтік мобильділігін шектейтін, мүгедектігін құрайтын қалалық кеңістіктің кедергілерімен өзара әрекеттесудің нәтижесі деп түсініледі. Жиырма жылдық тәжірибе (1995 жылы Мүгедектер туралы Федералдық заңның қабылдануынан бастап) қол жетімді ортаны қалыптастырудағы отандық тәжірибе іске асырылған жоспардың жетістіктері мен мәселелерін көрсетуге мұқтаж. Осыған байланысты, мүгедектігі бар азаматтардың қалалық азаматтығын және мобильділігін арттырудың өзектілігі артып келеді, мүгедектердің пікірлері мен бағалауларын зерттеп, қолжетімділікке жеткізілген әлеуметтік саясаттың әлеуметтік әсерін бағалау қажет.

Біздің зерттеулеріміздің нәтижелеріне сүйене отырып, мүгедектердің жағдайына байланысты қаланың бейнесін алуға тырысамыз. Қалалық аймақта әртүрлі физикалық сипаттамалары бар адамдардың мүдделері қаншалықты ескеріледі және мүгедектер үшін қолайлы ма?

1.1 Зерттеу әдістері

Нижний Новгород, Саратов, Казань қалаларындағы мобильді топтар арасында жүргізілген сауалнама әдісі мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін қалалық инфрақұрылымға қолжетімділік дәрежесі туралы мәліметтер алынды, прогрессивті немесе деструктивті өзгерістер туралы идеялар анықталды. Барлығы 616 адам зерттелді (шамамен пропорционалды, яғни әрбір қалада 200 адам болды), деректердің басым бөлігі 2013 жылы алынды, 2015 жылы басқа да отандық зерттеушілердің нәтижелерімен деректерді түпкілікті өңдеу және салыстыру жүргізілді. Сауалнамаға қатысқан респонденттер мүгедектікке ие, бірақ өздігінен қозғала алады және олардың қозғалуына кедергі келтіретін негізгі себептердің арасында аурулардың жиынтығы (25%), тірек-қимыл аппаратының бұзылуы (19,32%), жасқа байланысты өзгерістер (19,16%), көз ауруларының басқа себептері, жарақаттардың салдарлары, мүгедектіктің басқа себептері. Казань мен Саратов Ресей Федерациясы субъектілерінің деңгейінде қол жетімді ортаны қалыптастыруды сынау үшін алғашқы пилоттық аймақтардың бірі болып табылатын қалалар ретінде іріктелді, Новгород осы жағдайды қатысушылардың және пилоттық жобаға қатысушылары арасында қалалар арасындағы қолжетімділікті салыстыру үлгісімен ұсынылды. Сонымен қатар зерттеуге арналған мегаполистерді іріктеу үлкен урбандалған аймақтардың жіктелуі және олардың әкімшілік

белгілері негізінде жасалды: астаналар; федералдық округ орталықтары; миллион халқы бар қалалар; халық саны миллионнан асатын ірі қалалар. Біздің үлгідегі Татарстанның астанасы Казань (миллионнан астам халқы бар қала), Нижний Новгород – Приволжск федералдық округінің (халық саны миллионнан астам) әкімшілік орталығы, Саратов – миллионнан аз халық саны бар үлкен қала. Пилоттық аймақтарды іріктеудің екінші, бірақ маңызды критерийі өңірлік өкілдер мен қоғамдық ұйымдардың кең ауқымымен тиімді ынтымақтастық тәжірибесі болды. Қолжетімділік жағдайында қаланың бейнесін алу үшін қала мүгедектігі бар адамға салынатын жағдай мен шектеулерді, қаланың қандай мүмкіндіктері бар екенін және адамдардың қажеттіліктерін толығымен бұзатын қандай жағдайлар екенін анықтау маңызды.

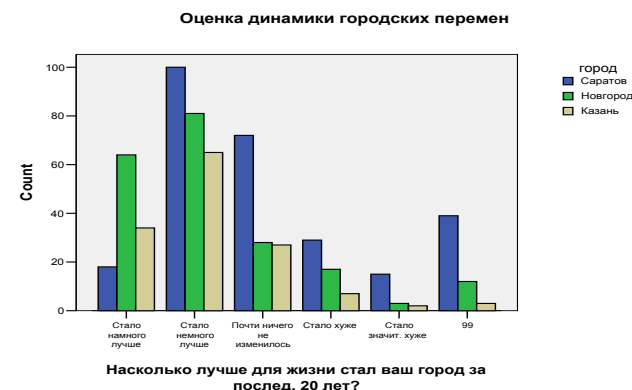
Барлық қалаларда мүгедектіктің, жасының, материалдық жағдайының санатына және сипатына қарамастан, мүгедектер үшін қалалық жайлылық деңгейін үш балдан жоғары бағалау сирек кездеседі, сондықтан қолжетімділік ахуалы оң үрдіске ие болса да, «Қолжетімді қоршаған орта» мемлекеттік бағдарламасының аясында айтарлықтай жақсармаған. Қаланың архитектурасында мүгедектердің мүдделерін қаншалықты назарға алатындығын анықтайтын зерттеу сұрақтары бойынша жауаптар көрсеткендей, Саратовта теріс жауаптар оң нәтижеден 6 есе жоғары, Казаньда – 1,5 есе, Нижний Новгородта теріс жауаптар оң жауапқа қарағанда азырақ болды. Қаланың қолжетімділік шкаласы бойынша төмен бағалар әрдайым әлеуметтік коммуникациялар саласында төзімсіздік пен эксклюзия туралы мәлімдемелермен тығыз байланысты, бұл қала архитектуралық кедергілермен толтырылған, мегаполис кеңістігі арқылы қалыптасқан әлеуметтік шіркеуді көбейту мен тереңдету факторы болып табылады деген пікірді растайды. Мүгедектігі бар азаматтардың қалалық азаматтығы саласындағы өзгерістердің жағымды аспектісі «Қолжетімді қоршаған орта» федералдық мақсатты бағдарламасын жүзеге асыру фактісі болып табылады, мұнда мүгедектік адамның кедергілеріне байланысты қоршаған ортаға сыртқы әсер етуімен байланысты жойылуының нәтижесі болып табылады. Біздің зерттеулерімізде соңғы 20 жылда қалалар өмір сүру үшін ыңғайлы болғанына сенген респонденттердің үлесі шамалы болса да, бірақ ештеңе өзгерген жоқ деген пікірлердің басымдылығы да бар.

Кесте 1 – Өзгерістерді бағалау

СОҢҒЫ 20 ЖЫЛДА СІЗДІҢ ҚАЛАҢЫЗ ӨМІР СҮРУ ҮШІН ҚАНШАЛЫҚТЫ ҚОЛАЙЛЫ БОЛДЫ?	%
Әлдеқайда жақсы және ыңғайлы болды	6,5
Біраз жақсырақ болды	37,3
Ештеңе өзгермеді	27,3
Нашарлады	11,2
Бұрынғыға қарағанда әлдеқайда нашарлады	5
Жауап беруге қиналамын	12,7

Өзгерістерді оң бағалайтындар арасында Нижний Новгород, сондай-ақ нашарлағанын байқағандар арасында Саратовтықтар бар. Саратов өткен жылы индустриалды қала мәртебесіне ие болған және бүгінгі күннің өзінде бұл инфрақұрылымға және азаматтардың өмір сүру сапасына ыңғайсыздықпен күресуде белгілі бір қиындықтарға тап болды. Қаланы дамытудағы қаржы салымдарының көлемі бір миллион адамның мәртебесі бар қалалар мен әкімшілік аумақтың астанасы бар қаржы ағындарынан ерекшеленеді. Саратов тұрғындары соңғы жылдары көлік қозғалысы нашарлағанын атап көрсетеді. Саратов тұрғындарының жартысынан көбі (64,4 %) қаладағы қауіпсіздік жағдайын қанағаттанарлықсыз деп санайды. Қолжетімділікті құру бойынша мақсатты шараларды жүзеге асыру «Қолжетімді қоршаған орта» мемлекеттік бағдарламасының қатысушысы бола отырып, қаланың бірінші болып саналатындығына қарамастан, мерзімінен бұрын тиімді болатындығы туралы қорытынды жасауға болады. Бағдарлама шеңберінде пандустар мен қолжетімділік пайда болды, бірақ жалпы алғанда, бұл қалалық ортаның жайлылық деңгейіне әсер еткен жоқ, себебі жаяу жүргіншілер мен көлік инфрақұрылымы ұзақ уақыт бойы тоқтап қалды және ахуалды «Қолжетімді қоршаған орта» бағдарламасының ресурстарымен жағдайды өзгерту қиынға соқты.

Диаграмма 1 – Өзгерістерді бағалау

Ресейдің мегаполистерінің зерттелінген көрсеткіштерімен қатар, 2015 жылы мүгедектігі бар адамдардың өмір сүру сапасы бойынша ең жақсы және ең нашар аймақтары анықталған болатын. Ресейдің еріктілер одағымен бірлесе отырып, қалаларының қолжетімділік рейтингі пайда болды. Ресейдің 18 өңірінде ғана қала инфрақұрылымы мүгедектердің негізгі қажеттіліктерін ескереді [2, Ресейде пайда болды Ұлттық рейтингі қол жетімділігін қалалық орта]. Алғашқы бес көшбасшы: Мәскеу, Краснодар өлкесі, Татарстан Республикасы, Шешенстан Республикасы және Белгород облысы. Нижегород облысы 15-ші орынға ие, Саратов 64, біздің зерттеуімізде алынған деректермен (Казань, Нижний Новгород, Саратов) сәйкес келеді.

Егжей-тегжейлі талдау үшін қалалық мекемелердің қолжетімділік деңгейі туралы оң жауаптардың сегменті қарастырылды. Әр түрлі бейіндегі ұйымдар диаграммада көрсетілген сандар бойынша өздерінің белгілерін алған «толықтай қол жетімді» деген мәлімдеме талданды.

Диаграмма 2 – Қалалық объектілердің қол жетімділік дәрежесі (616 адамнан 71 респондент «толық қол жетімді» бағалауын таңдады)

2 Нәтижелерді талдау

Ресейлік мегаполистерде құрылысы кең көлемде жүріп жатырған сауда орталықтары көшбасшылық орын алып тұрғаны анықталды. Қазіргі заманғы сауда кешені, әдетте, басынан құрастырылған және бастапқыда әмбебап дизайнның халықаралық стандарттарына сәйкес келетін кең ауқымды қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Әлеуметтік қызметтер мен діни мекемелер салыстырмалы түрде қолжетімді, мемлекеттік, медициналық және білім беру мекемелері аутсайдер болып келеді. Қаланың азаматтық мүмкіндіктері мен қаланың инфрақұрылымын пайдалануда тәуелсіз қолдану туралы ойланып, көбінесе үш қаланың респонденттері заманауи оналту қондырғыларын (соның ішінде жеке көліктерді), қоғамдық көлікті жетілдірудің маңыздылығын, қалалық ортаны, көшелерді және жұртшылық ортаны сапалы өзгерту қажеттілігін айтты. Респонденттердің 45,2 %-ы қала маңайында көбірек жүретінін, 30 %-ы өздері үшін жаңа бағыттарды тауып, өздерін тәуелсіз сезінгілері келетінін жеткізді. Алынған деректер IV Мәскеу қалалық форумы аясында ұсынылған Бүкілресейлік зерттеулердің нәтижелеріне қайшы келмейді. Урбанистика жоғары мектебімен орындалған «Қала тұрғыны үшін күрес: адами әлеует және қалалық орта» зерттеуі ресейлік қалалардың адами әлеуетін бағалауды қамтиды [1, 40 б.]. Жетекші қалалардың бірінші қабатында адам потенциалы индексын есептеу кезінде Казань ЖМК (5,427), ал Саратов пен Нижний Новгород ЖМК 5,160 және 4,932 мәндеріне ие болған алғашқы ондықта тұрды. Алайда, табыс деңгейі, жұмыспен қамту және білім беру көрсеткіштері бойынша респонденттер жоғарыда аталған сауалнамаға қатысқан азаматтардың санатына жатады,

осы топтың басты ерекшелігі - бұл пассивтілік. Бұл когорттың өкілдерінің табыстары төмен: олардың жартысынан көбі 25 мың рубльге дейін, 27 % – бір адамға айына 25 мыңнан 50 мың рубльге дейін [1, 41 б.]. Зерттеудің авторлары дағдарыс өмірінің стратегиясын жүзеге асыратын адамдар пәтер, жұмыспен шектеледі. Мүгедектігі бар адамдардан тұратын таңдау азаматтардың осы санатқа жататынын дәлелдейді, іс жүзінде өз пәтерінен шықпайды, ең төменгі табысы бар, көбінесе жұмыс істемейді және күнкөрісі қиын.

Адам әлеуетінің индексі туралы есептің авторларының қорытындыларын толықтыратын болсақ, мүгедектердің қалалық азаматтығы мәртебесі қалалық инфрақұрылымның сапасын жақсарту, қол жетімділік материалдық жағдайға әсер етуі мүмкін, сондай-ақ қоршаған адамдарға және әлеуметтік мекемелерге сенімнің артылуына әкеледі. Қазіргі жағдайда мүгедектігі бар респонденттердің үштен бірінің ойынша, қала салауатты, еңбекке жарамды адамдарға тиесілі, ал өздері қалада қолайсыздықты, алаңдаушылықты, қорқынышты сезінетініне сенімді. Респонденттердің 64 %-ы үш қала бойынша өз ойын жеткізгенде, олар өз жоспарларынан қалалардағы кедергілерге, қолайсыздыққа байланысты бас тартқанын айтты. Барлық қаладағы кедергілерден қорқуына байланысты респонденттердің 30,2 %-ы үйлерінен жиі шығады; Респонденттердің 25,4 %-ы достар мен таныстарымен байланыс пен қарым-қатынасты қысқартқан; кейбіреулері (12,8 %) өздерінің өмірлік стратегияларын жаһандық өзгертуге, жоғары білім алудан бас тартуға, мамандық алуға, жұмыс орындарын өзгертуге, мүгедектік тобын растау үшін ресми медициналық тексеруден бас тартуға мәжбүр болған.

Қалалық инфрақұрылымның сапасы қаланың өмір сүруіне жарамдылығын бағалауды айқындайды және адамның қажеттіліктері пирамидасының шеңберінде көрінеді. Біздің зерттеуіміздің негізіне сүйенетін болсақ, ең бастысы – өзін-өзі қамтамасыз етудің қолжетімділігін, қауіпсіздікті, денсаулықты сақтауға мүмкіндік беретін жағдайларды қамтуы тиіс. Мақсаттардың келесі деңгейі экономикалық тұрғыдан тәуелсіз болуына және отбасылық рөлдерді атқаруға қабілетті жағдайлардан тұрады. Өзін-өзі ақпараттандырудың қажеттілігі, соның ішінде коммуникацияның, өзін-өзі дамытудың, қалалық инфрақұрылымның қолжетімділігімен қамтамасыз ету – мүгедектігі бар адамның психологиялық және эстетикалық әл-ауқатын сезінуге мүмкіндік береді. Мүгедектерге сауалнама бойынша сұхбат жүргізілді, қозғалыс кезінде өзін-өзі қамтамасыз ету мен қауіпсіздіктің қолжетімділігін ғана емес, сондай-ақ қалалық ортаны әлеуметтік көңіл-күйге және күнделікті рөлдерде (отбасылық, кәсіптік, азаматтық) мәртебеге әсерін

бағалауға мүмкіндік берілді. Қалалық ортаға қатысты сұрақтарға жауаптарды талдағаннан кейін, қажеттіліктерді қарау кезінде қалалық кеңістікті талдаудың бес деңгейін: 1 – өмірлік қажеттіліктерге, өмірге және денсаулыққа қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қоршаған орта; 2 – өз денсаулығын сақтауға, өз әл-ауқаты мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған қоршаған орта; 3 – әлеуметтік қызмет үшін қоршаған орта; 4 – өз мүдделерін дамыту және қанағаттандыру үшін қоршаған орта; 5 м мәдени өмірдің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қоршаған орта, эстетика, қоғамның дамуына қатысу. Азық-түлікке, қауіпсіздікті және денсаулық сақтауға қол жеткізудегі негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыруды сипаттайтын жағдайды бағалау кезінде, 64,4% жағдайларда бес баллдық шкала бойынша респонденттер бағалаудың қанағаттанарлық жауабын таңдағаны анықталды. Казань, Саратов, Нижний Новгород қалаларындағы респонденттердің үштен бірі қаланың әлеуметтік белсенділігі, еркін қозғалысы, қаланың мәдени және қоғамдық іс-шараларына бару жағдайында ең төменгі рейтингісін берді. Мүмкіндіктері шектеулі адамдарға өз пәтерінде, үйде, аулада жүру ең оңай жол деп есептеді. Тұрғын үй ауданында, тұтастай алғанда қалада тұру қиынға соққан. Сырттан біреудің көмектерінсіз алыс қашықтықтарға бару керек болса, мүгедектігі бар адамдарда алаңдаушылығының динамикасы байқалады. Адамдар сапарға баратын жерлерде пандустың немесе дәретхананың бар-жоғын біліп алып қана алдын-ала сапарларын жоспарлау қажет болған. Жалпы, инфрақұрылым мен қалалық кеңістікті ұйымдастырудың қаншалықты ыңғайлы екендігі туралы пікірталастар жүргізілді, респонденттердің көбісі қаланы бес баллдық шкала екі және үш шкала деңгейінде бағалады. Нәтижелер қоршаған ортаның негізгі қажеттіліктерімен байланысты аудандары мен құрамдас бөліктері әлеуметтік даму, іскерлік және мәдени іс-әрекеттер үшін қоршаған ортаның құрамдас бөліктеріне қарағанда жоғары көрсеткіштерге ие екендігін көрсетті, бұл дамудың ресурстары ретінде шектеулі адамдардың өмірлік белсенділігінің жағдайын сипаттайды. Мүгедектігі бар адамдардың ішіндегі ең жақсы мүмкіндігі өзіне-өзі қызмет ету қабілетін бағалайды, үй шаруасымен айналысады, туыстарымен және достарымен қарым-қатынас жасайды, еңбек жағдайында, бос уақытында, туристік салада өз мүмкіндіктерін іске асыру мүмкіндігімен нашар, барлық респонденттер дербес әрекет ете алмайды және көмек сұрауға тиіс. Адамдар өздерінің күнделікті, қарапайым қажеттіліктерін жақсы қанағаттандыру үшін бейімдеді, бірақ жоғары қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін аз ресурстар мен мүмкіндіктер бар. Білім беру, спорт және демалыс құрылымында респонденттерді тартудың бағалары ең төмен болды.

Көптеген респонденттер өздерінің отбасыларына көмек сұрауға мәжбүр болған жағдайда ыңғайсыздықты сезінетінін (олар 68,5 %-ды құрады) айтты, ал олардың туыстары өтініштеріне қарсы келмей орындайтынын жеткізді. Мүгедектігі бар адамдардың 61,9 %-ы өз-өздеріне қарай алмаса, туысқандарының оларға деген көзқарастары нашарламайтынын айтты, дегенмен 14,6 %-ы ренжу мен агрессияның пайда болуынан қорқады, ал 23,5 %-ы жауап беруге киналды.

Дегенмен, үш қала бойынша бөтен адамдардың респонденттерге қатысты қарым-қатынасы туралы айтқанда, олар нақты бағаламады (біреу жақсы, біреуі жаман). 21,4%-ы көбінесе олардың қажеттіліктері бойынша бөтен адамдар ескермегенін, елемегенін айтты. Мұндай жауаптар халқы көп қалаларда анықталды. Қала маңындағы қалашық пен әлеуметтік қашықтықтардың мөлшері қала тұрғындарының санының ұлғаюымен және оның әртүрлілігімен ерекшеленеді.

Кесте 2 – Қала тұрғындарының мүгедектерге қарым-қатынасы

Қала	Құрметтейді, көмектеседі, қамқор болады	Нақты айту қиын (біреу жақсырақ, біреуі нашарлау)	Жиі қысым көрсетеді	Жауап беруге киналамын
Саратов	11,1	69,2 %	12 %	7,7
Новгород	13,6 %	60,9 %	24 %	1,5 %
Казань	10,1 %	52,1 %	34 %	3,8

Азаматтық ынтымақтастықты дамыту, әлеуметтік қашықтықты азайту және кемсітушілікті азайту қоршаған ортаны және инфрақұрылымды ерекше мәртебеге ие адамға қамтамасыз ететін мүмкіндіктерге ие.

Зерттеуге қатысқан төменгі мобильділікке ие азаматтар қаладағы тәуелсіз қозғалыс, өзінің тұтастығы мен пайдалылығын сезіну үшін қажетті екенін көрсетті, бірақ кейде қол жетімділік бағдарламасының бөлігі ретінде құрылған инфрақұрылым объектілері кері әсерге ие. Мәселен, мүгедектігі бар адамдар үшін қол жетімді жолдар жасалады, алайда пандусқа бару жолында үлкен люк алынбайды, көтергіш мемлекеттік мекеменің кіреберісінде орнатылады, бірақ оны арнайы адамсыз пайдалану мүмкін емес; Осылайша, қолжетімділік элементтері іс жүзінде «стигмата» объектісі болып табылады, ол, өкінішке орай, қол жетімділікті құру бойынша жобаларды іске асыру шеңберінде көрінеді, бірақ қолжетімділік пен қарапайым жалпы мағынаны толықтай қанағаттандырмайды.

Қолда бар эмпирикалық көрсеткіштерді талдай отырып, біз әрбір адам үшін ыңғайлы және мүгедектерге арналған қалалық кеңістіктің қалыптасу тұжырымдамалық логикасы туралы айтамыз. Бүгінгі таңда үш тұжырымдама адам құқықтары қағидаттарына жауап беретін әлеуметтік бағдарланған, сапалы қалалық ортаны қалыптастыру міндетіне байланысты туындаған өнім болды және маңызды айырмашылықты - қол жетімді (кедергісіз) орта, әмбебап дизайн және инклюзивті дизайнды түсіну қажет. Ресей заңнамасында қолжетімділікті қамтамасыз етуді құқықтық реттеудің негізін анықтайтын ережелер «Ресей Федерациясында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Федералдық заңның 14,15-бабында көзделген. Әмбебап дизайн тұжырымдамасы сәулет өнеріндегі функционалдық мағына мен рационализмге сәйкес қалыптасты. Мүгедектерге арналған дизайн бастапқыда инженерлердің тар шеңберлерінде дами бастады. Инклюзивтік дизайн жасанды ортаға негізделген «сараптаманы» сынайды, тұтынушылармен, яғни азаматтар мен олардың пайдаланушылары жасаған қарым-қатынастарды қайтадан қарастыратын, дизайн стратегияларын әзірлеуге және ынталандыруға шақырады. Инклюзивті және әмбебап дизайн айырмашылыққа қарағанда жалпы көп, бірақ әмбебап дизайн категориясы қолданбалы мәселелерді талқылағанда қолдануға болады, себебі әмбебап дизайн принциптері қоршаған ортаны өзгерту техникалық және жобалық шешімдерді әзірлеу және енгізу болып табылады деп есептейді. Инклюзивті дизайн адамдардың қажеттіліктеріне техникалық жауап беруден әлдеқайда көп немесе функционалдық ерекшеліктері бар адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолданыстағы қалалық жоспарлау шешімдерін нақтылауды қамтиды. Р. Имри мен П. Гульдің жобалауға ену тұжырымдамасын жақтаушылар «техникалық құралдардың мүгедектердің өмірін елеулі түрде өзгерте алатындығына ешқандай себеп жоқ» [Imrie R., Hall P. Inclusive design... 2001:19]. Инклюзивтік дизайн тұжырымдамасы байланысты классикалық әлеуметтік теорияларды ең алдымен қоғамның әділетсіз диспансерлері мен адам қызметінің нормаларын сынға алған неомарксисттік социологиямен таныстырады. Инклюзивті дизайн адам дамуы мен картаюдың әлеуметтік-психологиялық теорияларына қызығушылық танытып, адам құқықтары тұжырымдамасына негізделген, оның проблемалық саласына, гендерлік мәселелерге, мәдениетке, азаматтыққа және тұрақты даму мәселелеріне қатысты.

Кесте 3 – Инклюзивті дизайн моделін, қол жетімді ортаны, әмбебап жобалаудың негізгі позициялары

Ұқсастықтың / айырмашылықтардың негізгі позициялары	Қолжетімді орта	Әмбебап дизайн	Инклюзивті дизайн
Мәселе	Халықтың іс-қимылы шектеулі санаттағы адамдары қалалық объектілер мен қызметтердің қолжетімсіздігіне байланысты қиындықты көруде	Қалалар белгілі бір физикалық жетілу үшін құрастырылған	Адамдардың үлкен топтары үнемі әлеуметтік және институциялық қысымшылық түрлерін сезінеді.
Анықтамасы	қолжетімділік ғимараттың, үй-жайдың, қызмет көрсетудің орны болып табылады, ол бір жерге оңай жетуге және қызметті пайдалануға мүмкіндік береді.	дизайнның әмбебаптығы - объектілердің, қондырғылардың, бағдарламалар мен қызметтердің барлық адамдарының арнайы бейімделмей қолдануға жарамдылығының ең жоғары дәрежесі.	инклюзивті дизайн - әлеуметтік маңызды мақсаттарға қол жеткізу үшін негіздеме (тұрақты даму, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету, халықтың өмір сүру сапасын арттыру, қауіпсіздік)
Іске асыру стратегиялары, негіздемеік тұжырымдама	Қарапайым ортаны толық жабдықтау. Әлеуметтік саясаттың міндеттеріне негізделеді. Компенсаторлық тәсілді жиі қолданады	Эргономикаға және адамның функционалдық ерекшеліктерін зерттеуге негізделген, пайдалануда жайлылықты арттыру үшін техникалық және дизайнерлік шешімдерді іздеу	Көптеген ерекше қажеттіліктерді ескерді, қажетсіз кедергілер мен эксклюзияны жоюға тырысады. Мүгедектік мәселесіне емес, өмірдің барлық деңгейі мен сапасына тең міндеттерге негізделеді. Инклюзивті тәсілдің мәні-олар үшін емес, адамдармен жұмыс істеу, пайда табу емес, жобалау және құрылыс процестерінде пайдаланушылардың бастапқы маңыздылығын болжайды.

Ұсынылған логикада қала аумақтарын құрастыру мәселесі және эмпирикалық анықталған қалалардың жайлылық деңгейінің жоғары бағалануы жаңа ракурсқа ие болады. Инклюзивті тәсіл әмбебап дизайн қағидаттарын одан әрі дамыту ретінде қолжетімділікті іске асыру мақсаты мен стратегиясын нақты түсінуді көрсетеді, ал мүгедектер үшін ортаны толық жабдықтау ретінде қолжетімділікті түсінуге байланысты ойлау моделі қалаған перспективалардың көрінісін айтарлықтай тарылтады. Мүмкін, қол жетімділікті бір жақты түсіну, дизайндағы инклюзивтілік логикасының әлсіздігі мүгедектігі бар қалалықтар жоғары емес, қалған қалалықтар қол жетімділік бойынша құрылған өтемдік жобаларда мүгедектерді құрметтеуге және инклюзияға сигнал емес, ал «стигмат» объектісін көріп отырған нәтижелерге алып келді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, қала тұрғындарының ыңғайлылығы, жайлылығы мен ынтымақтастығы үшін қалалық ортаны қалыптастыруға ұмтылатын инклюзивті дизайн тұжырымдамасы маңызды когнитивті және практикалық мәнге ие болады. Зерттеу нәтижелерімен ұсынылған мүгедектігі бар адамдардың қалалық азаматтығының бейнесі қала құқығына ие маңызды проблемалардың бар-жоғына сендіреді, қалалық инфрақұрылымның өмірлік маңызды объектілерінің қол жетімділік дәрежесін көрсетеді. Қалыптасқан жағдайдың айқын себебі ресейлік әлеуметтік-саяси және когнитивті алаңда инклюзивті дизайн логикасының болмауы болып табылады, ал қол жетімділік мүгедектер үшін, әсіресе тірек-қимыл аппараты бұзылған адамдар үшін ортаны толық жабдықтау ретінде түсіндіріледі және менталдық мүгедектігі бар адамдардың қажеттіліктері ешқашан ескерілмейді. Мегполистің әкімшілік немесе мәдени астанасының мәртебесі қала азаматтығының сипаттамаларының жақсаруына әсер етеді, алайда сауатты басқару және урбанизацияланған аумақты дамытудың тиімді мастер-жоспары болған жағдайда ірі емес қалалар да жайлы және кедергісіз болады. Қазан осы мағынада жақсы болды, керісінше, Саратов қаласында жағдайы төмен. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың қалаға құқығы бүгінде қалалық даму субъектілерінің қол жетімділік саласындағы іс-әрекетін бағалайтын қуатты команда болып табылатын Мүгедектердің қоғамдық ұйымдарының белсенділігінен көрінеді. Қалалардағы қол жетімділікке байланысты жағдайды сынау көбінесе олардың сөз сөйлеулерінде естіледі және «галочки үшін» қол жетімділікті және қолайлы есептілікті жасау жөніндегі шараларды формальды, сауатсыз, немқұрайлы орындаумен байланысты.

Ресейлік қалалардың жайлылығы-бүгінгі күні қатардағы қалалықтарды да, кәсіби қоғамдастықтардың сарапшыларын да толғандыратын мәселе. Қазіргі уақытта қалалар эволюциясының негізгі драйвері – өмір сүру ыңғайлылығы деп атайды. Қалаларды дамыту логикасында инклюзивті дизайн алатын қуатты междисциплинарную базасын расталады әзірлеу қажеттігіне жаңа кодтар урбанизма жеке қажеттіліктерін ескере отырып, қала тұрғындарының мағынасында өмір сүру сапасын арттыру. Жүргізілген зерттеу мегполис пен мүгедектігі бар адамдардың қалалық азаматтығын пәнаралық контексте: қаланың сәулет өнері, қала өмірінің феноменологиясы, мүгедектік социологиясы сияқты одан әрі зерттеуді белгілеуге мүмкіндік берді. Мұндай тәсіл бір жағынан медициналық сараптамалық білім аймағынан мүгедектік проблематикасын бұзады, екінші жағынан инклюзия алаңында ресейлік мегполистерді дамытудың қолайлы перспективалары

үшін тұрғындардың қажеттіліктері мен әлеуметтік әлемдерін терең және егжей-тегжейлі қарауға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Борьба за горожанина: человеческий потенциал и городская среда. Подготовлено для IV Московского урбанистического форума. Исследование выполнено Высшей школой урбанистики Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики» совместно с компанией «Новая земля» Научный руководитель: Александр Высоковский, 2015

2 В России появился Национальный рейтинг доступности городской среды. [Электронды ресурс]. – URL: <http://sprintnews.ru/a/93227> (дата обращения: 8.04.2019)

3 Imrie, R., Hall, P. Inclusive design : designing and developing accessible Environments. L.: Spon, 2001.

4 Soja, E. Seeking Spatial Justice. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2010.

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

С. А. Узакова¹, Ж. А. Калиева²

Социально-урбанистическое благополучие инвалидности

¹ЧУ НИИ «Транс»,

г. Уральск, 090000, Республика Казахстан;

²Западно-Казахстанский государственный университет имени М. Утемисова,

г. Уральск, 090000, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 18.05.20.

S. A. Uzakova¹, Zh. A. Kalieva²

Socio-urban well-being of disability

¹CHU NII «TRANS»,

Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan;

²M. Utemisov West Kazakhstan State University,

Uralsk, 090000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 18.05.20.

В статье авторами анализируются проблемы социального неравенства, материализованного в объектах городского

пространства. Конструирование барьеров мобильности горожан с инвалидностью рассмотрено в новой рамке сравнения дискурсов доступности среды, универсального дизайна и инклюзивного подхода в инвайронментальных практиках. Представлены данные социологического исследования городского гражданства инвалидов, их право на город рассмотрено в русле социального знания и архитектурных практик. Работа опирается на классические социологические теории, данные независимых экспертиз о качестве городского пространства, обзор профильных периодических изданий и докладов, подготовленных в рамках урбанистических форумов. Результаты исследования подчеркивают конструктивное начало инклюзивного дизайна, его роль в переустройстве городского порядка, преодолении социальной дискриминации и эксклюзии. Статья посвящена социологическому осмыслению взаимосвязей архитектуры, социальной политики и проблем инвалидности.

The article presents the result of the study in urban citizenship of disabled people. The access to the city for people with limited mobility is considered in line with the social knowledge and architectural practices. This work takes into consideration classical sociological theories; order to summaries relation data of the independent expertise in relation to city quality; relevant periodicals and reports developed in the framework of urban forums. The study demonstrates the importance of creating accessibility, and emphasizes their role in the reconstruction of urban design with the aim of studying and decreasing social exclusion. Conclusions indicate that creating an accessible, barrier-free environment may be helpful in achieving better social integration, overcoming discrimination and social exclusion.

ГРНТИ 86.21

С. Т. Шорманов

аға ғылыми қызметкер, Еңбек жағдайларын зерттеу зертханасы, «Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУЫР, ЗИЯНДЫ ЖӘНЕ (НЕМЕСЕ) ҚАУІПТІ ЕҢБЕК ЖАҒДАЙЛАРЫ ҮШІН ЖЕҢІЛДІКТЕР МЕН ӨТЕМАҚЫЛАР БЕРУДІҢ ЖАҢА ТӘСІЛДЕРІ ТУРАЛЫ

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы ұйымдарының ауыр, зиянды және (немесе) қауіпті еңбек жағдайлары үшін жеңілдіктер мен өтемақылар берудің тізімдік тәсілінен өндірістік объектілерді аттестаттау нәтижелерімен расталған нақты еңбек жағдайлары үшін жеңілдіктер мен өтемақылар беруге көшу қажеттігі туралы айтылады.

«Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК Қазақстан Республикасы Үкіметінің тапсырмасы бойынша «Ауыр жұмыстарда, еңбек жағдайлары зиянды және (немесе) қауіпті жұмыстарда жұмыс істеген кезде жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығын және жыл сайынғы ақылы қосымша еңбек демалысын беру тәртібін жетілдіру» тақырыбында зерттеу жүргізді және жеңілдіктер мен өтемақыларды тағайындау тәсілдерін өзгерту жөнінде ұсыныстар тұжырымдады.

Кілтті сөздер: ауыр, зиянды және (немесе) қауіпті еңбек жағдайлары, жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығы, жыл сайынғы ақылы қосымша еңбек демалысы, зиянды өндірістік факторлар, жеңілдіктер мен өтемақылар беру.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасында азаматтардың Конституцияда көзделген қауіпсіз және салауатты еңбек жағдайларына құқықтары іске асырылады.

Республикадағы еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау бірқатар заңнамалық және нормативтік құқықтық актілермен реттеледі, олардың

негізгісі 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашада қабылданған Еңбек кодексі (бұдан әрі – Еңбек кодексі) болып табылады [1].

Қолданыстағы Еңбек кодексі ЭБДҰ кіретін елдердің стандарттарына сәйкес келетін жұмыс берушілер мен жұмыскерлер мүдделерінің теңгеріміне негізделген еңбек қатынастарының жаңа моделіне негізделеді. Оның қабылдануы қазіргі экономикалық жағдайларда елдегі еңбек қатынастарын реформалаудың жаңа кезеңі болып табылады.

Еңбек кодексін іске асыру мақсатында еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау саласында 15 нормативтік құқықтық актілер қабылданды, соның ішінде Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 28 желтоқсандағы № 1053 бұйрығымен «Жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығына, жыл сайынғы ақылы қосымша еңбек демалысына және еңбекақының жоғары мөлшеріне құқық беретін өндірістердің, цехтардың, кәсіптер мен лауазымдардың тізімі, ауыр жұмыстардың, еңбек жағдайлары зиянды (немесе) қауіпті жұмыстардың тізбесі» (бұдан әрі – Тізім), сондай-ақ оларды беру тәртібі қағидалары бекітілген [2].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Еңбек кодексінің 69-бабының 2-тармағына сәйкес, ауыр жұмыстарда, еңбек жағдайлары зиянды және (немесе) қауіпті жұмыстарда істейтін жұмыскерлер үшін өндірістердің, цехтардың, кәсіптер мен лауазымдардың тізіміне, ауыр жұмыстардың, еңбек жағдайлары зиянды және (немесе) қауіпті жұмыстардың тізбесіне сәйкес аптасына 36 сағаттан аспайтын жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығы белгіленген.

Осы тармақта белгіленген жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығы ауыр, зиянды және (немесе) қауіпті жағдайлардағы еңбегі өндірістік объектілерді еңбек жағдайлары бойынша аттестаттау нәтижелерімен расталған жұмыскерлерге қолданылатыны аталған.

Жұмыс уақытының ұзақтығын қысқарту зиянды өндірістік факторлардың әсерін азайтуға бағытталған, олармен байланысты азайту «уақытты қорғау» арқылы деп атауға болады. Қысқартылған жұмыс уақытының қосымша еңбек демалысынан айырмашылығы, ол қолданылып отырған өтемақы шарасы емес, бұл профилактикалық іс-шараға жатады. Жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығы – аптасына 36 сағаттан аспауы керек, бұл жеңілдіктерді беру үшін өндірістік объектілердің жұмыс орындарын еңбек жағдайлары бойынша аттестаттау нәтижелері зиянды еңбек жағдайлары (3-ші сыныптың 3 және 4 дәрежелі зияндылығы) және (немесе) қауіпті еңбек

жағдайлары (4-ші сынып қауіптілігі) расталған жұмыскерлерге қолданылуы ұсынылды.

Осы өтемдік кепілдемелерді ұсыну көптеген жылдар бойы еңбек саласындағы уәкілетті орган бекіткен, зиянды және (немесе) қауіпті еңбек жағдайлары бар жұмыстардың тізбесіне, өндірістердің, цехтардың, кәсіптердің және лауазымдардың Тізіміне сәйкес жүзеге асырылды.

Ол кезеңде Тізімде қарастырылған қосымша демалыс күндерінің ұзақтығы 1974 жылы бекітіліп, ал жыл сайынғы негізгі ақылы еңбек демалысы 15 жұмыс күні болған [3].

Бүгінгі таңда жыл сайынғы негізгі еңбек демалысы ұзақтығының кемінде 24 күнтізбелік күнге дейін ұлғаюына қарамастан (азаматтық және мемлекеттік қызметшілер үшін - 30 күнтізбелік күнге) қосымша демалыстардың ұзақтығы өзгерген жоқ.

Экономиканың жекелеген салаларындағы және өндірістің технологиялық процестеріндегі өндіріс құрылымындағы елеулі өзгерістер ескерілмейді, жабдықтарды ауыстыру және модернизациялау, ұжымдық және жеке қорғанудың жаңа әдістері мен құралдарын енгізу, еңбек процестерін басқарудың қашықтық әдістерін дамыту және соның нәтижесінде қол еңбегін пайдалануды азайту.

Еңбек жағдайларының жақсаруы және жұмыскерлердің денсаулығын сақтау жеңілдіктері мен өтемақылардың мөлшерін анықтау кезінде назарға алынбайды және жұмыс берушіге қаржылық жүктеменің төмендеуіне әкелмейді. Жеңілдіктер мен өтемақыларды тағайындауға қолданылатын Тізімдік тәсіл жұмыс берушіні еңбек жағдайларын жақсартуға ынталандырмайды.

Осыған байланысты, «Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК (бұдан әрі – Институт) Қазақстан Республикасы Үкіметінің тапсырмасы бойынша «Ауыр жұмыстарда, еңбек жағдайлары зиянды және (немесе) қауіпті жұмыстарда жұмыс істеген кезде жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығын және жыл сайынғы ақылы қосымша еңбек демалысын беру тәртібін жетілдіру» тақырыбында зерттеу жүргізді және жеңілдіктер мен өтемақыларды тағайындау тәсілдерін өзгерту жөнінде ұсыныстар тұжырымдады.

Тізімдік тәсілден берілетін жеңілдіктер мен өтемақыларды зиянды өндірістік факторлардың әсер ету дәрежесіне қарай саралауға көшу ұсынылды.

Жергілікті жерлерде Институт мамандары дайындаған келесі жобалар қаралды:

– Жыл сайынғы ақы төленетін қосымша еңбек демалысын алуға мүмкіндік беретін зиянды және ауыр еңбек жағдайлары бар өндіріс жұмыс орындарының тізімі (бұдан әрі - Тізім жобасы) және

– Еңбек жағдайлары бойынша өндірістік объектілерді аттестаттау нәтижелеріне байланысты зиянды және қауіпті еңбек жағдайларында жұмыс істейтін жұмысшыларға жыл сайынғы ақы төленетін қосымша еңбек демалысының ұзақтығын анықтау әдістемесі (бұдан әрі – Әдістеме жобасы).

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда аталған тақырып бойынша жаңа Тізім мен Әдістеменің жобалары Ақтөбе, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан, Қызылорда, Павлодар және Оңтүстік Қазақстан облыстарының кәсіпорындары мен ұйымдарының басшылары мен мамандарының, сондай-ақ кәсіподақ қызметкерлерінің қатысуымен талқыланды.

Нормативтік құжаттардың осы жобалары бойынша республиканың түрлі салаларының көптеген өнеркәсіп ұйымдарынан, сондай-ақ Оңтүстік Қазақстан облысының кәсіпкерлер палатасынан және Оңтүстік Қазақстан облысының кәсіподақ орталығы «Аумақтық кәсіподақтар бірлестігінен» оң пікірлер алынды.

Сонымен қатар, жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығын, жыл сайынғы ақылы қосымша еңбек демалысын берудің жаңа ережелерінің жобалары дайындалды.

Жұмыс уақытының қысқаруы, жыл сайынғы ақы төленетін қосымша демалыс берудің жаңа тәсілдерін кеңейту ұсынылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы №414-V Еңбек кодексі (2017 жылғы 13 маусымдағы берілген толықтырулармен және толықтырулармен).

2 «Жұмыс уақытының қысқартылған ұзақтығына, жыл сайынғы ақылы қосымша еңбек демалысына және еңбекақының жоғары мөлшеріне құқық беретін өндірістердің, цехтардың, кәсіптер мен лауазымдардың тізімі, ауыр жұмыстардың, еңбек жағдайлары зиянды (немесе) қауіпті жұмыстардың тізбесі» (Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 28 желтоқсандағы № 1053 бұйрығымен бекітілген).

3 Жұмысына қосымша демалыс және қысқартылған жұмыс уақыты құқығын беретін зиянды еңбек жағдайлары бар өндірістердің, шеберханалардың, кәсіптердің және лауазымдардың тізімі (КСРО

Министрлер Кеңесінің Еңбек және жалақы жөніндегі Мемлекеттік Комитетінің қаулысымен және Бүкілодақтық Кәсіподақтар Орталық Кеңесінің Президиумымен 1974 жылғы 25 қазандағы № 298 / П-22 бекітілген).

Материал 18.05.20 баспаға түсті.

С. Т. Шорманов

О новых способах предоставления льгот и компенсаций за тяжелые, вредные и опасные условия труда в Республике Казахстан

РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан».
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 18.05.20.

S. T. Shormanov

About new ways of giving benefits and compensation for heavy, harmful and dangerous working conditions in the Republic of Kazakhstan

RSE on REM «Republican Research Institute for Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan».
Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 18.05.20.

В данной статье говорится о необходимости перехода организаций Республики Казахстан от списочного способа предоставления льгот и компенсаций за тяжелые, вредные и (или) опасные условия труда к предоставлению льгот и компенсаций за конкретные условия труда, подтвержденные результатами аттестации производственных объектов.

РГП на ПХВ «Республиканский научно-исследовательский институт по охране труда Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан» по поручению Правительства Республики Казахстан провел исследование на тему: «Совершенствование порядка предоставления сокращенной продолжительности рабочего времени и дополнительного оплачиваемого ежегодного трудового отпуска при работе на тяжелых работах, работах с вредными и (или) опасными условиями труда» и разработал предложения по изменению способов назначения льгот и компенсаций.

This article discusses the need for organizations of the Republic of Kazakhstan to move from the list method of providing benefits and compensation for heavy, harmful and (or) hazardous working conditions to providing benefits and compensation for specific working conditions, confirmed by the results of certification of production facilities.

RSE on REM «Republican Research Institute of Labor Protection of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan» on behalf of the Government of the Republic of Kazakhstan conducted a research on «Improvement of the procedure for granting leave» and formulated proposals to change the methods of granting benefits and compensation.

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПГУ ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА
(«ВЕСТНИК ПГУ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА»,
«КРАЕВЕДЕНИЕ»)**

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

*В номер допускается не более одной рукописи от одного автора или в соавторстве.

*Количество соавторов не более 6.

*Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 %

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям в

1 экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**.
Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).

Статья должна содержать:

1 ГРНТИ (Государственный рубрикатор научной технической информации);

2 Инициалы и фамилия (-и) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, см. образец);

3 Ученую степень, ученое звание;

4 Аффiliation (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

5 E-mail;

6 Название статьи должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, заглавными прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, на трех языках: русский, казахский, английский, см. образец);

7 Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском языках (рекомендуемый объем аннотации – не менее 100 слов, прописными буквами, нежирным шрифтом 12 кегль, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

8 Ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на языке публикуемого материала: кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см.). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

9 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

– слово ВВЕДЕНИЕ / КІРІСПЕ / INTRODUCTION (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре см. образец).

Необходимо отразить результаты предшествующих работ ученых, что им удалось, что требует дальнейшего изучения, какие есть альтернативы (если нет предшествующих работ – указать приоритеты или смежные исследования). Освещение библиографии позволит отгородиться от признаков заимствования и присвоения чужих трудов. Любое научное изыскание опирается на предыдущие (смежные) открытия ученых, поэтому обязательно ссылаться на источники, из которых берется информация. Также можно описать методы исследования, процедуры, оборудование, параметры измерения, и т.д. (не более 1 страницы).

– слова ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ / НЕГІЗГІ БӨЛІМ / MAIN PART (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Это отражение процесса исследования или последовательность рассуждений, в результате которых получены теоретические выводы. В научно-практической статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. При необходимости можно изложить данные об опытах с отрицательным результатом. Затраченные усилия исключают проведение аналогичных испытаний в дальнейшем и сокращают путь для следующих ученых. Следует описать все виды и количество отрицательных

результатов, условия их получения и методы его устранения при необходимости. Проводимые исследования предоставляются в наглядной форме, не только экспериментальные, но и теоретические. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и т.п. Формулы, уравнения, рисунки, фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки (не более 10 страниц).

– слово ВЫВОДЫ / ҚОРЫТЫНДЫ / CONCLUSION (нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Собираются тезисы основных достижений проведенного исследования. Они могут быть представлены как в письменной форме, так и в виде таблиц, графиков, чисел и статистических показателей, характеризующих основные выявленные закономерности. Выводы должны быть представлены без интерпретации авторами, что дает другим ученым возможность оценить качество самих данных и позволит дать свою интерпретацию результатов (не более 1 страницы).

10 Список использованных источников включает в себя:

– слово СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / REFERENCES (Нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами для кругозора читателям, как смежные работы, проводимые параллельно. Рекомендуемый объем не более чем из 20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Статья и список литературы должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В бумажном и электронном вариантах приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

Информация для авторов

Все статьи должны сопровождаться **двумя рецензиями** доктора или кандидата наук для всех авторов. Для статей, публикуемых в журнале «Вестник ПГУ» химико-биологической серии, требуется экспертное заключение.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

При необходимости статья возвращается автору на доработку. За содержание статьи несет ответственность Автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Статью (бумажная, электронная версии, оригиналы рецензий и квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140008, Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,

Издательство «Кереку», каб. 137.

Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).

E-mail: kereku@psu.kz

www.verstnik.psu.kz

Оплата за публикацию в научном журнале составляет **5000 (Пять тысяч) тенге.**

РГП на ПХВ Павлодарский
государственный университет имени
С. Торайгырова
РНН 451800030073
БИН 990140004654

АО «Песнабанк»
ИИК KZ57998FTB00 00003310
БИК TSESKZK A
Кбе 16
Код 16
КНП 861

РГП на ПХВ Павлодарский
государственный университет имени
С. Торайгырова
РНН 451800030073
БИН 990140004654

АО «Народный Банк Казахстана»
ИИК KZ156010241000003308
БИК HSBKKZKX
Кбе 16
Код 16
КНП 861

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

ГРНТИ 396.314.3

А. Б. Есимова

к.п.н., доцент

Гуманитарно-педагогический факультет,

Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Ясави,

г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан,

e-mail: ad-ad_n@mail.ru

СЕМЕЙНО-РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ В РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРИАЛА

В статье рассматриваются вопросы, связанные с кодификацией норм устной речи в орфоэпических словарях, являющихся одной из отраслей ортологической лексикографии. Проводится анализ составления первых орфоэпических словарей, говорится о том, что в данных словарях большее внимание уделяется устной орфографии в традиционном применении, а языковые нормы устной речи остались вне внимания. Также отмечается, что нормы устной речи занимают особое место в языке программ средств массовой информации, таких как радио и телевидение, и это связано с тем, что диктор читает свой текст в микрофон четко по бумажке. В статье также выявлены отличия устной и письменной речи посредством применения сравнительного метода, и это оценивается как один из оптимальных способов составления орфоэпических словарей.

Ключевые слова: репродуктивное поведение, семейно-родственные связи.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время отрасль мобильной робототехники переживает бурное развитие. Постепенно среда проектирования в области мобильной ...

Продолжение текста

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

На современном этапе есть тенденции к стабильному увеличению студентов с нарушениями в состоянии здоровья. В связи с этим появляется необходимость корректировки содержания учебно-тренировочных занятий по физической культуре со студентами, посещающими специальные медицинские группы в ...

Продолжение текста публикуемого материала

ВЫВОДЫ

В этой статье мы представили основные спецификации нашего мобильного робототехнического комплекса...

Продолжение текста

Пример оформления таблиц, рисунков, схем:

Таблица 1 – Суммарный коэффициент рождаемости отдельных национальностей

	СКР, 1999 г.	СКР, 1999 г.
Всего	1,80	2,22

Диаграмма 1 – Показатели репродуктивного поведения

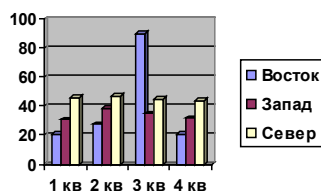

Рисунок 1 – Социальные взаимоотношения

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Эльконин, Д. Б. Психология игры [Текст] : научное издание / Д. Б. Эльконин. – 2-е изд. – М. : Владос, 1999. – 360 с. – Библиогр. : С. 345–354. – Имен. указ. : С. 355–357. – ISBN 5-691-00256-2 (в пер.).

2 Фришман, И. Детский оздоровительный лагерь как воспитательная система [Текст] / И. Фришман // Народное образование. – 2006. – № 3. – С. 77–81.

3 Антология педагогической мысли Казахстана [Текст] : научное издание / сост. К. Б. Жарикбаев, сост. С. К. Калиев. – Алматы : Рауан, 1995. – 512 с. : ил. – ISBN 5625027587.

4 http://www.mari-el.ru/mmlab/home/AI/4/#part_0.

А. Б. Есімова

Отбасылық-туысты қатынастар репродуктивті мінез-құлықты жүзеге асырудағы әлеуметтік капитал ретінде

Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
Қ. А. Ясави атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы.

A. B. Yesimova

The family-related networks as social capital for realization of reproductive behaviors

Faculty of Humanities and Education,
K. A. Yesevi International Kazakh-Turkish University,
Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan.

Мақалада ортологиялық лексикографияның бір саласы – орфоэпиялық сөздіктердегі ауызша тіл нормаларының кодификациялануымен байланысты мәселелер қарастырылады. Орфоэпиялық сөздік құрастырудың алғашқы тәжірибелері қалай болғаны талданып, дәстүрлі қолданыстағы ауызша емлесімен, әсіресе мектеп өмірінде жазба сөзге ерекше көңіл бөлініп, ал ауызша сөздің тілдік нормалары назардан тыс қалғаны айтылады. Сонымен қатар ауызша сөз нормаларының бұқаралық ақпарат құралдары – радио, телевизия хабарлары тілінде ерекше орын алуы микрофон алдында диктордың сөзді қағаз бойынша нақпа-нақ, тақпа-тақ айтуымен байланысты екені атап көрсетіледі. Сөздікте ауызша сөзбен жазба сөздің салғастыру тәсілі арқылы олардың айырмасын айқыналғаны айтылып, орфоэпиялық сөздік құрастырудың бірден-бір оңтайлы жолы деп бағаланады.

The questions, related to the norms of the oral speech codification in pronouncing dictionary are the one of the Orthologous Lexicography field, are examined in this article. The analysis of the first pronouncing dictionary is conducted, the greater attention in these dictionaries is spared to verbal orthography in traditional application, and the language norms of the oral speech remained without any attention. It is also marked that the norms of the oral speech occupy the special place in the language of media programs, such as radio and TV and it is related to that a speaker reads the text clearly from the paper. In the article the differences of the oral and writing language are also educed by means of application of comparative method and it is estimated as one of optimal methods of the pronouncing dictionary making.

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПГУ ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА
(«ВЕСТНИК ПГУ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА»,
«КРАЕВЕДЕНИЕ»)

Редакционная коллегия журнала «Вестник ПГУ. Серия гуманитарная» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты авторитетных международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Теруге 18.05.2020 ж. жіберілді. Басуға 06.06.2020 ж. қол қойылды.

Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$. Кітап-журнал қағазы.

Шартты баспа табағы 11,8.

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 3627

Сдано в набор 18.05.2020 г. Подписано в печать 06.06.2020 г.

Формат 70x100 $\frac{1}{16}$. Бумага книжно-журнальная.

Усл.печ.л. 11,8. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: Исакова З. С.

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 3627

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@psu.kz

www.vestnik.psu.kz